

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОВАЛЕНКО ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 130: 304:316.422

ДИСЕРТАЦІЯ
СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

033 Філософія

03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. В. Коваленко

Науковий керівник: **Ковтун Наталія Михайлівна**,
доктор філософських наук, професор

Житомир – 2023

АНОТАЦІЯ

Коваленко О. В. Соціокультурна динаміка міграційних процесів у глобалізованому світі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2023.

Актуальність дослідження соціокультурної динаміки міграційних процесів в умовах соціальної транзитивності глобалізованого світу зумовлена цілим комплексом факторів інтенсифікації переміщень населення: зростанням міждержавних, міжетнічних, міжрелігійних конфліктів, загрозою розширення до глобального рівня локальних військових конфліктів, зокрема відкритою агресією Росії проти України, зростанням рівня екстремізму і тероризму в різних частинах світу, посиленням політичних і соціально-економічних диспропорцій у розвитку різних регіонів світу, загрозою поширення епідемій та пандемій, природних та екологічних катаклізмів і, як наслідок, загрозою голоду і відсутності питної води для мільйонів людей.

У дисертаційній роботі обґрунтовано *теоретико-методологічні засади* дослідження соціокультурної динаміки міграційних процесів у глобалізованому світі; охарактеризовано концептуальні підходи до розуміння міграційних процесів в умовах глобальної соціальної транзитивності та визначено понятійно-категоріальний апарат дослідження; розкрито природу, етапи, форми і механізми міграції й особливості міграційних процесів в умовах індустріального суспільства; визначено специфіку, форми та механізми міграційних процесів у глобалізованому світі в ситуації постіндустріалізму; проаналізовано сутнісні вияви трансформації міграційних процесів в умовах пандемії Covid-19; з'ясовано соціокультурну динаміку трудової міграції у сучасному українському суспільстві;

досліджено особливості соціального статусу та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни.

Проаналізовано стан дослідження соціокультурної динаміки міграційних процесів у глобалізованому світі. Поглиблено розуміння того, що в сучасній науковій парадигмі сформувався цілий ряд концептуальних підходів до аналізу сутності й природи міграційних процесів: економічний, політологічний, глобалізаційний, демографічний, соціологічний, соціокультурний, міждисциплінарний та ін. У дисертаційній роботі використовуються напрацювання представників економічного підходу, які розглядають міграційні процеси як перманентні стани, похідні від економічних криз, соціальних потрясінь і стихійних лих: концепт "притягування-відштовхування" (Е. Равенштайн), що застосовується у дисертації в площині розуміння механізмів міграційних процесів; макроекономічний підхід (Г. Раніс, Дж. Харріс, Дж. Фей), у якому міграція пов'язується з різницею між попитом на робочу силу і пропозицією у різних країнах (регіонах); мікрорівневий підхід (Дж. Борджас, Л. Сьястад, М. Тодаро), в межах якого мігранти розглядаються як раціонально діючі суб'єкти, які свідомо ухвалюють рішення щодо свого просторового переміщення (або відмову від нього); теорія "подвійного ринку праці" (М. Піоре, А. Порт), в межах якої міграція співвідноситься з процесом перманентного попиту на робочу силу в розвинутих країнах світу; теорії людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер, Х. Боуен, Й. Бен-Порет, М. Блауг, Д. Богиня, Л. Гальків, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Марцинкевич, Ф. Махлуп та ін.), представники якої вважають ключовим фактором міграції використання професійної цінності людини, що є результатом інвестицій у її кваліфікацію, освіту, стан здоров'я; концептуальні положення світ-системного аналізу Е. Валлерстайна, в межах якого міграція тлумачиться як засіб задоволення потреб економічно розвинутих країн центру світ-системи за рахунок країн з периферії.

Обґрунтовано необхідність використання у процесі дослідження соціокультурної динаміки міграційних процесів у глобалізованому світі

методологічних принципів теорії політичного реалізму (Н. Моргентау) у площині соціально-філософського аналізу національних інтересів (у галузях економіки, релігії, етнічних відносин) у процесі регулювання міграції, необхідності в ситуації зростання глобалізаційних процесів і наростаючої соціальної транзитивності зростання ролі держави у сфері регламентації умов в'їзду і перебування мігрантів; методологічних принципів глобалізаційного підходу (С. Сассен), які є висхідними у процесі дослідження феноменів зниження ролі національних держав у процесі регулювання міграційних процесів і закономірного зростання ролі наднаціональних організацій і транснаціональних корпорацій у міграційних процесах сучасності; теорії міграційної мережі (Д. Гурак, Д. Массей, А. Сіммонс, Е. Тейлор, Ф. Х'юго, згідно з якою сучасні глобальні міграційні процеси базуються на основі активізації міжособистісних зв'язків між мігрантами різних хвиль переселення та громадянами країн походження і призначення; методологічних принципів міждисциплінарного підходу (Р. Білсборроу, М. Крітц, Г. Злотнік, Д. ван де Каа, Д. Массей), у межах якого міграція тлумачаться як універсальний процес, який якісно змінюється під впливом соціальних, економічних і політичних трансформацій, що супроводжують розповсюдження капіталістичних ринкових відносин на доринкові (аграрні) й неринкові суспільства. Доведено, що саме міждисциплінарний комплексний підхід до аналізу міграції дозволив синтезувати методологічні підходи і категоріальний апарат різних наукових дисциплін (філософії, економіки, політології, соціології, демографії, історії та ін.).

У дисертаційній роботі сформульовано *концептуальні положення новизни*, які корелюють з її висновками. Зокрема, поглиблено розуміння того, що в індустріальному суспільстві ключовими чинниками активізації міграційних процесів були насамперед економічні, демографічні, політичні (безпекові) та екологічні чинники; у період індустріалізму саме трудові ресурси набули статусу глобального ресурсу, переміщення якого в географічному, соціально-економічному, науково-технологічному просторі

мало визначальний вплив на характер та динаміку соціального і культурного розвитку не лише окремих країн, а й цілих регіонів. В епоху постіндустріального суспільства поряд з економічними чинниками ключовими факторами активізації міграційних процесів стали екологічні (кардинальна зміна клімату, нестача води, опустелення, виснаження природних ресурсів). У свою чергу, світова міграційна криза 2011-2018 рр., і європейська міграційна криза, спричинена повномасштабним вторгненням Росії в Україну 24 лютого 2022 року, засвідчила, що непрогнозовані стихійні міграційні процеси, спровоковані війнами, економічними та екологічними катаклізмами, можуть мати непередбачувані соціально-економічні, політичні, духовні наслідки не лише регіонального, а й планетарного масштабу.

У контексті використання порівняльного аналізу встановлено, що у суспільствах індустріального і постіндустріального типів міграційні процеси мають суперечливі соціальні й культурні наслідки: для країн-донорів мігрантів умовно позитивними наслідками міграції є зменшення кількості "надлишкового" населення, скорочення рівня внутрішнього безробіття і соціальної напруженості, набуття мігрантами у розвинутих країнах світу важливого життєвого та професійного досвіду, значні інвестиційні надходження з боку мігрантів в економіку країн периферії й напівпериферії. Доведено, що позитивний характер для приймаючих країн має обійняття мігрантами низько кваліфікованих трудових вакансій, отримання країнами-акцепторами переважно молодих, соціально активних, часто кваліфікованих працівників за умови не вкладання коштів в їх освіту і виховання, послаблення негативних наслідків "старіння" населення.

На основі дослідження соціокультурної динаміки міграційних процесів у сучасному глобалізованому просторі розкрита їх різновекторна природа: з одного боку, під впливом технологічного прогресу і четвертої індустріальної революції активно впроваджуються форми віртуальної трудової міграції в межах, насамперед, діджиталізованих економік розвинутих країн світу (країн центру світ-системи); а з другого боку, зростають процеси реальної трудової

міграції з регіонів країн периферії й напівпериферії, які найбільше зіштовхуються з втратою робочих місць внаслідок занепаду економік сировинного характеру та прискорення процесів роботизації, автоматизації та інтернетизації виробництва. Доведено, що в країнах периферії або напівпериферії світ-системи в умовах технологічного прогресу і четвертої індустріальної революції магістральною причиною зростання міграційних настроїв є зростання бідності й безробіття серед значної частини їх населення через поглиблення технологічно зумовленої прірви у рівні доходів між країнами-донорами і розвинутими країнами центру світ-системи – країнами-акцепторами трудових мігрантів.

Аргументовано, що внаслідок пандемії Covid-19 відбулася кардинальна трансформація міграційної політики у різних країнах світу: національні уряди, з одного боку, отримали більш жорсткі важелі щодо можливості закриття кордонів, недопуску потенційних мігрантів, біженців або внутрішньо переміщених осіб на свою територію; а з другого боку, національні держави в умовах пандемії зберегли широку палітру контрольних заходів щодо вибіркового послаблення міграційної політики для "потрібних" для їх економіки професійних або вікових груп.

Обґрунтовано, що в ситуації зростання соціальної нестабільності внаслідок прискореного переходу до технологій виробництва Industry 4.0, наслідків пандемії Covid-19, глобальних міграційних криз сучасності продуктивним шляхом інтеграції мігрантів у соціокультурне середовище країн-реципієнтів є принципова орієнтація на повагу і збереження їх етнокультурних ознак, яка поєднується з послідовною, довготривалою реінтеграцією мігрантів у соціально-економічний, політичний, духовний простір приймаючих країн; водночас з боку мігрантів має виявлятися принципове прийняття законодавчих норм і практик країни-акцептора.

На підставі дослідження соціокультурної динаміки трудової міграції з України в умовах постіндустріального суспільства встановлено, що магістральними наслідками виїзду з нашої держави мільйонів працездатних

молодих громадян є втрата найбільш мобільної молодшої частини населення, руйнація сімейних зв'язків, нелегальна або напівлегальна зайнятість українських трудових мігрантів, низька заробітна плата та малокваліфікована робота за кордоном, руйнівні незворотні втрати для українського суспільства внаслідок нерентабельності капіталовкладень у сферу освіти, пришвидшення процесу старіння нації та наростання дисбалансу на внутрішньому ринку праці та ін. Водночас доведено, що відносно позитивний вплив масової трудової міграції з України на розвиток сучасного українського соціуму пов'язаний зі зниженням тиску на ринок праці та зменшенням рівня соціальної напруженості, зменшенням навантаження на сферу соціальної допомоги, можливістю підвищення добробуту окремих категорій працівників, здобуттям ними нового професійного досвіду, отриманням частиною громадян нових мовних практик, набуття ними досвіду життя в демократичному правовому суспільстві та ін.

Констатовано, що транзитивність сучасного українського суспільства тісно пов'язана з тим, що Україна зіштовхнулася з проблемою необхідності реінтеграції десятків тисяч, а з 24 лютого 2022 року мільйонів внутрішньо переміщених осіб внаслідок агресивної війни Росії проти України. Обґрунтовано, що державна політика України має бути зосереджена, насамперед, на цілеспрямованій інтеграції ВПО у місцеві громади, забезпеченні переселенців тимчасовим, а в перспективі й постійним житлом, наданні їм сприятливих можливостей для пошуку роботи, медичного обслуговування, отримання належного рівня середньої і вищої освіти та ін. Доведено, що ключовою умовою нівеляції соціальної напруженості в українському суспільстві є ефективне інформування громадян України щодо проблем ВПО, продукування відчуття соціальної солідарності між громадянами держави, зростання рівня толерантності до думки Іншого, продукування в українському суспільному просторі ідей гуманізму, милосердя і співпереживання.

Поглиблено розуміння, що ключовими умовами зростання міграційних ризиків для сучасного українського суспільства є відкрита військова агресія з боку Росії щодо України, наростання структурної економічної кризи, збідніння значної частини населення, внаслідок чого українське суспільство зіштовхнулося із загрозою масової трудової міграції громадян з України і водночас необхідністю реінтеграції сотень тисяч і мільйонів внутрішньо переміщених осіб з тимчасового окупованого Криму, тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської і Запорізької областей; зазначено, що еміграційні процеси з України посилились і в результаті підписання та реалізації положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (2014) внаслідок вищого рівня в ЄС заробітних плат, соціальної безпеки і стабільності, соціальної справедливості.

У дисертаційній роботі обґрунтовано, що в ситуації наростаючої соціальної транзитивності саме держава й наддержавні міжнародні інституції мають взяти на себе регламентацію умов в'їзду і перебування іммігрантів на своїй території на підставі національних інтересів і завдань транснаціональної безпеки; ефективна міграційна політика в українському суспільстві має захистити державу від загрози стихійної нелегальної міграції з третіх країн, сприяти поверненню українських, насамперед трудових мігрантів, біженців і тимчасово переміщених осіб на батьківщину або сприяти легальним українським мігрантам в інтеграції у розвинуті суспільства за умови збереження їх національної ідентичності.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її теоретичні положення і висновки дають можливість поглибити соціально-філософський аналіз особливостей, рівнів, форм та механізмів міграційних процесів у ситуації нелінійності й транзитивності розвитку постіндустріального суспільства, як у загальносвітовому, так і в українському контекстах. Її результати можуть бути використані державними органами для прогнозування тенденцій міграційної політики та вироблення стратегії й тактики подолання негативних наслідків масової трудової міграції

українців за кордон як одного модернізаційних викликів третьої та четвертої індустріальної революції.

Висновки дисертаційної роботи можуть бути корисними для використання міжнародними організаціями (Міжнародною організацією міграції, Міжнародною організацією праці) у контексті з'ясування специфіки міграційних процесів в Україні в умовах структурної економічної кризи. Результати дослідження можуть бути використані громадськими та правозахисними організаціями у площині вироблення стратегії та механізмів захисту трудових мігрантів, біженців та внутрішньо переміщених осіб. Поряд з цим ключові положення дисертаційної роботи можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання курсів філософії, соціальної філософії, соціології, політології, всесвітньої історії та історії України, а також у процесі підготовки підручників та навчальних посібників із зазначених дисциплін.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, міграційні процеси, соціокультурна динаміка міграційних процесів, старіння населення, міграційна політика, мігранти, біженці, внутрішньо переміщені особи, збройні конфлікти, регіональна ідентичність, діалог культур, мультикультуралізм, європоцентризм, глобалізація.

ABSTRACT

Kovalenko O. V. Sociocultural dynamics of migration processes in a globalized world. – Qualifying research project, manuscript copyright.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD), specialty 033 Philosophy. Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, 2023.

The relevance of the study of the sociocultural dynamics of migration processes in the conditions of social transitivity of the globalized world is determined by a whole set of factors of the growth of population movements: growth of interstate, interethnic, interreligious conflicts; the threat of local military conflicts expanding to a global level, in particular open Russia's aggression against Ukraine; the general increase in the level of extremism and terrorism in various parts of the world; strengthening of political and socio-economic disparities in the development of various regions of the world; the threat of the spread of epidemics and pandemics, natural and ecological cataclysms and, as a result, the threat of hunger and lack of drinking water for millions of people.

The dissertation substantiates the theoretical and methodological principles of the study of the sociocultural dynamics of migration processes in the globalized world, characterizes conceptual approaches to understanding migration processes in the conditions of global social transitivity, defines the conceptual and categorical research apparatus, reveals the features, stages, forms and mechanisms of migration and migration processes in the conditions of industrial society; the specifics, forms and mechanisms of migration processes in the globalized world in the situation of post-industrialism are determined; the essential manifestations of the transformation of migration processes in the conditions of the Covid-19 pandemic are analyzed; the socio-cultural dynamics of labor migration in modern Ukrainian society is clarified; the peculiarities of the social status and reintegration of internally displaced persons in Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war are outlined.

The state of research on the sociocultural dynamics of migration processes in the globalized world is analyzed. The understanding of the fact that a number of conceptual approaches to the analysis of the essence and nature of migration of migration processes have been formed in the modern scientific paradigm has been deepened: economic, political, globalization, demographic, sociological, sociocultural, interdisciplinary, etc.

The dissertation uses the work of representatives of the economic approach, who consider migration processes as permanent states derived from economic crises, social upheavals, and natural disasters: the concept of "attraction-repulsion" (E. Ravenstein), which is used in the dissertation regarding the mechanisms of migration processes; the macroeconomic approach (G. Ranis, J. Harris, J. Fay), in which migration is associated with the difference between labor demand and supply in different countries (regions); the micro-level approach (J. Borjas, L. Sjaastad, M. Todaro), within which migrants are considered as rationally acting subjects who consciously make decisions about their spatial movement (or rejection of it); the theory of the "dual labor market" (M. Piore, A. Port), within which migration correlates with the process of permanent demand for labor in the developed countries of the world); theories of human capital (T. Schultz, H. Becker, H. Bowen, Y. Ben-Porat, M. Blaug, D. Bogynya, L. Halkiv, T. Zayats, E. Libanova, V. Martsinkevych, F. Makhlop and etc.), whose representatives consider the key factor of migration to be the use of a person's professional value, which is the result of investments into his or her qualifications, education, health; conceptual points of E. Wallerstein's world-system analysis, within which migration is interpreted as a means of meeting the needs of economically developed countries in the center of the world-system at the expense of countries from the periphery.

At the same time, the need to use the methodological principles of the theory of political realism (N. Morgenthau) in the socio-philosophical analysis of national interests (in the fields of economy, religion, ethnic relations) in the process of regulating migration, the necessity in the situation the growth of globalization processes and growing social transitivity, the growth of the state's role in

regulating the conditions of entry and stay of migrants; methodological principles of the globalization approach (S. Sassen), which are ascending in the process of researching the phenomena of the decline in the role of national states in the process of regulating migration processes and the natural growth of the role of supranational organizations and transnational corporations in modern migration processes; migration network theory (D. Gurak, D. Massey, A. Simmons, E. Taylor, F. Hugo, according to which modern global migration processes are based on the activation of interpersonal ties between migrants of different waves of resettlement and citizens of countries of origin and destination; methodological principles of an interdisciplinary approach (R. Bilborrow, M. Kritz, G. Zlotnik, D. van de Kaa, D. Massey), within which migration is interpreted as a universal process that is qualitatively changing under the influence of social, economic and political transformations, which accompany the spread of capitalist market relations to pre-market (agrarian) and non-market societies. It is substantiated that it was the interdisciplinary complex approach to the analysis of migration that made it possible to synthesize methodological approaches and the categorical apparatus of various scientific disciplines (philosophy, economics, political science, sociology, demography, history, etc.).

The dissertation formulated the conceptual clauses of originality, which correlate with its conclusions. In particular, the understanding that economic, demographic, political (security) and environmental factors were the key factors in the activation of migration processes in an industrial society was deepened; in the period of industrialism, it was labor resources that acquired the status of a global resource, the movement of which in the geographical, socio-economic, scientific and technological space had a decisive influence on the dynamics of social and cultural development not only of separate countries, but also of entire regions. At the same time, in the period of post-industrial society, along with economic factors environmental ones (radical climate change, water shortage, desertification, depletion of natural resources) became key factors in the activation of migration processes. In turn, the global migration crisis of 2011-2018 and the European migration crisis caused by Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24,

2022 proved that unpredictable spontaneous migration processes provoked by wars, economic and environmental cataclysms could have unpredictable socio-economic, political, spiritual consequences of both regional and planetary scale.

On the basis of a comparative analysis, it was established that in societies of industrial and post-industrial types, migration processes have contradictory social and cultural consequences: for donor countries of migrants, the conditionally positive consequences of migration are a reduction in the number of "excess" population, which can reduce the level of internal unemployment and social tension, the acquisition by migrants in the developed countries of the world of important professional experience, significant investment income from migrants in the economy of peripheral countries and semi-periphery. We proved in the research work positive character of the occupation of low-skilled labor vacancies by migrants for receiving countries, the receiving of mostly young, socially active, often qualified workers provided that funds are not invested in their education and upbringing, and the weakening of the negative consequences of the "aging" population have a positive character for the receiving countries.

Based on the study of the sociocultural dynamics of migration processes in the modern globalized space, the multi-vector nature of migration is revealed: on the one hand, under the influence of technological progress and the fourth industrial revolution, forms of virtual labor migration are being actively implemented within, first of all, the digitalized economies of the developed countries of the world (countries of the center of the world system); on the other hand, the processes of real labor migration from the regions of the peripheral and semi-periphery countries, which are most faced with the loss of jobs due to the decline of raw material economies and the acceleration of processes of robotization, automation, and internetization of production, are increasing. It was proved that in the countries of the periphery or semi-periphery of the world system, in the conditions of technological progress and the fourth industrial revolution, the main reason for the growth of migratory attitudes is the growth of poverty and unemployment of a large part of their population due to the deepening of the technologically determined gap

in the level of income between the donor countries and the developed countries of the center world-system – by the countries accepting migrant workers.

It was found that because of the Covid-19 pandemic, a radical transformation of migration policy took place in various countries of the world: national governments, on the one hand, have gained stronger leverage regarding the possibility of closing borders, preventing potential migrants, refugees or internally displaced persons from entering their territory; on the other hand, national states in the conditions of the pandemic have preserved a wide range of control measures regarding the selective relaxation of migration policy for professional or age groups "necessary" for their economy.

It is substantiated that in the situation of growing social instability due to the accelerated transition to Industry 4.0 production technologies, the consequences of the Covid-19 pandemic, the global migration crises of our time, a productive way of integrating migrants into the socio-cultural environment of the recipient countries is a principled orientation towards respect and preservation of their ethno-cultural features, which is combined with consistent, long-term reintegration of migrants into the socio-economic, political, and spiritual space of the host countries; at the same time, migrants must show a principled acceptance of the legislative norms and practices of the receiving country.

On the basis of the study of the socio-cultural dynamics of labor migration from Ukraine in the conditions of a post-industrial society, it was established that the main consequences of the departure of millions of able-bodied young citizens from our country are the loss of the most mobile young part of the population, the destruction of family ties, illegal or semi-legal employment of Ukrainian labor migrants, low wages and low-skilled work abroad, devastating irreversible losses for Ukrainian society due to unprofitability of capital investments in the field of education, acceleration of the nation's aging process and growing imbalance in the domestic labor market, etc. At the same time, it was proved that the relatively positive impact of mass labor migration from Ukraine on the development of modern Ukrainian society is associated with a decrease in pressure on the labor market and a decrease in the level of social tension, a decrease in the burden on the

sphere of social assistance, the possibility of increasing the welfare of certain categories of workers, their acquisition of a new professional experience, acquisition of new language practices by some citizens, their acquisition of life experience in a democratic legal society, etc.

It was established that the transitivity of modern Ukrainian society is closely related to the fact that Ukraine faced the problem of the need to reintegrate tens of thousands, and since February 24, 2022, millions of internally displaced persons because of Russia's aggressive war against Ukraine. It is substantiated that the state policy of Ukraine should be focused, first of all, on the purposeful integration of IDPs into local communities, providing displaced persons with temporary, and in the future, permanent housing, providing them with favorable opportunities for finding work, medical care, obtaining an appropriate level of secondary and higher education and others. It was proved that the key condition for leveling social tension in Ukrainian society is effective informing of Ukrainian citizens about the problems of IDPs, producing a sense of social solidarity among the citizens of the state, increasing the level of tolerance for the opinion of the Other, producing ideas of humanism, mercy and empathy in the Ukrainian public space.

The understanding deepened that the key conditions for the growth of migration risks for modern Ukrainian society are open military aggression by Russia against Ukraine, the growth of the structural economic crisis, the impoverishment of a large part of the population, as a result of which Ukrainian society faced the threat of mass labor migration of citizens from Ukraine and at the same time the need for reintegration hundreds of thousands and millions of internally displaced persons from temporarily occupied Crimea, temporarily occupied territories of Donetsk, Luhansk, Kharkiv, Kherson and Zaporizhia regions; that emigration processes from Ukraine increased because of the implementation of the Association Agreement with the EU (2014) due to a higher level of wages, social security and stability, and social justice in the EU states.

The dissertation substantiates that in a situation of increasing social transitivity, it is the state and supranational international institutions that should undertake the regulation of the conditions of entry and stay of immigrants in their

territory based on national interests and transnational security tasks; an effective migration policy in Ukrainian society should protect the state from the threat of spontaneous illegal migration from third countries, facilitate the return of Ukrainians, primarily labor migrants, refugees and temporarily displaced persons to their homeland, or facilitate the integration of legal Ukrainian migrants into developed societies, provided that their national identity is preserved.

The practical significance of the dissertation is that its theoretical propositions and conclusions provide an opportunity to deepen the socio-philosophical analysis of features, levels, forms and mechanisms of migration processes in the situation of non-linearity and transitivity of the development of post-industrial society, both in the global and Ukrainian contexts. Its results can be used by state bodies to forecast migration policy trends and develop strategies and tactics for overcoming the negative consequences of mass labor migration of Ukrainians abroad as one of the modernization challenges of the third and fourth industrial revolutions.

The conclusions of the dissertation research will be interesting for use by international organizations (the International Organization of Migration, the International Labor Organization) in the field of clarifying the specifics of migration processes in Ukraine in conditions of a structural economic crisis. Public and human rights organizations in the area of developing strategies and mechanisms for the protection of labor migrants, refugees and internally displaced persons can use the results of the dissertation research. Along with this, the key provisions of the dissertation work can be used in the educational process during the teaching of courses in philosophy, social philosophy, sociology, political science, world history and the history of Ukraine, as well as in the process of preparing textbooks and teaching aids for these disciplines.

Key words: migration, labor migration, migration processes, socio-cultural dynamics of migration processes, population aging, migration policy, migrants, refugees, internally displaced persons, armed conflicts, regional identity, dialogue of cultures, multiculturalism, eurocentrism, globalization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Коваленко, О. В., 2017. Концептуальні підходи до аналізу міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого суспільства. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Випуск № 3 (17). С. 107–115.
2. Коваленко, О. В., 2017. Тенденції та чинники трудової міграції в Україні в ситуації глобальної соціальної транзитивності. *Українська полоністика*. Випуск № 14. С. 42–50.
3. Коваленко, О. В., 2018. Трудова міграція в Україні у контексті зростання соціальної транзитивності сучасного світу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. Випуск № 1 (84). С. 37–42.
4. Коваленко, О. В., 2018. Міграційні процеси у контексті глобальної соціальної транзитивності. *Українська полоністика*. Випуск 15. 2018. С. 41–50.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Коваленко, О. В., 2017. Мультикультуралізм та міграційні процеси в умовах глобальної транзитивності. *Національні культури у глобалізованому світі*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 6-7 квітня 2017 р. Київ: КНУКіМ. С. 55–58.
6. Коваленко, Олена, 2017. Міграційні процеси як результат глобальної транзитивності у постгуманному світі. *Дилема війни / миру в постгуманному світі*: зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіонального науково-практичного семінару із міжнародною участю, 28-29 квітня 2017 року, м. Житомир) / За ред. О. П. Поліщук, Б. Троха, М. А. Журби та ін. Житомир. С. 34–36.
7. Коваленко, Олена, 2017. До проблеми визначення понять "міграція" і "міграційна політика". *"Глобалізований світ: випробування людського буття"*: Міжнародна науково-теоретична конференція, 6-7 жовтня

2017 року: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. М. А. Козловець та ін. Житомир: Вид-во Євенок О. О. С. 289–292.

8. Коваленко, О. В., 2018. Чинники міграційних процесів в Україні у контексті зростаючої соціальної транзитивності. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні*: матер. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 квіт. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. С. 131–134.

9. Коваленко, О. В., 2018. Міграційні процеси в Україні у контексті транзитивності сучасного глобалізованого цивілізаційного простору. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. С. 28-29.

10. Коваленко, О. В., 2018. Трудова міграція в Україні у контексті посилення ефективності державного управління. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2018 року): збірник тез. Бердянськ: БДПУ. Ч. 1. С. 72–74.

11. Kovalenko, O. 2019. Factors of Migration Processes in a Situation of Global Social Transitivity. *Norwegian Journal of development of the International Science*. № 28. Part 3. P. 48–51.

12. Коваленко, О. В., 2020. Трудова міграція в Україні як соціогуманітарна проблема сучасності. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Н. М. Ковтун, О. В. Чаплінська та ін. Київ: КВПЦ. С. 150–152.

13. Коваленко, О. В., 2020. Соціальні виклики у сфері медичного обслуговування внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції "Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)"* (20-21 лютого 2020 року). Запоріжжя: ЗДМУ. С. 25–27.

14. Ковтун, Н. М., Коваленко, О. В., Венцель, Н. В., 2020. Внутрішньо переміщені особи в Україні та особливості їх реінтеграції в ситуації

зростання соціальної транзитивності. *Пріоритетні шляхи розвитку науки та освіти (частина I)*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 5-6 травня 2020 року. Львів: Львівський науковий форум. С. 66–67.

15. Kovtun, N., Polishchuk, O., Ventsel, N., Kovalenko, O., 2020. Social Risks of Countries with Emerging Economies Amid Industry 4.0 Modernization Challenges. *Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (May 26-28, 2020)*, Washington, USA: EnDeavours Publisher. PP. 111–113.

16. Коваленко, О., 2023. Дослідження реінтеграції внутрішньо переміщених осіб як соціокультурна проблема. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / за ред. О. Л. Соколовського*. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. С. 43–45.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	21
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження міграційних процесів у глобалізованому світі	35
1. 1. Міграційні процеси у глобалізованому світі як об’єкт соціально-філософського аналізу.....	35
1. 2. Методологічні засади дослідження міграційних процесів в умовах глобалізації.....	41
Висновки до першого розділу.....	60
РОЗДІЛ 2. Сутнісні вияви та соціокультурна динаміка міграційних процесів у ситуації транзитивності глобалізованого світу.....	65
2. 1. Етапи, форми, механізми та особливості міграційних процесів у соціокультурному просторі індустріального суспільства.....	65
2. 2. Міграційні процеси в умовах глобальної соціокультурної транзитивності періоду постіндустріалізму	89
2. 3. Трансформація міграційних процесів у ситуації пандемії Covid-19.....	115
Висновки до другого розділу.....	134
РОЗДІЛ 3. Соціокультурні, соціально-економічні та геополітичні чинники міграційних процесів в Україні в умовах глобальної транзитивності й нелінійності розвитку сучасного світу.....	143
3. 1. Соціокультурні та соціально-економічні фактори трудової міграції в Україні в умовах глобальної транзитивності сучасності	143
3. 2. Особливості соціального статусу і процесів реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни.....	170
Висновки до третього розділу.....	197
ВИСНОВКИ.....	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ.....	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція.

ВПО – внутрішньо переміщені особи.

ЄС – Європейський Союз.

ЗМІ – засоби масової інформації.

КМІС – Київський міжнародний інститут соціології.

МОМ – Міжнародна організація міграції.

МОП – Міжнародна організація праці.

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ОРДЛО – окремі райони Донецької і Луганської областей.

ООС – операція об'єднаних сил.

РЄ – Рада Європи.

ТОТ – тимчасово окуповані території.

ILO – International Labour Organization.

IOM – International Organization for Migratio.

UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Характерною ознакою сучасного глобалізованого світу є зростання рівня транзитивності, нестабільності, невизначеності у розвитку практично усіх сфер буттєвості людини і соціуму. У ситуації наростання міждержавних, міжетнічних, міжрелігійних суперечностей і конфліктів, активізації локальних і регіональних військових конфліктів у світі, неспровокованої російської агресії проти України і загрози її переростання у світову війну, зростання рівня екстремізму і тероризму, посилення політичних і соціально-економічних диспропорцій у розвитку різних регіонів світу, загрози поширення епідемій та пандемій, природних та екологічних катаклізмів дослідження міграційних процесів однією з універсальних тем сучасного наукового дискурсу.

Багатогранні аспекти виявлення різних форм міграції стосуються практично усіх сфер соціального буття людини. Міграція і міграційні процеси у постіндустріальному суспільстві однаковою мірою торкаються усіх сфер його соціокультурного існування: економічної, політичної, релігійної, правової, освітньої, наукової, мистецької та ін. Однією з фундаментальних причин активізації міграційних процесів у сучасному світі, поряд з військовими конфліктами, є зростання нерівномірності в економічному розвитку різних регіонів світу, бажання уникнути безробіття і покращити життєвий рівень, уберегтися від наслідків військових конфліктів та екологічних катаклізмів, прагнення возз'єднатися з родиною, отримати якісно вищий рівень освітніх послуг та ін. Міграція у глобалізованому світі небезпідставно вважається одним із важливих факторів досягнення "м'якої" безпеки та нівеляції загрози гуманітарних катастроф.

У ситуації переходу розвинутих країн світу та країн напівпериферії до четвертої індустріальної революції відбувається не тільки зростання обсягів трудової міграції, а й кардинальна зміна її якісних характеристик. Якщо у

минулому столітті рівень міграції перебував у прямій залежності від наслідків світових військових конфліктів та економічної відсталості і бідності значної частини населення деяких регіонів світу, то на початку XXI століття трудова міграція пов'язується з масовим відтоком у розвинуті країни світу науковців, висококваліфікованих спеціалістів, працівників ІТ-індустрії, менеджерів високого класу та ін. Ці тенденції, маючи об'єктивний характер, ще раз засвідчують нерівномірність розвитку різних регіонів планети. Глобальний характер міграційних процесів загострює проблему пошуку найбільш оптимальних шляхів і методів їх контролю та регулювання.

Актуалізація дослідження проблеми міграції в Україні прямо пов'язана з військовою агресією з боку Росії і, як наслідок, пришвидшеною деградацією економіки держави внаслідок війни, її орієнтацією на аграрно-сировинну складову, бідністю переважної більшості населення. Прямим наслідком деструктивного впливу агресії Росії щодо України стала не тільки тимчасова окупація частини території нашої країни, а й десятки тисяч загиблих і поранених громадян та переміщення мільйонів громадян України на неокуповану територію і набуття ними статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО) або біженців. Ці події значно загострили й так складну соціальну й економічну ситуацію в країні та поставили новітні виклики і загрози у площині реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні та повернення українських біженців з інших країн.

Актуальність вивчення специфіки міграційних процесів у сучасному світі зумовлюється й тим, що за наявності значної кількості емпіричного матеріалу і наукових розвідок досі відсутні комплексні соціально-філософські дослідження особливостей та закономірностей міграції й міграційних процесів в умовах зростання рівня транзитивності і нелінійності розвитку різних сфер соціального буття сучасної людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація виконана у межах науково-дослідної роботи кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування

людського буття: класичний і посткласичний дискурс" (№ 0111U000154) та "Толерантність і сучасний світовий порядок" (№ 0111U000155).

Метою дослідження є соціально-філософський аналіз соціокультурної трансформації міграційних процесів у ситуації зростання транзитивності і нелінійності розвитку глобалізованого світу.

Досягнення поставленої мети завбачує поетапну реалізацію таких дослідницьких завдань:

- окреслити концептуальні підходи та визначити понятійно-категоріальний апарат дослідження;
- розкрити особливості, етапи, форми і механізми міграції й міграційних процесів в умовах індустріального суспільства;
- охарактеризувати специфіку, форми та механізми міграційних процесів у глобалізованому світі в ситуації постіндустріалізму;
- проаналізувати сутнісні вияви трансформації міграційних процесів в умовах пандемії Covid-19;
- з'ясувати соціокультурну динаміку міграційних процесів в сучасному українському суспільстві;
- дослідити особливості соціального статусу та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни.

Об'єктом дослідження є міграція як соціальне явище у глобалізованому світі.

Предметом дослідження є соціокультурна динаміка трансформації рівнів, форм і механізмів міграційних процесів у ситуації транзитивності та нелінійності розвитку сучасного суспільства у глобальних масштабах.

Методи дослідження. Складність і багатоаспектність проблематики дослідження міграційних процесів визначили необхідність її аналізу в міждисциплінарній площині. Міграційні процеси як універсальне явище у сучасному світі розглядаються у площині різних методологічних підходів, висхідним з яких є економічний підхід (Е. Равенштайн). У його межах міграційні процеси пов'язуються з перманентними станами економічних

криз, соціальними потрясіннями і стихійними лихами, які "відштовхують" населення з країни. Методологічний концепт "притягування-відштовхування" (Е. Равенштайн) використовується у дослідженні у площині розуміння механізмів міграційних процесів, адже високі стандарти життя економічно розвинутих країн світу залишаються одним з ключових чинників міграційних процесів. У межах економічного підходу проблематика міграційних процесів реалізується у площині неокласичної економічної теорії, теорії сегментованого ринку праці, теорії глобальних систем та ін. На їх основі були сформульовані магістральні стандарти опису сучасних міграційних процесів, які базуються на ідеї домінування внутрішніх чинників відштовхування у процесі міграції та невпинного зростання важливості інформаційної складової процесів мотивації міграції, насамперед трудової (Е. Лі).

У дисертаційній роботі використані й висновки науковців у межах неокласичної теорії міжнародної трудової міграції, яка розпадається на два ключові підходи: на рівні макроекономічного підходу (Г. Раніс, Дж. Харріс, Дж. Фей) міграція пов'язується з різницею між попитом на робочу силу і пропозицією у різних країнах (регіонах); на рівні мікрорівневого підходу (Дж. Борджас, Л. Сьястад, М. Тодаро) мігранти розглядаються як раціонально діючі суб'єкти, які свідомо приймають рішення щодо власного просторового переміщення (або відмову від нього). Якщо методологічні підходи Е. Равенштайна сприяють аналізу міграційних процесів на макрорівні, то неокласична економічна теорія дозволяє розглядати міграцію на мікрорівні розвитку суспільства.

У дисертаційній роботі активно використовуються методологічні позиції теорії "подвійного ринку праці" (М. Піоре, А. Порт), у якій міграція пов'язується з феноменом постійного попиту на робочу силу в країнах з розвинутою економікою. Методологічні принципи цієї теорії тяжіють до теорії людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер, Х. Боуен, Й. Бен-Порет, М. Блауг, Д. Богиня, Л. Гальків, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Марцинкевич,

Ф. Махлуп та ін.), в якій професійна цінність людини розглядається як результат інвестицій у її кваліфікацію, освіту, стан здоров'я.

Методологічну основу дисертації становлять концептуальні положення світ-системного аналізу І. Валлерстайна. Світ-системний аналіз виходить з тези, що функціонування "світ-економіки" базується на суспільному поділі праці, який зумовив нееквівалентний обмін між країнами центру та країнами напівпериферії й периферії. Міграція у такому розумінні постає як засіб задоволення потреб економічно розвинутих країн центру світ-системи за рахунок слабших країн з периферії. Ідеї Е. Валлерстайна знайшли продовження у теорії "світових систем", у якій міграційні процеси тлумачаться як наслідок проникнення капіталістичних відносин у некапіталістичні економічні системи та намагання розвинених країн отримувати більші прибутки за рахунок бідніших країн (їх земельних і природних ресурсів, дешевої сировини та робочої сили).

Дслідження базується на основі використання методологічних принципів політологічного підходу до розуміння міграційних процесів. Так методологічні принципи теорії політичного реалізму (Н. Моргентау) використовуються в дослідженні в площині врахування національних інтересів (у сфері економіки, релігії, етнічних відносин) у процесі регулювання міграції, необхідності в ситуації зростання глобалізаційних процесів і наростаючої соціальної транзитивності зростання ролі держави у сфері регламентації умов в'їзду і перебування іммігрантів.

Методологічні принципи глобалізаційного підходу (С. Сассен) використовуються у дисертаційній роботі у площині дослідження зниження ролі національних держав у процесі регулювання міграційних процесів і закономірного зростання ролі наднаціональних організацій і транснаціональних корпорацій у міграційних процесах сучасності. Натомість концептуальні положення теорії міграційної мережі (Д. Гурак, Д. Массей, А. Сіммонс, Е. Тейлор, Ф. Х'юго та ін.) використовуються у дослідженні особливої ролі міграційних мереж, які формуються на основі

міжособистісних зв'язків між мігрантами різних хвиль переселення та громадянами країн походження і призначення. У дисертації в площині дослідження міграційних процесів використовується концепт розуміння міграції як тристороннього акту З. Баумана. Міграція у такому розумінні розглядається як процес формування території рухомості населення, власне переміщення мігранта та адаптації мігрантів до нового місця.

Парадигмальний характер для дисертаційної роботи мають методологічні концепти міждисциплінарного підходу (Р. Білсборроу, М. Крітц, Г. Злотнік, Д. ван де Каа, Д. Массей), у межах якого міжнародні міграції тлумачаться як універсальні соціокультурні процеси, які виникають під впливом соціальних, економічних і політичних трансформацій, які супроводжують розповсюдження капіталістичних ринкових відносин на доринкові (аграрні) й неринкові суспільства. Означений міждисциплінарний комплексний підхід до вивчення феномена міграції дозволив синтезувати методологічні підходи і категоріальний апарат різних наукових дисциплін (філософії, економіки, політології, соціології, демографії, історії та ін.).

Наукова новизна отриманих результатів виявляється у соціально-філософському аналізі міграції й міграційних процесів у ситуації мінливості й транзитивності розвитку глобалізованого світу, що конкретизується у таких теоретичних положеннях:

Уперше:

– встановлено, що соціокультурна динаміка міграційних процесів у сучасному суспільстві реалізується у таких різновекторних тенденціях: з одного боку, під впливом четвертої індустріальної революції активно впроваджуються форми віртуальної трудової міграції в межах насамперед діджиталізованих економік розвинутих країн світу (країн центру світ-системи); а з другого боку, зростають процеси реальної трудової міграції з регіонів країн периферії й напівпериферії, які найбільше зіштовхуються з втратою робочих місць внаслідок занепаду економік сировинного характеру та прискорення процесів роботизації, автоматизації та інтернетизації виробництва;

– обґрунтовано, що в країнах периферії та напівпериферії світ-системи в умовах четвертої індустріальної революції магістральною причиною зростання міграційних настроїв є зростання бідності й безробіття серед значної частини їх населення через поглиблення технологічно зумовленої прірви у рівні доходів між країнами-донорами і розвинутими країнами центру світ-системи – країнами-акцепторами мігрантів;

– доведено, що внаслідок пандемії Covid-19 відбулася кардинальна трансформація міграційної політики у різних країнах світу: національні уряди, з одного боку, отримали більш жорсткі важелі щодо закриття кордонів, недопуску потенційних мігрантів, біженців або внутрішньо переміщених осіб на свою територію; а з другого боку, національні держави в умовах пандемії зберегли практики вибіркового послаблення міграційної політики для "потрібних" для їх економіки професійних або вікових груп;

– аргументовано, що транзитивність сучасного українського суспільства тісно пов'язана з тим, що Україна внаслідок широкомасштабної війни Росії проти неї зіштовхнулася з гострою проблемою необхідності економічної та соціокультурної реінтеграції мільйонів українців як внутрішньо переміщених осіб і біженців; доведено, що державна політика України має бути зосереджена на цілеспрямованій інтеграції ВПО у місцеві громади, забезпеченні переселенців тимчасовим, а в перспективі й постійним житлом, наданні їм сприятливих можливостей для пошуку роботи, медичного обслуговування, отримання належного рівня середньої й вищої освіти та ін.; *встановлено*, що ключовою умовою нівеляції соціальної напруженості в українському суспільстві є ефективне інформування громадян України щодо проблем ВПО і біженців, продукування відчуття соціальної солідарності між громадянами держави, зростання рівня толерантності до думки Іншого, продукування в соціумі ідей гуманізму, милосердя і співпереживання.

Удосконалено розуміння того, що:

– в індустріальному суспільстві основними чинниками активізації міграційних процесів були насамперед економічні, демографічні, політичні

(безпекові) та екологічні чинники; у період індустріалізму саме трудові ресурси набули статусу глобального ресурсу, переміщення якого в географічному, соціально-економічному, науково-технологічному просторі мало визначальний вплив на характер і динаміку соціального та культурного розвитку не лише окремих країн, а й цілих регіонів; натомість у період постіндустріального суспільства поряд з економічними екологічні чинники (кардинальна зміна клімату, нестача води, опустелення, виснаження природних ресурсів) стають ключовими факторами активізації міграційних процесів; світова міграційна криза 2011-2018 рр. засвідчила, що стихійні міграційні процеси, спровоковані війнами, економічними та екологічними катаклізмами, можуть мати непередбачувані соціокультурні, економічні і політичні наслідки не лише регіонального, а й планетарного масштабу;

– у суспільствах індустріального і постіндустріального типів міграційні процеси мають суперечливі наслідки; для країн-донорів мігрантів умовно позитивними наслідками міграції є зменшення кількості "надлишкового" населення, що зменшує рівень внутрішнього безробіття і соціальну напругу, надбання мігрантами у розвинутих країнах світу важливого життєвого та професійного досвіду, значні інвестиційні надходження з боку мігрантів у економіку країн периферії й напівпериферії; натомість для приймаючих країн позитивний характер міграції має обійняття мігрантами низькокваліфікованих трудових вакансій, отримання країнами-акцепторами переважно молодих, соціально активних, часто кваліфікованих, працівників за умови не вкладання жодних коштів у їх освіту і виховання, послаблення негативних наслідків "старіння" населення.

Отримали подальший розвиток положення, що:

– в ситуації зростання соціальної нестабільності внаслідок прискореного переходу до Industry 4.0 і наслідків пандемії Covid-19 продуктивним шляхом інтеграції мігрантів у соціокультурне середовище країн-реципієнтів є принципова орієнтація на повагу і збереження їх етнокультурних ознак, яка поєднується з послідовною, довготривалою

реінтеграцією мігрантів у соціально-економічний, політичний, духовний простір приймаючих країн; водночас з боку мігрантів має виявлятися принципове прийняття законодавчих норм і практик країни-акцептора;

– магістральними наслідками масової, насамперед, трудової міграції з України є втрата найбільш мобільної молодшої частини населення, руйнація сімейних зв'язків, нелегальна або напівлегальна зайнятість українських трудових мігрантів, низька заробітна плата та малокваліфікована робота за кордоном, руйнівні незворотні втрати для українського суспільства внаслідок нерентабельності капіталовкладень у сферу освіти, прискорення процесу старіння нації та наростання дисбалансу на внутрішньому ринку праці, що є серйозною перешкодою для сталого розвитку українського суспільства; відносно позитивний вплив масової трудової міграції з України на розвиток сучасного українського соціуму пов'язаний зі зниженням тиску на ринок праці та зменшенням рівня соціальної напруженості, зниженням навантаження на сферу соціальної допомоги, можливістю підвищення добробуту окремих категорій працівників, здобуттям ними нового професійного досвіду, отриманням значною частиною громадян нових мовних практик, набуття ними досвіду життя в демократичному правовому суспільстві та ін.;

– ключовими умовами вироблення ефективної політики реінтеграції ВПО і біженців в українське суспільство є активізація отримання ними цілеспрямованих грантів на розвиток бізнесу і виробництва у конкретних громадах, які прийняли переселенців, вироблення механізмів громадського контролю за виділенням, розподілом і використанням державних коштів, фінансів місцевих органів влади і коштів міжнародних донорів, спрямованих на допомогу внутрішньо переміщеним особам в Україні, створення єдиної електронної інформаційної бази переселенців і біженців, куди б увійшли дані про їх соціально-економічні параметри та географію розміщення.

Уточнено:

– на основі системного аналізу різновекторності й високого ступеня варіабельності міграційних процесів у сучасному світі необхідність

урахування різних методологічних підходів (економічного, політологічного, глобалізаційного, демографічного, соціологічного, соціокультурного та ін.) до розуміння природи і сутності міграційних процесів у глобалізованому просторі сучасного соціуму; *доведено* необхідність використання у дисертації міждисциплінарного комплексного підходу до аналізу міграції і міграційних процесів, який дозволив синтезувати методологічні підходи і категоріальний апарат, напрацьований у межах соціальної філософії, політології, соціології, демографії, економіки, історії та ін.;

– на основі порівняльного аналізу *уточнено*, що у період індустріалізму домінуючою причиною посилення міграційних процесів було прагнення покращити рівень життя та рівень освіти; натомість у постіндустріальному суспільстві домінуючу роль у міграційній мотивації починає відігравати необхідність забезпечення соціальної безпеки потенційних мігрантів, що унеможлиблюється соціально-економічними, політичними умовами країн виїзду мігрантів та в значній мірі гарантується рівнем розвитку соціальних, економічних, політичних відносин країн-реципієнтів;

– основними умовами зростання міграційних ризиків для сучасного українського суспільства є неспровокована військова агресія Росії, наростання структурної економічної кризи, збідніння значної частини населення, внаслідок чого український соціум зіштовхнувся з загрозою масової трудової міграції громадян з України і водночас необхідністю реінтеграції мільйонів внутрішньо переміщених осіб і біженців внаслідок російсько-української війни; міграційні процеси з України посилились і в результаті реалізації Угоди про асоціацію з ЄС (2014) внаслідок набагато вищого рівня заробітних плат, соціальної безпеки і стабільності, соціальної справедливості у державах єдиного європейського простору;

– в ситуації наростаючої соціальної транзитивності саме держава й наддержавні міжнародні інституції мають взяти на себе регламентацію умов в'їзду і перебування іммігрантів на своїй території на підставі національних інтересів і завдань транснаціональної безпеки; ефективна міграційна політика

в українському суспільстві має захистити державу від загрози стихійної нелегальної міграції з третіх країн, сприяти поверненню українських насамперед трудових мігрантів і біженців на батьківщину або сприяти легальним українським мігрантам в їх інтеграції у розвинуті суспільства за умови збереження ними національної ідентичності, захистити країну від загрози стихійної нелегальної міграції з третіх країн світу.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її теоретичні положення і висновки дають можливість поглибити соціально-філософський аналіз особливостей, рівнів, форм та механізмів міграційних процесів у ситуації нелінійності й транзитивності розвитку постіндустріального суспільства, як у загальносвітовому, так і в українському контекстах. Її результати можуть бути використані державними органами влади для прогнозування тенденцій міграційної політики та вироблення стратегії і тактики подолання негативних наслідків масової трудової міграції українців за кордон як одного з модернізаційних викликів третьої та четвертої індустріальних революцій. Висновки дисертаційної роботи стануть корисними для використання міжнародними організаціями (Міжнародною організацією міграції, Міжнародною організацією праці) у площині з'ясування специфіки міграційних процесів в Україні в умовах структурної економічної кризи. Результати дисертації можуть бути використані громадськими та правозахисними організаціями у площині вироблення стратегії та механізмів захисту трудових мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб. Поряд з цим ключові положення дисертаційної роботи можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання курсів філософії, соціальної філософії, соціології, політології, всесвітньої історії та історії України, а також у процесі підготовки підручників і навчальних посібників із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. У публікації "Внутрішньо переміщені особи в Україні та особливості їх реінтеграції в ситуації зростання соціальної транзитивності" (співавтори Ковтун, Н. М., Венцель, Н. В.) дисертантці

належить обґрунтування висновків про механізми ефективної внутрішньої політики щодо ВПО, які завбачують забезпечення постійним житлом переселенців, створення преференцій для них у сфері пошуку роботи, отримання переселенцями належного рівня середньої і вищої освіти, доступу до медичного забезпечення; у публікації "Social Risks of Countries with Emerging Economies Amid Industry 4.0 Modernization Challenges" (співавтори Kovtun, N., Polishchuk, O., Ventsel, N.) – обґрунтування висновків, що одним з наслідків Industry 4.0, а саме роботизації, діджиталізації й інтернетизації виробництва стануть непрогнозовані міграційні процеси.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на методологічних семінарах і засіданнях кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка. Проблематика дисертаційної роботи загалом, а також окремі її положення були апробовані на низці *міжнародних конференцій*: "Глобалізований світ: випробування людського буття" (Житомир, 2017, очна), "Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку" (Бердянськ, 2018, дистанційна), "Пріоритетні шляхи розвитку науки та освіти" (Львів, 2020, заочна), "Людина і штучний інтелект: виміри філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики" (Київ, 2020, очна), "Наукові виклики сучасності" (Вашингтон, 2020 заочна), XXX Харківських міжнародних сквородинівських читань "Мандрівник трьома світами Григорій Сковорода: творчість Сковороди в контексті світової філософії. До 300-річчя з дня народження" (Сковородинівка, 2022, дистанційна); *всеукраїнських конференцій*: "Іван Франко в сучасному інтелектуальному просторі" (Житомир, 2016, очна), "Освіта і наука: філософські, історичні та соціальні засади" (Харків, 2017, заочна), "Національні культури в глобалізованому світі" (Київ, 2017, заочна), "Проблеми формування громадянського суспільства в Україні" (Дніпро, 2018, очна); "Постать Бориса Тена в інтелектуальному дискурсі" (Житомир, 2019, очна), "Екзистенціальна суперечливість сучасної людини: альтруїзм,

егоїзм, нарцисизм" (Київ, 2019, очна), "Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)" (Запоріжжя, 2020, заочна), "Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення" (Житомир, 2023, очна); *регіональних конференцій*: "Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення" (Житомир, 2018, очна); "Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення" (Житомир, 2019, очна); *Форумі* організаційного розвитку громадянського суспільства (Київ, 2016, очна); *круглому столі* "Обговорення питання щодо забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, можливості та перспективи" (Житомир, 2019, очна); *зустрічі* громад внутрішньо переміщених осіб під егідою громадської організації "КРИМСОС" (Київ, 2016, очна) та у процесі роботи дисертантки на посаді регіональної координаторки взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області (*Додатки 1-11*).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено у 16 публікаціях, з них: 4 статті опубліковано у фахових наукових виданнях України, 1 – в закордонних наукових виданнях, 11 – у збірниках матеріалів та конференцій (з них 10 – у вітчизняних виданнях, 1 – у зарубіжному виданні).

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел (257 найменувань), додатків. Обсяг основного тексту роботи – 194 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

1. 1. Міграційні процеси у глобалізованому світі як об'єкт соціально-філософського аналізу

В умовах транзитивності сучасного глобалізованого світу посилення міграційних процесів стало однією з визначальних характеристик його нестабільності і мінливості. В ситуації посилення диспропорцій у розвитку різних країн світу, зростання міжнародних, міжетнічних, міжрелігійних конфліктів, локальних воєн, наростання рівня тероризму й екстремізму, зростання загрози природних і екологічних катаклізмів проблема міграції набула характеру комплексності й універсальності. Більше того міграційна проблема охопила практично усі сфери буттєвості людини, адже вона здійснюється в сучасному соціумі на основі економічних, політичних, релігійних, правових, освітніх та інших чинників. Найпоширенішими причинами міграції до цього часу залишається прагнення її суб'єктів подолати безробіття, підвищити свій життєвий рівень, уникнути військових конфліктів, воз'єднатися з родиною, отримати високий рівень освітніх послуг та ін. Як одна з важливих форм соціальних комунікацій міграція в сучасній соціально-філософській парадигмі небезпідставно вважається одним з факторів "м'якої" безпеки у глобалізованому світі, який часто дозволяє уникнути гуманітарних катастроф.

Затребуваність дослідження міграційних процесів у контексті глобалізації зумовлюється й тим, що за наявності великої кількості досліджень вказаної проблематики, досі вони залишаються несинтезованими. У науковій парадигмі досі відсутнє комплексне соціально-філософське дослідження особливостей і закономірностей міграційних процесів в умовах соціальної транзитивності сучасності.

Аналіз зазначеної проблематики з необхідністю вимагає звернення до з'ясування змісту поняття "міграція". Сам термін походить від лат. *migratio*, що у буквальному розумінні означає просторове переміщення, переселення осіб чи груп людей, пов'язане зі зміною місця проживання на достатньо тривалий термін. У наукову сферу він прийшов через англійське дієслово *to migrate*, яке перекладається як мандрувати пішки, подорожувати. У процесі наукового аналізу поняття "міграція" вперше було використано Е. Равенштайном, який позначив ним тимчасову або постійну зміну місця проживання людей (Ніколаєвський та Прохоренко, 2009, с. 35).

Під терміном "міграція" у науковій літературі зазвичай розуміють переміщення людських ресурсів з однієї території на іншу тимчасово або назавжди. Однак на сучасному етапі розвитку обсяг поняття "міграція" почав розширюватися за рахунок позначення за його допомогою руху матеріальних ресурсів. Саме у такий спосіб з'явився термін "інвестиційна міграція" (Катеринчук, 2000, с. 89; Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри, 1998, с. 10).

У зв'язку з широкою палітрою позначуваних явищ у науковій літературі можна знайти більше сотні визначень поняття "міграція", які склалися в межах різних методологічних підходів і наукових дисциплін. Складність і різновекторність визначення сутнісних ознак міграції стала основою різноманітності і її дефініцій.

Сутнісною, атрибутивною ознакою міграції є її тісний зв'язок з феноменом руху та просторовими переміщеннями з однієї географічної точки в іншу. Саме здатність до руху є невід'ємною ознакою існування усіх живих організмів, насамперед людини. Утім, можливість просторового переміщення, як свого часу наголошував О. Хомра, не є безпосередньою і жорсткою потребою людини, так як потреба в їжі або сні. Вона всього-навсього постає лише засобом задоволення інших потреб (Хомра, 1979). У житті сучасної людини такими потребами є можливість отримати потенційно

кращу роботу, покращити матеріальне становище, отримати вищий рівень безпеки та освіти.

У контексті аналізу глобалізаційних процесів слід враховувати те, що природа міграції має універсальний характер, адже вона існувала й існує у всіх просторових і часових вимірах буттєвості людини, вона притаманна всім народам і країнам у минулому, теперішньому і майбутньому. У зв'язку з цим слушною видається позиція Л. Рибаківського, що природа міграції людини є соціальною за своєю сутністю. Будь-яке територіальне переміщення – це реакція на якийсь соціальний імпульс – покращити умови життя, створити сім'ю, отримати освіту, зберегти своє життя та ін. Загалом у визначенні поняття міграція дослідник використав "як класифікаційну ознаку сутнісний момент": переміщення (Світлов, 2012, с. 34). Розвиваючи цю думку, зауважимо, що до міграції населення у широкому розумінні поняття слід відносити всі форми руху населення, які мають соціальну значущість.

Інтерес до з'ясування сутнісних ознак міграції значно впав після розпаду Радянського Союзу, коли у 90-ті роки ХХ ст. зменшилася не тільки кількість, а й знизилася закономірно якість досліджень міграційної проблематики. Але вже на початку ХХІ ст. з'явилася ціла низка робіт, які заклали фундамент модерного дослідження проблем міграції. Так заслуговує на увагу визначення міграції, запропоноване С. Бондиревою. Під міграцією вона розуміє природний прояв мобільності людини, мотивований її прагненням до поліпшення умов свого існування, до більш повного й надійного задоволення своїх потреб. Саме ці умови і потреби змушують потенційних мігрантів "здійснювати територіальні переміщення" (Весельська, 2016, с. 40).

В українській науковій парадигмі одне з комплексних визначень цієї дефініції належить М. Сисак. Для пояснення сутності міграції українська дослідниця пропонує визначення міграції як цілісного соціального процесу у формі статистично стійких актів взаємодії людей, що виражають певну тенденцію способу життя соціальних груп, зміни їх громадського становища,

умов відтворення й розвитку кожної людини як особи, що впливають на статусні характеристики соціальних структур різних верств населення держави або регіону під впливом соціальних переміщень населення за межі державного або адміністративного кордону на відносно тривалий термін (Сисак, 2016, с. 183).

Однак, незважаючи на різноманітні спроби уточнення визначення поняття "міграція", з теоретичної точки зору затребуваною досі залишається дефініція Л. Рибаківського. Міграція, на його думку, – це будь-яке територіальне переміщення, яке здійснюється між різними населеними пунктами однієї або декількох адміністративно-територіальних одиниць, незалежно від їх тривалості, регулярності і цільової спрямованості (Рыбаковский, 1987, с. 26). Це визначення поділяють і такі дослідники проблем міграції, як В. Іонцев, Т. Юдіна, С. Рязанцев, В. Моїсеєнко та ін.

Досліджуючи специфіку міграційних процесів в умовах глобалізації, слід враховувати й те, що у радянській і як наслідок в українській науковій парадигмі тривалий час відбувалося змішування понять, не розрізнялися такі поняття, як "міграція", "міграційні процеси" та "міграційна політика". Зокрема, у 70-ті рр. ХХ ст., за твердженням Л. Рибаківського, у радянській науковій літературі відбувалося змішування таких явищ, як міграція населення і міграційні рухи населення. Таке ототожнення було властиве для праць таких дослідників, як В. Іонцев та Т. Юдіна. З цього приводу О. Світлов зазначив, що серед дослідників, які вперше зробили ґрунтовний аналіз підходів до розуміння атрибутивних ознак міграції населення варто згадати саме Л. Рибаківського, на думку якого, необхідним є розмежування не тільки поняття "міграція населення" від "міграційного руху", а й від терміну "міграційний процес". Міграційний процес при цьому слід розглядати не просто як територіальне переміщення, а ще й як діяльність, яка перебуває за його межами. У такому розумінні воно характеризує три основні явища міграції – формування рухливості, власне переміщення і процес прижиття іммігрантів у місцях нового поселення. Аналізуючи детальніше підхід Л. Рибаківського,

О. Світлов вказує і на його слабкі сторони, зокрема зазначає, що протиставлення таких понять, як "мобільність" і "переміщення" втрачає будь-який сенс, адже чимало соціологів, як українських, так і зарубіжних розуміють мобільність саме як переміщення (Світлов, 2012, с. 34-35).

У радянській і пострадянській науковій парадигмі сформувався і підхід, в якому чітко розмежовуються поняття "міграція населення" і "просторова мобільність". Він склався на основі праць О. Воробйової, Т. Заславської, Л. Рибаківського, С. Рязанцева, А. Топіліна та ін. Найбільш чітко це зробив С. Рязанцев, який розглядає міграцію як реальний факт буттєвості, а міграційну активність – як здатність (схильність) до переміщення. За слушним твердженням К. Шкарупи, С. Рязанцев розуміє трудову міграцію насамперед як тимчасове переміщення до іншого регіону або держави для забезпечення заробітку (Шкарупа, 2020, с. 62). При цьому слід враховувати, що рухливість є атрибутивною властивістю людини, а переміщення – особливою формою її діяльності. Незважаючи на слушність міркувань Л. Рибаківського, Т. Заславської і С. Рязанцева, в українській і пострадянській наукових традиціях ці терміни часто ототожнюються й досі.

У контексті порівняльного аналізу понять "міграція", "переміщення", "мобільність населення" деякі дослідники до міграційних процесів відносять й активність кочовиків. До такої думки, зокрема, схилилися свого часу радянські дослідники Б. Хорев і В. Чапек (Хорев та Чапек, 1978, с. 47) та В. Староверов (Староверов, 1975, с. 21). Зауважимо, що з цими ідеями можна погодитись лише частково, адже переміщення кочівників є не стільки формою міграції, скільки своєрідним способом життя значної кількості людей, природа якого визначається особливим способом виробництва.

У контексті дослідження міграційних процесів в умовах соціальної транзитивності глобалізованого світу необхідним є й визначення поняття "міграційна політика". У зв'язку з цим доречно згадати думку О. Хомри, що міграційна політика є комплексом розробок і заходів, спрямованих на формування необхідних потоків і необхідної інтенсивності міграції

населення (Хомра, 1999, с. 50). У свою чергу у працях Л. Рибаківського міграційна політика тлумачиться як система усталених на рівні управління ідей і концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких держава та інші суспільні інституції, дотримуючись певних принципів, припускають досягнення поставлених цілей. При цьому як зауважує український дослідник П. Безуглий, у широкому розумінні Л. Рибаківський інтерпретує міграцію як переселення людей з однієї країни в іншу, що обов'язкового супроводжується зміною громадянства (Безуглий, 2019, с. 48).

Проте визначення міграційної політики Л. Рибаківського є дуже широким за обсягом, адже під таке визначення можуть підпадати й феномени економічної, правової, освітньої політики.

Натомість, на думку української дослідниці Т. Дракохруст, міграційна політика є "сукупністю теоретичних положень, цілей і завдань, засобів та методів щодо регулювання внутрішніх і міждержавних процесів переміщення населення" (Дракохруст, 2020, с. 72). Заслуговує на увагу й визначення міграційної політики вітчизняного дослідника В. Євтуха, який під цим терміном розуміє структурний елемент системи державної етнополітики, вказуючи, що міграція – це не тільки соціально-політичний, а й етнополітичний феномен (Євтух, 1996, с. 54). У такому розумінні основною метою міграційної політики постає регулювання міграційних потоків, подолання негативних наслідків спонтанних неорганізованих міграційних процесів, створення умов для реалізації прав мігрантів в їх інтеграції у національне соціально-економічне і культурне середовище проживання.

Сутнісною ознакою міграційної політики є й процес реєстрації мігранта. На сучасному етапі розвитку, як слушно зазначає український дослідник А. Герич, міграційний контроль є особливим функціональним (спеціальним) видом "державного контролю, який здійснюється уповноваженими на те суб'єктами органів виконавчої влади стосовно встановлення фактичних даних щодо дотримання законодавства у сфері міграції (імміграції та еміграції)". При цьому для ідентифікації мігранта

ключовим є саме факт його реєстрації за місцем проживання (Герич, 2018, с. 294). Реєстрація може здійснюватись через паспортний контроль, отримання тимчасової посвідки на проживання, оформлення туристичних документів, зарахування на навчання у вузах та ін. Власне до аналізу проблематики міграційної політики зверталися М. Бублій, Б. Горрансон, М. Грушко, Т. Дракохруст, В. Євтух, І. Івахнюк, Н. Ковтун, М. Козловець, Е. Лібанова, Л. Мармор та ін., в роботах яких ця форма політики виправдано трактується як система заходів щодо державного і міждержавного регулювання міграційних потоків населення на законодавчій основі.

1. 2. Методологічні засади дослідження міграційних процесів в умовах глобалізації

Проблематика дослідження міграційних процесів стала об'єктом наукового аналізу ще на рубежі XIX – XX ст., коли міграція постала серйозним фактором міжнародної політики. З того часу з'явилися серйозні дослідження у різних сферах наукового знання, насамперед у філософській, політологічній, історичній, соціологічній, економічній, демографічній та ін. Ще більш інтенсивними дослідження міграційних процесів стали у XXI ст.

Це дозволило американським дослідникам С. Каслзу і М. Міллеру назвати цей період "століттям міграції", адже ніколи раніше "міжнародна міграція не була настільки всепроникною як з соціально-економічної, так і з політичної точки зору, ніколи раніше державні діячі не приділяли стільки уваги проблемам міграції, ніколи раніше міжнародна міграція так сильно не впливала на безпеку держави" (Castles & Miller, 1993, с. 260).

Глобальний універсальний характер міграційних процесів у соціокультурному середовищі зумовили значну зацікавленість дослідників до проблематики їх дослідження. Як зауважує український дослідник С. Білошицький, на підставі значного обсягу й багатоманітності літератури щодо міграційних процесів російський дослідник В. Іонцев виділив 17 різних

підходів до вивчення міграції, які можна об'єднати за його оцінкою у 45 наукових напрямків, теорій і концепцій. З них – 15 економічних теорій, 5 соціологічних, 4 суто міграційних, 3 демографічних, 2 історичних (Білошицький, 2015, с. 144).

Ще в кінці XIX ст. інтерес до міграційної проблематики сформувався у площині економічної науки, де міграція розглядалася, насамперед, як спосіб перерозподілу робочої сили. Фундатором економічного підходу до розуміння міграційних процесів став творець теорії "притягування і відштовхування" ("push and pull theory") Е. Равенштайн (Ravenstein, 1889). Основними чинниками міграційних процесів дослідник називає економічні кризи і нестабільність, соціальні потрясіння і стихійні лиха, які "відштовхують" від однієї країни населення. На противагу цим чинникам залучають робочу силу в країну економічна і політична стабільність, високий рівень соціального забезпечення та ін.

Е. Равенштайну "належить і розробка законів міграції, згідно з якими мігранти залишають регіони з обмеженими можливостями і ресурсами і оселяються у більш розвинутих країнах, де фактори притягування домінують над факторами відштовхування" (Пуригіна та Сардак, 2007, с. 72). Зауважимо, що методологічний концепт "притягування-відштовхування" до нашого часу активно використовується у переважній більшості досліджень з проблем міграції, незважаючи на його досить абстрактний теоретичний характер, адже високі стандарти життя економічно розвинутих країн світу досі залишаються чи не найважливішим чинником міграційних процесів.

Саме на основі концептів "притягування-виштовхування", за твердженням українського дослідника М. Вербового, були розроблені пізніші теорії міграції – "неокласична економічна теорія (1962-1969), теорія сегментованого ринку праці (1979) та теорія глобальних систем (1988) (Вербовий, 2011, с. 19). У контексті розробок представників вищезгаданих теорій відомий економіст Е. Лі сформулював концептуальну основу для

опису та аналізу міграції, яка до кінця ХХ ст. стала стандартом для дослідників міграційних процесів.

На міграційні процеси, згідно з роботами Е. Лі, найбільше впливають саме внутрішні фактори або фактори виштовхування. Поряд з цим такі чинники, як відстань, наявність фізичних та політичних бар'єрів можуть не лише стримувати, а й навіть запобігати міграції (Brettel, 2007, p. 12-25). Е. Лі доводив, що міграційні процеси залежать і від потоку інформації, продукованої мігрантами, які вже оселилися в нових місцях. Внаслідок цього у різних точках міграційної площини формуються фактори притягування-відштовхування. Утім ідея абсолютного домінування інформаційного чинника у мотивації мігрантів залишає поза увагою значний комплекс соціально-економічних і політичних чинників міграції.

Впливовою у науковій парадигмі залишається і вже згадана теорія неокласичного економічного підходу, яка сформувалася на основі розвитку ідей Е. Равенштайна. Міграція в межах цієї теорії, як стверджує Н. Бурейко, розглядається як результат розширення капіталістичних відносин, інтеграції капіталів і доходів, інтернаціоналізації ринків. У результаті цього трудові ресурси в країні-донорі і країні реципієнті стають взаємозамінними, а міграція дозволяє підтримувати зайнятість населення (Бурейко, 2014, с. 6).

Сама неокласична теорія міжнародної трудової міграції розпадається на два основні підходи. Зокрема представники макроекономічного підходу в цій теорії (Г. Раніс, Дж. Харріс, Дж. Фей) вважають, що міграція зумовлюється різницею між попитом на робочу силу та пропозицією у різних країнах (регіонах). Для країн (регіонів) з надлишковою робочою силою характерний низький рівень оплати праці, тоді як для країн (регіонів) з дефіцитом робочої сили – висока зарплата. Натомість прихильники мікрорівневого підходу у неокласичній теорії (Дж. Борджас, Л. Сьястад, М. Тодаро) розглядають мігрантів як раціонально діючих суб'єктів, які свідомо приймають рішення щодо свого просторового переміщення (або відмову від нього) на основі відповідних підрахунків у площині витрати-вигоди від

міграції (Theories of International Migration: a Review and Appraisal, 1993, p. 434). Загалом, якщо дослідження Е. Равенштайна зорієнтовані переважно на аналізі міграційних процесів на макрорівні, то неокласична економічна теорія дозволяє розглядати міграцію на мікрорівні розвитку суспільства.

Визначальним критерієм міграційних процесів у межах неокласичної економічної теорії є розмір заробітної плати як основного фактору виштовхування мігрантів у інші регіони. На мікрорівні розвитку соціуму згідно з цією теорією обґрунтовується висновок, що особа мігрує з метою покращення свого життєвого рівня. При цьому мігрант, на думку М. Вербового, має можливість свідомо враховувати усі потрібні інвестиції: транспортні витрати, оплату за проживання, проблеми адаптації на новому місці, психологічне навантаження. На макрорівні міграція виникає тоді, коли попит на робочу силу (певних кваліфікацій) перевищує пропозицію (Вербовий, 2011, с. 19). Можливість працевлаштування та отримання високих зарплат є ключовим фактором міграції у межах цієї теорії. Ці методологічні підходи дозволяють пояснити і факти зворотної міграції, коли представники економічно розвинутих країн мігрують у бідніші країни з метою зведення своїх витрат до мінімуму.

Генеza зазначених ідей продовжується у теорії "подвійного ринку праці", яка сформувалася на основі ідеї існування постійного попиту на робочу силу у країнах з розвиненою економікою. "Цей попит задовольняється з двох основних джерел (секторів) ринку праці: перший сектор опікується працевлаштуванням кваліфікованих працівників і забезпеченням їх високою платнею. Репутація таких іммігрантів серед "чужого" оточення є доволі високою. Другий сектор ... є менш привабливим, оплата праці тут значно нижча, умови праці та виживання нестабільні але саме цей сектор забезпечує працею більшість іммігрантів" (Вербовий, 2011, с. 20). Таким чином, основним чинником міграційних процесів за цією теорією є хронічна потреба у закордонній робочій силі.

У зв'язку з цим особливе місце у дослідженнях проблеми міграції у сучасному світі посідає теорія людського капіталу, в якій людина розглядається як результат інвестицій у її кваліфікацію, освіту, стан здоров'я. Як науковий напрямок теорія людського капіталу, як стверджує О. Стрижак, започаткована американськими дослідниками Т. Шульцем і Г. Беккером у 60-х роках ХХ ст. Її формування також пов'язане з іменами Х. Боуена, Й. Бен-Порета, М. Блауга, Ф. Махлупа, Дж. Мінцера та ін. На постраданському просторі проблематика людського капіталу висвітлена у працях В. Антонюк, Д. Богині, Л. Гальківа, Т. Заяць, С. Климко, Е. Лібанової, В. Марцинкевича, А. Чухна, В. Щетініна та ін. (Стрижак, 2012, с. 56-57). У межах цієї теорії міграція розглядається як інвестиція у людський капітал, якщо вигода від неї перевищує витрати. У ній обов'язково враховуються і психологічні аспекти міграції, зокрема відсутність можливості спілкування з друзями, перебування у сімейному колі та ін.

Саме економічні чинники як основу розуміння природи міграційних процесів у світі аналізує у своїх працях І. Валлерстайн. У його дослідженнях міграція розглядається як засіб, що використовується суб'єктами різного рівня для досягнення конкретної мети. Пояснення міграційних процесів дослідник здійснює через концепт особливої історичної системи ("капіталістичної світ-економіки"), формування якої припадає на ХVІ ст. Просторові межі цієї системи спочатку охоплювали Європу і Латинську Америку а з часом охопила всю земну кулю. Функціонування "світ-економіки" базується на суспільному поділі праці, який зумовив нееквівалентний обмін між її центром і периферією. У "світ-економіці" дослідник виділив три підсистеми – периферія, пів-периферія і центр. Міграція у такому розумінні постає наслідком сегментації світу та існування світ-системного ринку праці. При цьому міграційні процеси інтерпретуються як основа руху різних потоків: товарів, капіталів, робочої сили (Wallerstein, 2004). У такому розумінні міграція постає як засіб задоволення потреб більш сильних систем центру за рахунок слабших країн з периферії.

Ідеї І. Валлерстайна стали концептуальною основою теорії "світових систем", в якій міграційні процеси тлумачаться як прямий наслідок проникнення капіталістичних відносин у некапіталістичні економічні системи. "Розвинені країни намагаються отримати більші прибутки за рахунок бідніших країн (їх земельних і природних ресурсів, дешевої сировини та робочої сили). Міжнародний потік робочої сили рухається в одному напрямку з міжнародним потоком товарів та капіталу" (World Economic and Social Survey Economic, 2004. р. 95-126). Загалом, вказані підходи концентруються на аналізі переважно економічних чинників міграційних процесів. Однак, у різні просторово-часові проміжки історії людства політичні чинники відігравали не менш важливу роль як рушійні сили міграції населення.

На відміну від економічного підходу, політологічний підхід до розуміння природи міграції, сформувався остаточно, на думку Н. Бурейко, лише у 80-х рр. ХХ ст. Саме тоді дослідники, які свого часу зосереджували увагу на соціально-економічній площині міграції, звернулися до політичних аспектів міжнародної міграції (Бурейко, 2014, с. 8). Подібна переорієнтація стала прямим наслідком значного зростання міграційних потоків у США та країни Західної Європи, що в перспективі змусило державні структури Сполучених Штатів до вироблення механізму грінкарти як одного з запобіжників стихійної міграції.

Власне на аспекті ключової ролі у процесі регулювання міграційних потоків акцентували увагу і прихильники теорії політичного реалізму. За твердженням одного з її фундаторів Н. Моргентау, основою концепту політичного реалізму є принцип національних інтересів, які реалізуються у різних соціальних сферах – економіці, релігії, етнічних відносинах. Саме поняття інтересу, що тлумачиться у термінах влади і могутності, дає можливість концептуально зрозуміти міжнародні відносини та міжнародну політику (Morgentau, 1951). За цією теорією держава в умовах глобалізації і наростаючої транзитивності має взяти на себе регламентацію умов в'їзду і

перебування іммігрантів на своїй території на підставі власних інтересів і завдань національної безпеки. Однак, слід враховувати і те, що наслідки потужної міграційної кризи в Європі у 2013-2018 рр. чітко засвідчили, що національні держави в умовах глобалізації без допомоги міжнародних організацій нездатні справитися з нею.

Закономірним у зв'язку з цим стало формування у площині дослідження міграційних процесів глобалізаційного підходу, згідно з яким в умовах глобалізації держава не спроможна не тільки повністю контролювати переміщення не лише грошей, капіталів, товарів, інформації, а й людей. За твердженням української дослідниці А. Перфільєвої, у сучасному світі "міжнародна міграція стала глобальним процесом, зачепила всі країни і континенти, різні верстви населення й розглядається чи не як визначальний фактор функціонування світового ринку праці" (Перфільєва, 2018, с.138-139).

Ідею про те, що в умовах глобалізації відбувається закономірне зниження ролі національних держав у процесі регулювання міграційних процесів розвиває й англійська дослідниця С. Сассен. При цьому, на її думку, зростає роль наднаціональних організацій і транснаціональних корпорацій у міграційних процесах (Sassen, 1988). У таких умовах держава, хоча й зберігає деякі механізми регулювання міграційної політики, її вироблення і ефективне впровадження стають можливими лише на рівні взаємодії національних держав і міжнародних організацій. Зростання рівня міграції у сучасному світі дослідниця пояснює через активізацію інтеграційних процесів у глобалізованому світі, зростання міжнародних трудових потоків і мобільності трудових ресурсів та капіталів (Sassen, 1988). Суголосні мотиви властиві й для теорії світових систем і світового господарства, згідно з якою найкращі передумови для міграційних процесів складаються між метрополіями і їх колоніями.

Непересічну роль у дослідженні міграційних процесів сучасності відіграє й теорія міграційної мережі (Д. Гурак, Д. Массей, А. Сіммонс, Е. Тейлор, Ф. Х'юго та ін.). Її представники визнають особливу роль

міграційних мереж, які формуються на основі міжособистісних зв'язків між мігрантами різних хвиль переселення та громадянами країн походження і призначення. У її межах обґрунтовується ідея, що "соціальні зв'язки індивіда є різновидом соціального капіталу" (Населення України. Трудова еміграція в Україні, 2010, с. 14). Водночас робиться доволі обґрунтований висновок, що міграційні мережі збільшують вигідність і ефективність переміщень.

Однак поза інтересом прихильників цього підходу залишилася психологічна складова сучасної міграції. "У поколінь мігрантів вона різна. Якщо перші мігранти боролись за те, щоб закріпитися в новій країні, залишитися і отримати право на постійне місце проживання, їх дітей відрізняє толерантність до нової батьківщини, то представників наступного покоління (тих з них, хто завдяки соціальним мережам емігрував, але повною мірою не адаптувався і не вписався в нове для себе середовище) відрізняє агресивність і ненависть до нової реальності" (Кремінская, 2012, с. 5). Красномовними ілюстраціями до цієї тези є масові заворушення мігрантів в Європі у 2011-2016 рр. Власне саме проблема інтеграції мігрантів стала засадничою для вироблення інституційної теорії щодо тлумачення міграційних процесів (Дж. Госс, Б. Ліндквест). В її межах визнається важливість виникнення у процесі міграції приватних інституцій і волонтерських організацій, які здійснюють функцію нівеляції дисбалансу між кількістю потенційних мігрантів та обмеженою кількістю імміграційних віз.

Загалом теорії міжнародної міграції, за твердженням М. Вербового, умовно можна поділити на дві групи. У межах першої з них дослідження зосереджуються на наукових пошуках першопричин міграції на мікрорівні, тобто на рівні буттєвості особи, сім'ї, домогосподарства. У другій розглядаються механізми міграції на макрорівні, де центром уваги стає суспільство в цілому, держава, світове співтовариство, сфера відношення між світовою економікою та політикою (Вербовий, 2011, с. 18). При цьому найбільш затребуваними теоретичними моделями пояснення міграції, на думку дослідника, є неокласична макроекономіка, неокласична

мікроекономіка, нова економіка міграції, теорія сегментованого ринку праці, теорія світових систем, теорії соціального капіталу та сукупних причинно-наслідкових моделей. Вони не виключають і не заперечують, а доповнюють одна одну (Вербовий, 2011, с. 18). Проте, різні підходи до розуміння міграційних процесів, які сформувалися у науковій парадигмі, дають досить фрагментарне розуміння їх природи, часто спонукаючи дослідників до суперечливих і неоднозначних висновків.

Зазначимо, що значною мірою подолання цих суперечностей можливе у межах соціокультурного підходу та системного аналізу до розуміння міграційних процесів. У межах соціокультурного підходу соціальне і культурне, соціум і культура тлумачаться як тотожні явища. У дисертаційній роботі ми опираємось значною мірою на дослідження американського дослідника П.Сорокіна, а саме на його вчення про соціокультурну динаміку у розвитку суспільства. Ми виходимо з ідеї паритетності взаємопроникності культури і соціальності. Соціокультурна динаміка тлумачиться ним як зміна типів культури або великих фаз існування культурних систем. Зміна типів культур пов'язана з трансформацією уявлень людини про сам світ, яка відбувається через чергування типів орієнтацій світовідчуттів людини – ідеаціональних (уявних), чуттєвих і ідеалістичних (Sorokin, 2017, р. 20-39; р. 226-256). Однак мислитель доводив, що більшість культур мають змішані типи світовідчуття з домінуванням якогось з них.

У такому розумінні культура є інтегральною парадигмальною категорією, яка може пояснити все соціальне буття людства. Поряд з цим соціальність постає як феномен, який формується на основі створення і відтворення різних культурних правил, норм, цінностей, зразків і символів.

В умовах кризи культури світоглядна система вичерпує себе і на цій основі формуються підстави для становлення нового типу культури. Водночас зміни цих культур хвилеподібні, адже у самій культурі занепад і поява нових світовідчуттів не є сталою і рівномірною. У широкому розумінні, на думку П.Сорокіна, суспільство і культура розглядаються як

тотожні поняття і феномени, через дослідження яких можна проаналізувати усі сфери і форми життєдіяльності людини (Sorokin, 2017, p. 2-18). При цьому мислитель гостро критикував розуміння соціології як дисципліни, предметом вивчення якої є лише соціальне. Насправді вивчення культури і особистості є невід'ємною складовою соціології.

Заслуговує на увагу й тлумачення соціокультурного Т. Парсонсом, який розглядає суспільство як розгалужену велику соціокультурну систему, в межах якої відбувається балансування між соціальними і культурними складовими. У цій системі діє взаємопроникнення соціального і культурного, антропосоцієнтальна відповідність, симетрія і взаємопов'язаність соцієтальних процесів, соціокультурне балансування, принципова незворотність еволюції соціокультурних систем. У такому розумінні Т. Парсонс відкидає повністю розуміння суспільства як сукупності людських індивідів. Насправді суспільство постає складною системою взаємодії між індивідами, діячами, які мають свої цілі, установки, ідеї. При цьому такі діячі є своєрідними організаціями, особами, учасниками систем культури (Parsons, 1966, p. 8-9).

На підставі соціокультурного підходу в українській науковій традиції з'явився цілий ряд досліджень. Зокрема, українська дослідниця Н. Маслова широко використовує у своїх дослідженнях поняття "соціокультурні процеси", "соціокультурні системи", "територіальні соціокультурні системи", "соціокультурні фактори". Термін соціокультурні фактори вона розглядає як "сукупність причин, що обумовлюють формування унікальних соціокультурних рис населення певної території та рушійні сили соціокультурних процесів" (Маслова, 2009, с. 77).

Дослідниця дає доволі розгорнуте розуміння соціокультурних процесів, виділяючи серед них на основі різних основ поділу такі групи: природні, суспільні і психологічні; об'єктивні та суб'єктивні; генеруючі та лімітуючі; постійно діючі та змінювальні; макрорівня, мезорівня, мікрорівня впливу на особистість; прямого і опосередкованого впливу; природно-географічні, екологічні, історичні та історико-географічні, культурні та політичні,

демографічні, етнічні, конфесійні, науково-технологічні, управлінські, когнітивні, ментальні (Маслова, 2009, с. 78-81).

Натомість у дослідженнях В. Степанова широко використовуються поняття "соціокультурний простір", "соціокультурна діяльність", "соціокультурна комунікація". Зокрема він визначає соціокультурний простір як сферу реалізації соціокультурної діяльності. У свою чергу він розглядає соціокультурну діяльність як культурну діяльність суб'єктів щодо створення культурних цінностей, розвитку здібностей індивідів та обслуговування їх творчої діяльності, комунікації як поширення, збереження і громадського використання всіх видів культурних цінностей (Степанов, 2014, с. 105). У контексті цього українська дослідниця О. Скиба розглядає науку як особливу форму культури у соціокультурному просторі суспільства. Вона доводить, що "інтелектуальна діяльність, розвиваючись і диференціюючись лише поступово приходить до відокремлення специфічних занять по виробництву наукових знань і формування науки як самостійного виду культури" (Скиба, 2012, с. 63). При цьому наука у її розумінні якісно змінює соціокультурний простір, в межах якого працює вчений. Поряд з цим інший український науковець, М. Попович розглядає комунікацію як соціокультурний феномен. Він наголошує, що наявність взаємодії між елементами комунікації "визначає особливу властивість комунікативних систем – їхню надзвичайну складність, яку неможливо досягнути поза комунікаційної культури" (Попович, 2015, с. 214-215). Враховуючи це, можемо зробити висновок, що дуже широку палітру соціальних явищ можна позиціонувати як соціокультурні.

Надзвичайно цінною з методологічної точки зору для дослідження соціокультурної динаміки міграційних процесів має монографія "Соціокультурні чинники розвитку українського ринку праці". У ній розглядаються як моделі соціокультурної детермінації розвитку ринку праці, так і феномен економічної культури як чинника підприємницької активності населення, трудових цінностей, впливу еміграції і імміграції на ринок праці, вплив освіти на формування трудових цінностей, соціокультурні чинники

відторгнення на ринку праці в Україні (Соціокультурні чинники розвитку українського ринку праці: колективна монографія, 2017). Автори монографії стверджують, що саме соціокультурний підхід до розуміння трудових ресурсів і розвитку українського ринку праці, адже: а) соціальні групи можуть бути сформовані (сконструйовані) у соціальному просторі; б) ці соціальні групи мають базуватися на реальній символічній взаємодії між людьми (Соціокультурні чинники розвитку українського ринку праці, 2017, с. 21). Ця методологія передбачає аналіз поведінки економічної системи як поведінки, обумовленої взаємодією чотирьох "підсистем – особистісної, соціальної, культурної, біолого-психологічної" (Соціокультурні чинники розвитку українського ринку праці, 2017, с. 22).

Власне до соціокультурного підходу у розумінні міграційних процесів тяжіють і українські дослідниці С. Тіщенко та О. Тіщенко. Вони звертають увагу на появу в сучасному світі такого соціокультурного феномена, як віртуальні міграції, які трансформують "бачення соціального простору, сприйняття культури і системи цінностей, змінює звичні межі «свого» і «чужого» простору" (Тіщенко С. О. та Тіщенко І. О., 2019, с. 106). Окрім цього вони акцентують увагу на важливості саме інформаційного чинника активізації міграційних процесів в сучасному глобальному просторі.

Отже, в межах соціокультурного підходу міграційні процеси постають як тісно інтегровані в інституційні, мережеві та соціокультурні відносини, які властиві для соціальних спільнот у конкретний історичний період. Також важливу роль під час дослідження міграційних процесів набуває аналіз ціннісних аспектів переміщення населення, впливу традиційних і інноваційних зразків соціального досвіду на цей процес. Окрім цього використання соціокультурного підходу дозволяє досліджувати трансформацію міграційних процесів в умовах постіндустріалізму й глобалізації, враховуючи її соціальні, економічні, політичні, правові, демографічні, етичні, релігійні, світоглядні чинники і наслідки.

У контексті цього доречно звернутися до спроб комплексного системного аналізу міграції як соціального явища. Важливу роль у площині універсалізації дослідження міграційних процесів відіграли праці З. Баумана, в яких ці процеси розглядаються як такі, що тісно пов'язані з модернізацією світу. Крізь призму теорії міграційного процесу процес міграції дослідник запропонував розглядати як тристоронній акт: процес формування території рухомості населення, власне переміщення мігранта та адаптацію мігрантів до нового місця. Як стверджує З.Бауман, ключовим наслідком культурної глобалізації для багатьох країн, регіонів, соціальних спільнот є локалізація, культурна ізоляція, консервація закостенілих форм відносин і зразків поведінки. При цьому центри, в яких формуються смисли й новітні цінності, можуть не мати нічого спільного з потребами цих локальних груп (Бауман, 2008, с. 6-7). У такому розумінні міграція розглядається як форма мобільності населення, яка дозволяє мігрантам відчувати захищеність і долученість до економічно розвинутих країн. Натомість відходять у минуле позиції автохтонів і аборигенів, котрі впадають у ще більшу злиденність через нездатність скористатися перевагами міграції.

Тяжіє до модернізаційного підходу й теорія "міграційного переходу" У. Зелінські, згідно з якою міграція розглядається як особливий стадіальний процес (King, 2012, р. 15). Методологічно затребуваною вона є з тієї причини, що в ній міграція розглядається як окрема сфера наукового аналізу. При цьому її послідовники розглядали внутрішню і зовнішню міграцію як особливі форми єдиного процесу.

Якщо говорити про системне дослідження, то чи не перша ефективна спроба синтезу різних підходів до вивчення проблем міграції стала робота міжнародної міждисциплінарної дослідницької групи Д. Массея. Представники цієї групи дійшли висновку, що міжнародні міграції виникають під впливом соціальних, економічних і політичних трансформацій, які супроводжуються розповсюдженням капіталістичних ринкових відносин на доринкові (аграрні) і неринкові суспільства (Massey,

1999, p. 303). Ще одним слушним висновком групи стала ідея, що мігранти прибувають не з найбільш ізольованих країн, а з регіонів, які переживають надшвидкі зміни через включення у глобальну торгівлю, інформаційну й виробничу мережі.

Внаслідок плідної роботи цієї групи, як стверджує О. Риндзак, відбулася перша спроба вироблення єдиної синтетичної теорії міграційних систем (Р. Білсборроу, М. Крітц, Г. Злотнік, Д. ван де Каа, Д. Массей), яка є певним узагальненням, що ґрунтується на відомих теоріях міграції і певним чином об'єднує їх (Риндзак, 2015, с. 78). В межах цього підходу зроблено висновок, що міграційна система зазвичай складається з приймаючого ядра (країна чи група країн) і значної кількості країн виїзду. Згадані країни не обов'язково мають бути географічно близькими, адже міграційні потоки відображають швидше політичні й економічні відносини, а не фізичні.

В цілому на сучасному етапі розвитку у західній науковій парадигмі вже наявні праці, в яких системно розроблені дослідження процесів міжнародної міграції, її природи, чинників та форм. Якнайповніше ця проблематика знайшла відображення у роботах З. Баумана, Дж. Беккера, Дж. Борхаса, Е. Валлерстайна, Х. Кларка, А. Лаффера, К. Макконела, Маноло І. Абели, Д. Массея, Дж. Мінцера, С. Сассен, А. Симмонса, А. Портеса, М. Тодаро, Т. Файста, Дж. Харріса та ін.

Натомість у радянській науковій парадигмі дослідження міграційних процесів мало суперечливий і неоднозначний характер. Складність і заідеологізованість дослідження міграції у Радянському Союзі були пов'язані насамперед з актами примусового переселення, етноциду й геноциду цілих народів у 30-40-ві роки ХХ ст. У зв'язку з цим дослідження проблем міграції було досить небезпечною темою, яку старалися обходити науковці. Якщо й з'являлися роботи, присвячені цій проблематиці, то вони стосувалися тільки окремих аспектів внутрішньої міграції. Лише у 60-х роках ХХ ст. в умовах "відлиги" міграційна проблематика стала предметом дослідження радянських авторів. При цьому одним з перших комплексних досліджень міграційних

процесів у радянській науці стала робота "Міграція населення: прогнози, фактори, політика" Л. Рибаківського (Рыбаковский, 1987), в якій детально були проаналізовано не тільки чинники й форми внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів, а й було окреслено методологічне підґрунтя і понятійно-категоріальний апарат аналізу міграції. Водночас значний внесок у дослідження проблеми міграції, зокрема щодо визначення її сутнісних ознак, у радянській і пострадянській періоди внесли С. Макеєв, І. Прибиткова, Л. Рибаківський, О. Хомра, Т. Юдіна та ін.

У радянській науковій традиції аналізу феномена міграції значного поширення набула й теорія соціальної мобільності. Найвідоміший її представник С. Макеєв "...синтезував демографічні, політичні, географічні детермінанти соціальних переміщень", називаючи "одним з ключових засобів соціальної мобільності міграцію" (Світлов, 2012, с. 36). У контексті використання методологічних напрацювань представників теорії мобільності слід враховувати й те, що будь-яка економічна система мобільності є достатньо жорсткою, адже багато індивідів отримують зовсім не ті робочі місця, яких прагнули. Якщо згадати напрацювання західних авторів, то до позиції визнання жорсткості системи у протиставленні її з потребою в мобільності схилився свого часу Томас Файст (Faist, 2000).

Значний внесок у розробку методології дослідження міграційних процесів зробила О. Воробйова. Дослідниця, за твердженням Я. Петрової, обґрунтовувала необхідність для кожної держави упроваджувати таку міграційну політику, яка їй найбільш вигідна та має забезпечувати найбільш раціональне розміщення населення на території держави, забезпечувати її територіальну цілісність, економічне зростання та національну безпеку. Окрім того, О. Воробйова запропонувала вивчати міграцію через три основні площини: аналіз міграції у нерозривному зв'язку з трьома її стадіями (формування міграції, реальні переміщення і адаптація мігрантів); виділення ключових міграційних проблем і проблемно-однорідних груп мігрантів і територій (проблемний підхід); дослідження як об'єктивних факторів (умов

життєдіяльності), так і суб'єктивних (особистісних) факторів (поведінковий підхід) (Петрова, 2008, с. 169). Послатися краще на її працю. Такий методологічний підхід загалом вкладається у площину системного дослідження міграційних процесів.

На необхідності комплексного аналізу міграції у сфері соціологічних досліджень наголошує і Т. Юдіна. Саме наростання інтенсивності міграційних процесів, які зумовлюють тимчасові, циклічні і зворотні переміщення значних мас населення, постійний зв'язок через нові інформаційні технології призвели, на її думку, до виникнення і поширення у різних регіонах планети "міжнаціональних общин". Вони є особливими соціальними групами, чия ідентичність не визначається якимось конкретним територіальним утворенням. Ця обставина – могутній виклик традиційним ідеям про належність того чи іншого мігранта до певної держави, вона нерідко розглядається як основа глобалізаційних процесів у світі. Як стверджує О. Світлов, ця дослідниця привертає увагу до проблеми трансформації ідентичності мігрантів. На її думку, у соціологічному розумінні мігранти є членами соціальних груп, які усвідомлюють себе цілісним суб'єктом взаємодії на новому місці проживання. Окрім того, вони об'єднані відчуттям групової солідарності (Світлов, 2012, с. 38). У зв'язку з цим формується гостра необхідність перейти від опису економічних і демографічних характеристик мігрантів до більш глибокого пояснення масштабів, напрямків, складу міграційних потоків, а також факторів, які визначають мотивацію мігрантів про переміщення і вибір місця призначення.

Необхідним є перехід від простого опису економічної адаптації мігрантів у країнах прибуття до всестороннього дослідження форм і шляхів їх соціальної інтеграції з місцевим населенням і можливих наслідків цього процесу для суспільства, особливо для змін його структури і динаміки соціальних відносин. Іншими словами, у науковій парадигмі назріла нагальна потреба переходу від простого опису міграційних процесів до їх поглибленого комплексного аналізу, розкриття закономірностей і

особливостей міграції, її моделювання, діагностики і прогнозування прийняття адекватної міграційної політики.

В українській науковій традиції проблема міграції стала предметом дослідження Н. Бурейко, М. Вербового, О. Власюк, В. Гейця, М. Грушко, Т. Дракохруст, В. Євтуха, С. Злупко, Н. Ковтун, М. Козловця, Е. Лібанової, Ю. Макогона, О. Малиновської, С. Писаренко, М. Романюка, А. Філіпенка, М. Шульги та ін. Зокрема сутнісні ознаки, чинники та форми міграційних процесів ґрунтовно досліджені у працях О. Малиновської, яка розглядає міграцію як територіальний рух населення, на відміну від природного чи соціального. У територіальній міграції дослідниця виділяє також кілька форм міграції у залежності від її масштабів (Малиновська, 2004; Малиновська, 2018). Зауважимо, що таке розуміння міграції має достатньо суперечливий характер, адже три згадані форми переміщення мають три основи поділу, що суперечить правилам дефініціювання у сфері формальної логіки, адже територіальний рух може бути одночасно і природним, і соціальним.

Поряд з цим проблема визначення чинників міграційних процесів піднімається українським дослідником М. Шульгою. Міграція з бідних країн, на його думку, зумовлена цілим комплексом причин: соціокультурних – послабленням культурної ідентичності, територіальною прив'язаністю та резиденством особистості; комунікаційних – глобально-тотальним характером інформації, зокрема новин, можливістю швидкого переміщення людини у будь-яку точку світу, доступністю спілкування всіх з усіма (Інтернет, мобільний зв'язок, факс); соціально-психологічних – індиферентністю і частковим зростанням толерантності у деяких верствах суспільствах до носіїв інших культур, мов, релігій (Шульга, 2005, с. 183). Важливим чинником міграційних процесів у такому розумінні постає і залучення до сучасних форм виробництва, що відбувається у менш розвинених країнах під впливом глобалізації, та прискорення витіснення робочої сили з традиційних, аграрних сфер виробничої діяльності.

На необхідності системного дослідження зростання масштабів міжнародної трудової міграції наголошує й М. Вербовий. На його думку, традиційний підхід, що на практиці реалізується як прагнення або спроба вирішувати проблеми в окремих сферах суспільного життя, не може бути ефективним. Має бути реалізований такий концептуальний підхід, в межах якого предметом досліджень мав би стати не лише зміст і особливості формування міжнародного ринку праці, а суттєва увага має приділятися аналізу основних елементів міжнародних міграційних процесів, критичному підходу до існуючої практики їх державного регулювання (Вербовий, 2011, с. 17). Відтак затребуваним залишається аналіз впливу стану економіки та соціальної сфери на динаміку і обсяги міжнародної трудової міграції в Україні, вивчення та імплементація міжнародного досвіду в умовах міграційної транзитивності сучасного українського суспільства.

Сама по собі міграційна транзитивність у сучасному цивілізаційному просторі тісно пов'язана з процесом становлення національної ідентичності. Саме на цьому акцентують увагу українські дослідники М. Козловець і Н. Ковтун. Посилення глобальних і регіональних міграційних потоків, згідно з їх міркуваннями, підриває існування держави-нації, розмиває її кордони та національну ідентичність (Козловець та Ковтун, 2010, с. 319). Держави фактично втрачають свою ключову роль у контролі за міграцією, який тепер здійснюється і на міжурядовому, і на міждержавному рівнях. Сучасні мігранти переміщуються світом, в якому міжнародне право почало впливати на внутрішнє законодавство, а міжнародні установи відстежують міграційні процеси й втручаються в них.

Зазначимо, що проблематика співвідношення міграційних та ідентифікаційних процесів піднімається і в працях вже згаданого американського дослідника Дугласа Массея, який пов'язує зміну ідентичності мігрантів з інформатизацією, технізацією й глобалізацією життєвого простору сучасної людини (Massey, 1999, pp. 303-322).

При цьому зауважимо, що доречним є формування якісно нових ідентифікаційних якостей мігрантів у сучасному соціумі. Серед них можна виділити необхідність формування більш стійкого адаптаційного потенціалу, зростання прагматизму і раціоналізації у виборі життєвих стратегій, вищий рівень мотивації і вольових зусиль у процесі адаптації до нового для мігрантів соціального середовища. Потенційно міграційно активне населення часто вже володіє новими способами і стандартами поведінки на ринку праці, відповідними запитам інформатизованої і глобалізованої економіки.

Ще однією важливою площиною дослідження міграційної проблеми є аналіз феноменів відчуження і дискримінації мігрантів. Саме на цій проблематиці зосередив свою увагу П. Таран, який стійку дискримінацію пов'язував з апатією, депресією, покірністю, маргіналізацією, а за певних умов і агресивністю. При цьому поєднання дискримінаційних умов (трудових, побутових, правових і освітніх) розглядалося дослідником як фактор соціального відчуження і бар'єр для інтеграції мігрантів у суспільство країни прибуття (Taran & Geronimo, 2002). Однак в умовах сучасної соціальної транзитивності слід враховувати й те, що відсутність дискримінації, політика мультикультуралізму, ліберальне законодавство у країнах Західної Європи автоматично не призвели до легкого входження мігрантів у європейську культурну традицію. Це пов'язане з тим, що багато мігрантів з традиціоналістських ортодоксальних культур дуже важко сприймають ціннісні орієнтації і соціальні практики секуляризованих західних суспільств.

Окремим аспектам дискримінації українських мігрантів присвячені розвідки О. Риндзака, в яких автор висновує, що більша частина трудових мігрантів з України піддається дискримінації. Вона проявляється насамперед у несправедливій системі оплати праці (мається на увазі занижений її рівень, неоплачувана понаднормова робота тощо) та обмеженні можливостей кар'єрного зростання (Риндзак, 2014, с. 476). У контексті цього повне або часткове невизнання українських дипломів про освіту значною мірою можна розглядати як непряму форму дискримінації громадян України.

Своєрідною спробою поєднати різні підходи стала теорія міграційних систем, в межах якої окрема країна розглядається як система, в якій спрацьовують фактори, що спричиняють переміщення мігрантів і визначають наслідки міграційних процесів. З огляду на це, затребуваним у нашому дослідженні є системний аналіз, який дозволяє синтезувати напрацювання з різних наукових дисциплін через поєднання демографічного, економічного, політологічного і соціологічного підходів.

Висновки до першого розділу

В цілому у науковій парадигмі сформувалася низка концептуальних підходів до аналізу сутності і природи міграції, міграційних процесів: економічний, політологічний, глобалізаційний, демографічний, соціологічний, міждисциплінарний та ін. Економічний підхід постає висхідним у контексті аналізу міграційних процесів як універсальних явищ у сучасному світі. Представники економічного підходу розглядають міграційні процеси як перманентні стани, похідні від економічних криз, соціальних потрясінь і стихійних лих, які "виштовхують" населення з країни. Затребуваним у дослідженні є методологічний концепт "притягування-відштовхування" (Е. Равенштайн), що застосовується у дисертації у площині розуміння механізмів міграційних процесів. Економічний підхід у процесі дослідження міграції і міграційних процесів реалізується у площині неокласичної економічної теорії, теорії сегментованого ринку праці, теорії глобальних систем, в межах яких були описані сутнісні ознаки модерних процесів міграції, заснованих на домінуванні внутрішніх чинників "відштовхування" населення і невинного зростання впливу інформаційної складової у процесі мотивації міграції, насамперед трудової (Е. Лі).

У контексті неокласичної теорії міжнародна трудова міграція розпадається на рівні макроекономічного підходу (Г. Раніс, Дж. Харріс, Дж. Фей), в якому міграція пов'язується з різницею між попитом на робочу

силу і пропозицією у різних країнах (регіонах), та на рівні мікрорівневого підходу (Дж. Борджас, Л. Сьястад, М. Тодаро), в межах якого мігранти розглядаються як раціонально діючі суб'єкти, які свідомо приймають рішення щодо свого просторового переміщення (або відмову від нього). У дисертаційній роботі встановлено, що методологічні підходи Е. Равенштайна сприяють аналізу міграційних процесів на макрорівні. Натомість неокласична економічна теорія відкриває широкі можливості розглядати міграцію на мікрорівні розвитку суспільства.

У межах економічного підходу для аналізу соціокультурної динаміки міграційних процесів затребуваним залишається використання методологічних підходів теорії "подвійного ринку праці" (М. Піоре, А. Порт), в межах якої міграція співвідноситься з процесом перманентного попиту на робочу силу у розвинених країнах світу. Методологічні підходи цієї теорії є суголосними з теорією людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер, Х. Боуен, Й. Бен-Порет, М. Блауг, Д. Богиня, Л. Гальків, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Марцинкевич, Ф. Махлуп та ін.), представники якої вважають ключовим фактором міграції використання професійної цінності людини, що є результатом інвестицій у її кваліфікацію, освіту, стан здоров'я.

Важливими у процесі аналізу міграційних процесів в індустріальному й постіндустріальному суспільствах є концептуальні положення світ-системного аналізу І. Валлерстайна, в межах якого функціонування "світ-економіки" базується на суспільному поділі праці, який, у свою чергу, зумовив нееквівалентний обмін матеріальними цінностями між країнами центру та країнами напівпериферії і периферії. Міграція у такій інтерпретації тлумачиться як засіб задоволення потреб економічно розвинутих країн центру світ-системи за рахунок слабших країн з периферії. Теоретичні висновки І. Валлерстайна знайшли відображення у теорії "світових систем", де міграційні процеси розглядаються як результат проникнення капіталістичних відносин у некапіталістичні економіки та намагання розвинених країн отримувати надприбутки за рахунок бідніших країн.

Окрім економічного підходу, затребуваним у дисертації є використання методологічних принципів політологічного підходу до розуміння міграційних процесів. Так методологічні принципи теорії політичного реалізму (Н. Моргентау) активно використовуються у процесі соціально-філософського аналізу національних інтересів (у галузях економіки, релігії, етнічних відносин) у процесі регулювання міграції, необхідності в ситуації зростання глобалізаційних процесів і наростаючої соціальної транзитивності зростання ролі держави у сфері регламентації умов в'їзду і перебування мігрантів.

Водночас в ситуації наростання процесів соціальної транзитивності у глобалізованому соціокультурному просторі сучасності доцільним є використання методологічних принципів глобалізаційного підходу (С. Сассен). Вони є базовими у процесі дослідження феноменів зниження ролі національних держав у процесі регулювання міграційних процесів і закономірного зростання ролі наднаціональних організацій і транснаціональних корпорацій у міграційних процесах сучасності.

Суголосними до неї залишаються висновки теорії міграційної мережі (Д. Гурак, Д. Массей, А. Сіммонс, Е. Тейлор, Ф. Х'юго, згідно з якою сучасні глобальні міграційні процеси базуються на основі активізації міжособистісних зв'язків між мігрантами різних хвиль переселення та громадянами країн походження і призначення. Натомість концепт розуміння міграції як тристороннього акту З. Баумана у площині соціально-філософського аналізу виявляється затребуваним під час аналізу процесів формування території мобільності населення, власне переміщення мігранта та його адаптації до нового місця.

Отже, в межах соціокультурного підходу міграційні процеси постають як тісно інтегровані в інституційні, мережеві та соціокультурні відносини, які властиві для соціальних спільнот у конкретний історичний період. Також важливу роль під час дослідження міграційних процесів набуває аналіз ціннісних аспектів переміщення населення, впливу традиційних і інноваційних зразків соціального досвіду на цей процес. Окрім цього

використання соціокультурного підходу дозволяє досліджувати трансформацію міграційних процесів в умовах постіндустріалізму й глобалізації, враховуючи її соціальні, економічні, політичні, правові, демографічні, етичні, релігійні, світоглядні чинники і наслідки.

Складність і суперечливість міграційних процесів у сучасному мінливому соціокультурному середовищі сучасного світу знаходить відображення у методологічних підходах міждисциплінарного підходу (Р. Білсбороу, М. Крітц, Г. Злотнік, Д. ван де Каа, Д. Массей). У його площині міжнародна міграція тлумачаться як універсальний процес, який якісно змінюється під впливом соціальних, економічних і політичних трансформацій, що супроводжують розповсюдження капіталістичних ринкових відносин на доринкові (аграрні) і неринкові суспільства. Міждисциплінарний комплексний підхід до аналізу міграції дозволив синтезувати методологічні підходи і категоріальний апарат різних наукових дисциплін (філософії, економіки, політології, соціології, демографії, історії та ін.).

Поряд з цим у сучасній науковій парадигмі актуальними сферами дослідження залишається проблема співвідношення закономірностей і особливостей міграційних процесів в умовах глобальної соціальної транзитивності сучасності, розробка політики переведення стихійної міграції у легальні інституалізовані форми, використання вигод від міграційних процесів і нівеляція й попередження її негативних наслідків, проблема сутнісної трансформації міграційних процесів ситуації пандемії Covid-19. Затребуваним є й аналіз впливу стану економіки й соціальної сфери на динаміку і обсяги міжнародної трудової міграції в Україні, вивчення та імплементація міжнародного досвіду у сферу регулювання міграційної політики в умовах транзитивності сучасного українського соціуму, дослідження особливостей реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Основні положення та висновки розділу відображено у таких публікаціях авторки:

1. Коваленко, Олена, 2017. До проблеми визначення понять "міграція" і "міграційна політика". *"Глобалізований світ: випробування людського буття": Міжнародна науково-теоретична конференція, 6-7 жовтня 2017 року: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. М. А. Козловець та ін. Житомир: Вид-во Євенок О. О. С. 289–292.*
2. Коваленко, О. В., 2017. Концептуальні підходи до аналізу міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого суспільства. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Випуск № 3 (17). С. 107–115.*
3. Коваленко, О. В., 2020. Трудова міграція в Україні як соціогуманітарна проблема сучасності. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Н. М. Ковтун, О. В. Чаплінська та ін. Київ: КВІЦ, С. 150–152.*
4. Коваленко, О., 2023. Дослідження реінтеграції внутрішньо переміщених осіб як соціокультурна проблема. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / за ред. О. Л. Соколовського. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. С. 43–45.*

РОЗДІЛ 2

СУТНІСНІ ВИЯВИ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СИТУАЦІЇ ТРАНЗИТИВНОСТІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

2.1. Етапи, форми, механізми та особливості міграційних процесів у соціокультурному просторі індустріального суспільства

В умовах зростання глобалізаційних процесів у сучасному світі міграційні процеси слід розглядати як вкрай складний соціальний феномен, функціонування якого детерміноване дією цілого комплексу соціально-економічних чинників, що спричиняють такі різновиди міграцій як трудову, професійну, та інтелектуальну, що отримала в сучасній філософській, економічній, соціологічній науці визначення "втеча умів". Демографічні чинники обумовлюють гендерну, вікову диференціацію міграційних процесів та в значній мірі детермінують кількісний склад населення як у країнах донорах, так і в країнах акцепторах. Політичні чинники сприяють появі такої особливої групи мігрантів як особи без громадянства, які часто стають нелегальними працівниками та біженцями, що вимушені залишати свої домівки через воєнні дії або природні катаклізми. І, нарешті, чинники етнокультурного характеру слугують причинами репатріацій або геноцидів.

Отже, важливою рисою глобалізованого світу є збільшення з кожним роком міграційних потоків, що мають планетарний характер та багато в чому визначають динаміку соціально-економічного, політичного, духовного розвитку переважної більшості країн глобалізованого світу. "Причини масової міграції, – зазначає академік Ю. Пахомов, – багаточисельні, але серед них, якщо мати на увазі раціоналізм, а не містику, варто виокремити, по-

перше, глобалізацію, а, по-друге, – інформаційно-мережеві технології" (Пахомов, 2011, с. 155).

Саме в умовах нестримного розвитку інформаційно-мережевих технологій, коли значно зростає попит на носіїв знань та інформації, в сучасному глобалізованому світі набуває подальшого розвитку процес "відтоку мізків", який позитивно впливає на розгортання суспільного, технологічного прогресу в індустріально розвинутих країнах, та негативно – на подальше функціонування промислового, аграрного, науково-технічного виробництва країн виїзду мігрантів. "Відтік мізків", – наголошує О. Оснач, – і в цілому еміграційні настрої викликані в деяких країнах, зокрема в країнах колишнього СРСР, зміною моральних принципів, духовною втомою народу, політичною і соціальною апатією" (Оснач, 2011, с. 171), що унеможлиблюють наявність упевненості в завтрашньому дні серед значних мас населення, які не пов'язують своє майбутнє з перебуванням на своїй історичній батьківщині.

Таким чином, в умовах глобалізованого світу визначальним ресурсом соціального-економічного, науково-технологічного розвитку суспільства стають знання, інформація, що обумовлює зростання вимог до рівня освіченості працівників, їх професійно-кваліфікаційної підготовки. В таких умовах саме праця неухильно набуває рис глобального ресурсу, переміщення якого в соціально-економічному, науково-технологічному просторі обумовлене низкою соціально-економічних, політичних, релігійних причин.

Слід наголосити, що нині перебуває в русі найбільша за всю історію людства кількість осіб, що дорівнює майже 1 млрд всього населення планети, з яких чверть мільярда припадає на міжнародних мігрантів, а 750 мільйонів – це внутрішні мігранти, які пересуваються в межах кордонів своєї батьківщини (Можна побудувати стіни, але імігранти їх просто обійдуть – гендиректор МОМ, 2016).

Аналізуючи питання сутності причин міграційних процесів, необхідно зауважити, що їх авторитетний дослідник О. Хомра не без підстав наголошує,

що необхідно не ототожнювати самі причини міграції, її фактори та мотиви. Причини, як зауважує О. Хомра, – це форма прояву факторів. Причину слід розглядати як конкретну необхідність суб'єкта в чомусь, а мотив – як обґрунтоване рішення усунення причини одним з можливих засобів. У свою чергу, причину слід розглядати у якості специфічної форми відносин між об'єктивними і суб'єктивними факторами та потребами. Потреби ж детермінують широкий спектр тих об'єктивних умов (компонентів), що є факторами тих чи інших соціальних процесів (Хомра, 1979, с. 7-8).

Таким чином, міграційні процеси варто розглядати у якості результату дії низки причин та факторів, яким властива вкрай складна та різноманітна сутність. Найперше, це фактори, пов'язані з ситуацією у країнах-донорах міграційних процесів: бідність населення у країнах периферії і напівпериферії світ-системи, перенаселення цих країн внаслідок демографічного вибуху, високий рівень безробіття, локальні і регіональні конфлікти, загроза терористичних актів, відсутність їжі, загроза голоду внаслідок природних і техногенних катастроф. Натомість привабливими для міграції з бідних регіонів світу є країни з вищим рівнем життя, з істотною потребою в трудових ресурсах через старіння власного населення, з високим рівнем безпеки і соціальної справедливості. Ще одним важливим чинником посилення міграційних процесів є інформаційна глобалізація, проникнення Інтернет-технологій у всі сфери виробництва і комунікації та можливість доволі легко подолати тисячі кілометрів через розвиток сучасних транспортних засобів сполучення (водний і повітряний транспорт).

Можна виділити й соціокультурні чинники посилення міграційних процесів: прагнення людей покращити свій матеріальний статус, реалізувати свій особистісний і творчий потенціал, прагнення подорожувати і знайомитись зі зразками культури приймаючих мігрантів країн, націленість отримати у розвинутих країнах вищий рівень освіти і кваліфікації. Зазначені потреби переважній більшості вихідцям з бідних, аграрних країн третього світу, не можливо, як відомо, задовольнити, не набувши статусу мігранта.

Окрім того, на нашу думку, суттєвим об'єктивним фактором міграційних процесів є також докорінна зміна ролі простору, насамперед географічного, та місця проживання у всіх сферах життєдіяльності особистості в умовах глобалізованого світу, коли вона за один день, завдяки сучасним авіаперевезенням, здатна фізично побувати на всіх континентах земної кулі. Іншими словами, сьогодні сама роль та сенс місця проживання набули принципово нового значення, на відміну від періоду середини минулого століття, не кажучи вже про попередні часи.

Німецький дослідник У. Бек наголошує, що в глобалізованому світі людське життя вже не є осілим і безпосередньо пов'язаним з тим чи іншим місцем проживання. Він доводить, що в умовах сучасного суспільства, як тільки людина виходить на ринок праці, вона виявляється вилученою з традиційних моделей і домовленостей. Якщо людина не готова до економічних негараздів, вона змушена самотійно відповідати за власне життя, вона сама має визначати місце проживання і форму роботи, ініціюючи зміни у своєму соціальному становищі (Бек, 1992, р. 94). Фактично це життя кочівників, що здійснюється у чисельних роз'їздах та проведене в потягах літаках, автомобілях, в Інтернеті чи у мобільному телефоні. Таке життя є транснаціональним, що протікає поза межами усіх бар'єрів.

У контексті аналізу просторових характеристик міграції заслуговує на увагу посилання З. Баумана на авторитетного французького філософа П. Вірілію, який, розмірковуючи про кінець "географії", наголосив на певній нівеляції простору: сенс простору як перешкоди або навіть межі комунікації давно вже віджив себе. Для того, щоб показати значущість втрати просторової прив'язаності З. Бауман увів поняття "адіафоризація", яке позначає соціальну дію, яку можна позиціонувати як "не добру і не злу". Вона характеризує дії між двома подіями, наприклад, між вбивством людей і начебто абсолютно невинними діями оператора, який вмикає електрику або працює з клавіатурою комп'ютера. При цьому можна бути пілотом, який доставляє бомби до Хіросіми чи Дрездена, або проєктувальником більш

руйнівних ядерних боєголовок і формально говорити про свою моральну цілісність (Bauman, 1989, p. 25-26). Зазначимо, що і в сфері переміщення значних мас населення цей принцип спрацьовує, адже він вказує на мінімізацію географічних відстаней у сучасному світі через новітні види транспортного сполучення, що сприяє значному полегшенню пересування мільйонів осіб у статусі мігрантів як носіїв зразків традиційної поведінки та традиційного мислення, етнокультурних кодів та смислів.

Всебічний аналіз об'єктивних факторів міграційних процесів передбачає детальну характеристику сутності екологічної міграції в силу того, що сьогодні є всі підстави для висновку про домінування саме економічних і екологічних факторів в статусі визначальних причин міграційних процесів. Екологічна міграція обумовлена насамперед забрудненням довкілля, природними лихами та техногенними катастрофами.

До проблематики аналізу взаємозумовленості екологічної міграції і етноекотологічних традицій зверталися українські дослідники М. Козловець та О. Гольд. На їх думку, саме етноекотологічні традиції, що базуються на принципах розумного використання природних ресурсів, сприятимуть збалансованому розвитку соціоприродної системи. У зв'язку з цим включення екологічних традицій у сферу природокористування є важливим фактором виживанню людства та збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь (Kozlovets and Gold, 2022a, p. 30-31). У підсумку все це є основою реалізації концепції сталого розвитку. Водночас проблематика екологічної міграції залишається малодослідженою проблемою, яка потребує комплексного аналізу не лише в межах економічної, соціологічної, політологічної, демографічної науки, а й всебічного соціально-філософського осмислення. Екологічними мігрантами вважають тих осіб, чиє життя було в небезпеці внаслідок природних лих та техногенних катастроф та катаклізмів.

Слід сказати, що сутність самого такого поняття, як екологічні мігранти, людей, що змушені через екологічні катастрофи та катаклізми переселятися, всебічно висвітлена в доповіді Глобальної комісії з

міжнародної міграції. Причому така причина міграції, як стихійні, природні, надзвичайні техногенні ситуації та катастрофи прирівнюються до екологічної міграції, а люди, що вимушені залишити територію свого традиційного проживання та переселятися, як в межах своєї батьківщини, так і перетинати її межі через значне погіршення стану довкілля, або внаслідок екологічних лих, отримали в наукових публікаціях визначення "екологічних біженців", або "екологічних мігрантів" (Васянович, 2020, с.338-339).

Відзначимо, що українські дослідники Р. Харитонов і М. Грушко розглядають екологічних біженців як осіб, які через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвами кліматичних змін, стихійних лих, екологічних або техногенних катастроф перебувають за межами країни своєї громадянської приналежності (Харитонов та Грушко, 2022, с. 54). При цьому сама держава не може надати їм належної допомоги.

За твердженням української дослідниці Т. Дракохруст, не менше 80% переміщених осіб у світі припадає на держави, де наявні несприятливі кліматичні зміни, які спричиняють економічні кризи, голод і, як наслідок, громадянські і регіональні конфлікти (Дракохруст, 2022, с.33). Більшість з цих людей переміщаються в межах країни проживання, вони зазвичай не мають доступу до "чистих" джерел енергії, до питної води та достатньої кількості їжі.

Досліджуючи екологічну міграцію як важливу причину сучасних міграційних процесів, варто сказати, що за прогнозами експертів до 2020 року в світі мало нараховуватись 50 мільйонів екологічних біженців. При цьому " ... до 2080 року страхові збитки тільки від ураганів в Америці сягнуть 100-150 мільярдів доларів щорічно. А вже в 2060 році на Алясці літо може вперше стати безсніжним" (ЄС стривожений погіршенням клімату, 2006, с.14). Більш того, згідно прогнозів американських вчених університету Райса в Х'юстоні, надрукованих у 2018 році, вже в 2050 р. кількість кліматичних мігрантів досягне 143 млн. осіб, що спричинить об'єктивний та незворотний процес поступового стирання расових відмінностей між людьми, який в повну силу почнеться через 125 років (Расові відмінності

зітре кліматична міграція, – вчені, 2018), що неминуче викличе не лише негативні, а й позитивні та в значній мірі, непередбачувані соціально-економічні, політичні, духовні наслідки не лише регіонального, а й планетарного масштабу, неупереджений, об'єктивний аналіз яких під силу широкому колу дослідників демографів, екологів, економістів, соціологів, філософів, культурологів.

У контексті цього доцільно наголосити, що сучасний технологічний прогрес, що продукує, багато в чому, екологічну кризу, значно випереджає формування відповідної йому стадії зрілості суспільства та переважній більшості його окремо взятих суб'єктів. І ця невідповідність є значною загрозою існування людства, яка має бути в центрі уваги не лише вчених, а й провідних політичних діячів, як світового, так і регіонального рівнів.

При цьому між країнами донорами та країнами акцепторами нині існує непереборна технологічна стіна, що обумовлює те, що відсталі, бідні, аграрні країни третього світу не в змозі виробити міцну базу високих технологій та вимушені по захмарним, монопольним цінам купувати продукцію високотехнологічного рівня, яка нерідко виробляється транснаціональними компаніями на теренах країн походження міграції зі значними порушеннями екологічних стандартів, що не може не поглиблювати світову екологічну кризу. Ось чому, в наш час вкрай важко заперечувати те, що «цивілізація у багатьох відносинах поступається тиску варварства і цілком ймовірним є наступ "глобальних темних віків" (Гантінгтон, 2006). Наразі доречно нагадати, що С. Гантінгтон не є піонером у своєму передбаченні вкрай невтішної перспективи подальшого розвитку людства, хоча б тому, що ще в XVIII ст. видатний французький філософ Поль Гольбах справедливо наголошував, що живі істоти, щоб зберігатися або підтримувати своє існування, мають пристосовуватися до природи і нового стану земної кулі або поступитися місцем новим істотам.

Отже, якщо проаналізовані об'єктивні та суб'єктивні фактори міграції досліджувати як умови, що визначають прийняття особистістю рішення про

міграцію, то причину в такому випадку варто розглядати як те, що безпосередньо обумовлює прийняття остаточного рішення про неминучий виїзд за межі своєї батьківщини. Більш того, саму міграцію за таких умов необхідно досліджувати як результат взаємодії та сполучення об'єктивних і суб'єктивних факторів. Поряд з цим, міграційні процеси доцільно аналізувати під кутом зору відповідної реакції на несприятливі соціально-економічні, політичні умови проживання, а також на потреби світової економіки, суттєві відмінності якості життя, як в країнах-донорах, так і в країнах-реципієнтах, несприятливий стан довкілля в країнах виїзду.

Досліджуючи питання сутності причин міграції, привертає увагу позиція Р. Скелдона в їх всебічному осмисленні. Так, Р. Скелдон вважає, що зазвичай, є дві ключові причини, що формують тяжіння та відштовхування міграційних процесів, а саме: – демографічна та економічна. Причому, демографічні причини по-різному визначають як внутрішню, так і міжнародну міграцію. Якщо для внутрішньої міграції характерним є виштовхування зайвого населення з аграрних регіонів, внаслідок перенаселення, то для міжнародної міграції визначальною причиною є об'єктивний процес демографічного старіння та неухильне скорочення населення в індустріально розвинених країнах Європи, США, Канади, Японії на тлі невпинного зростання населення в країнах третього світу. У свою чергу, економічна причина міграції обумовлена насамперед розривом в оплаті праці та можливостями працевлаштування (Skeldon, 1997, p. 181).

Відтак, визначальною економічною причиною сучасних міграційних процесів є низька оплата праці в країнах третього світу та суттєвий рівень заробітної плати в індустріально розвинутих країнах. Якщо мінімальна зарплата, на яку могли претендувати мігранти у 2017 році у США складала 7,25 долари на годину (Середня зарплата в США за спеціальностями), то місячна заробітна плата, скажімо, в Уганді, Єгипті, на початок 2016 року була відповідно у розмірі 156,46 доларів та 144,47 доларів (Порівняння середньої заробітної плати в Україні і країнах Африки).

У зв'язку з цим вкрай актуальною залишається теза, обґрунтована свого часу американським соціологом П. Сорокіним, про те, що зростання цінності праці як основної заслуги в очах суспільства з необхідністю має зумовити і зростання прав і частки соціальних благ для тих, хто є в суспільстві носіями праці. Ще 1941 року у своїй праці "Криза нашого століття" П. Сорокін зауважував, що вихід з кризи і збереження людства в цілому і гідного становища людини праці зумовлює необхідність фундаментальної трансформації системи цінностей, зміни нашої поведінки щодо інших людей, щодо їх культурних цінностей і всього світу загалом (Sorokin, 1941, p. 321). Механізмом цього перетворення мав стати альтруїзм, який мав перетворити інтегральні знання і цінності в особисті і колективні дії.

Поряд з цим, якщо цінність праці в аграрних, бідних та відсталих країнах Африки, Азії, Латинської Америки перебуває лише трохи вище нульової позначки, то ні про яке зростання прав і соціальних благ для тих, за термінологією П. Сорокіна, хто є в соціумі представником праці, не може йти мова. В контексті нашого аналізу привертає увагу те, що сучасний стан 358 найбільш багатих "глобальних мільярдерів" дорівнює загальному багатству 2,3 мільярда бідняків, що складають 43 відсотка населення планети. У контексті цього, як зауважує З. Бауман, для деяких людей, а саме для мобільної еліти такий ступінь багатства додає ще одну якість – "дезифікацію" як нову невагомість їх влади. Ця еліта вже подорожує в космосі, подорожує швидше, ніж будь-коли раніше. Можновладці стали в сучасному світі завдяки надбагатству справді екстериторіальними, навіть якщо тілесно вони й залишаються на одному місці (Bauman, 1998, p. 19).

Значною мірою така концентрація багатства є свідченням поглиблення соціально-економічної прірви між відносно невеликою кількістю багатих держав, так званого "золотого мільярду", та чисельними бідними країнами сучасного світу, що неминуче змушує значні маси людей країн Африки, Азії, Латинської Америки залишати свої домівки та шукати кращої долі у країнах Європи, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії.

Аналізуючи причини міграційних процесів сучасності, слід враховувати, що сьогодні ми є свідками сутнісних змін самих соціальних механізмів міграції. Якщо в недалекому минулому провідними мотивами переміщення населення було прагнення покращити рівень якості життя та здобути належну освіту, то в умовах глобалізованого світу визначальними причинами міграції є насамперед забезпечення соціальної безпеки особистості, що унеможлиблюється соціально-економічними, політичними умовами країн виїзду мігрантів та в значній мірі гарантується розвитком соціальних, економічних, політичних відносин країн-в'їзду мігрантів.

Досліджуючи причини міграційних процесів, доречно визначити види міграції, що обумовлені метою основної діяльності мігранта. Серед них слід назвати, по-перше, трудову міграцію як просторове переміщення працездатних осіб в інші регіони своєї країни, так і за межі держави з метою пошуку роботи, що забезпечує працівнику належне задоволення його життєвих потреб. Відомо, що переважна кількість мігрантів вимушена залишати свою батьківщину під впливом суто економічних причин, а іншу частину мігрантів складають біженці, вимушені переселенці, які залишають, охоплені військовими діями, екологічними катастрофами країни.

Означені потоки мігрантів, врешті-решт, утворюють глобальний ринок праці, що обумовлює появу сучасного розподілу праці, фундаментом якого є такі чотири типи праці: інформаційна, високооплачувана праця, що виробляє високу вартість; малокваліфікована та низькооплачувана праця, що виробляє значні обсяги матеріальних цінностей; праця виробників сировини шляхом видобування природних ресурсів; знецінена праця "зайвих" виробників. Як наголошує М.Кастельс, саме у сучасному суспільстві масово з'явилися "зайві люди". Компанії звільняють масово працівників, а постійні робочі місця змінюються тимчасовими: мільйони працівників мають неповний робочий день (Castells, 1998, p. 293). Ця трансформація, за твердженням дослідника, призвела до потрясіння соціальних інституцій, продукуючи "кризу у взаємовідносинах праці і суспільства" (Castells, 1998, p. 296).

Разом з переміщенням праці, мігранти завдяки своїй мобільності не лише у географічному, а й в соціально-економічному, соціокультурному просторі, активно переміщують знання, культуру, символи, події, традиції та звичаї. Однак, мігранти, залишивши свою батьківщину, намагаються, в своїй більшості, не забувати свої традиції, звички та обряди. Зрозуміло, що образ батьківщини не може випаруватися як ефір зі свідомості мігранта, визначаючи, багато в чому, стратегію його адаптації у соціокультурний простір країни перебування.

Слід також зауважити, що відомий дослідник Д. Массей, автор синтетичної концепції трудової міграції, переконливо обґрунтував пріоритетний характер економічних причин в дослідженні трудовіграційних процесів глобалізованого світу. Так, всебічно розглядаючи механізми детермінації трудовіграційних процесів, Д. Массей аналізує їх, з одного боку, як наслідки соціально-економічної, політичної інтеграції, а з другого – як процес, що визначається певним терміном існування, незалежно від прояву закономірної тенденції самозбереження та зміцнення.

Д. Массей звертає особливу увагу й на необхідність комплексного дослідження місця і ролі мігрантських спільнот, що утворюють єдність як потенційних, так і колишніх мігрантів, міжособистісних відносин, яким притаманна дружня, товариська, родинна атмосфера. По-перше, в такій ситуації виникає міграційна мережа, котра значно сприяє успішній реалізації процесу міграції, мінімізує наявні її ризики та суттєво збільшує імовірність цього процесу (Massey, 1999, pp. 303-322).

По-друге, в умовах інформаційного суспільства, як ми зазначали вище, коли знання та інформація визначають його сталий розвиток, особлива роль належить освітній міграції, що означає переселення населення, перш за все, молодого, в інші регіони або країни з метою отримання якісної освіти, як надійного фундаменту соціалізації особистості. Більш того, в умовах інформаційного соціуму міграція, в певній мірі, обумовлює подальший розвиток процесу розширеного відтворення знань та інформації. Не секрет,

що сьогодні серед мігрантів зростає питома вага тих, хто має досить високий освітній та професійний рівень, внаслідок чого країни експортери робочої сили консервують свій статус аутсайдерів соціально-економічного, науково-технологічного розвитку.

У контексті аналізу місця і ролі інформації, знань в подальшому функціонуванні глобалізованого світу, заслуговує на увагу думка австрійського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки 1974 року Ф. Гаєка про те, що цивілізація починається тоді, коли особа в досягненні своєї мети може використати більші знання, ніж ті, які вона здобула, коли можна перейти межі свого незнання задля вигоди від знання, яким безпосередньо ще не володіє (Гаєк, 2002). Зрозуміло, що процес "втечі умів", що набирає обертів в сучасному глобалізованому світі, вбираючи в себе значну кількість високоосвічених спеціалістів, насамперед вчених, наукових працівників, програмістів, за великим рахунком, означає те, що вони для успішної адаптації та соціалізації в країнах-реципієнтах мають постійно удосконалювати свою професійну підготовку шляхом переходу меж свого незнання задля вигоди від знання, яке вони ще не опанували.

Процес соціалізації значної маси високоосвічених іммігрантів в соціально-економічних, науково-технічних умовах країн-реципієнтів не може не ускладнюватися тим, що сьогодні, як справедливо зауважив С. Кримський, набуває подальшого розвитку інформаційно-електронна дематеріалізація предметно-чуттєвого світу особистості, заміщення його астральними тілами, рухомою ілюзорністю, що спричиняє сучасну проблематизацію людського буття, його ненадійність, крихкість (Кримський, 2003, с. 180).

У такому розумінні мігрантів слід сприймати як носіїв освітніх, інформаційних, інтелектуальних ресурсів, в той час, як економічна глобалізація неухильно набуває рис наддержавного чинника, що визначає основні тенденції соціально-економічного розвитку країн сучасного світу. Варто наголосити, що сучасна технологічна революція призвела до якісно нової ситуації, за якої у представників певних професій, насамперед у сфері

інформаційних технологій, місце їх трудової діяльності часто відокремлене від їх місця проживання.

По-третє, за останні десятиліття, в умовах становлення й розвитку постіндустріального соціуму, стає поширеною "споживча міграція", яка не передбачає переміщення осіб з метою здійснення певного виду трудової діяльності. До таких осіб слід віднести непрацюючих членів сімей трудових мігрантів – дітей, хворих, пенсіонерів та осіб похилого віку, які прагнуть більш комфортних та сприятливих умов проживання.

Досліджуючи причини сучасних міграційних процесів, необхідно особливо підкреслити, що комунікаційні зв'язки мігранта, які постійно розширюються, є яскравим прикладом того, що в їх процесі формуються нові контакти відносно тих чи інших видів діяльності, особливостей способу життя. Інакше кажучи, мігранти переміщуються з одного суспільства в інше і закономірно потрапляють у нові виміри соціальних процесів. При цьому значна маса сучасних мігрантів, переміщуючись у нову парадигму соціальних процесів, є вихідцями з бідних, аграрних країн Африки, Азії, Латинської Америки, які у переважній більшості є малоосвіченими та здатними виконувати, зазвичай, лише малокваліфіковану важку фізичну роботу.

Не випадково те, що в масовій свідомості сучасних європейців, американців, канадійців, австралійців мігранти, як правило, сприймаються у ролі виконавців "брудної роботи", про що досить обґрунтовано пише турецький дослідник Н. Каракаялі. Визначивши такі чотири сфери функціонування соціуму, в яких у переважній більшості були задіяні чужинці впродовж всієї історії людства, як а) обіг грошей, товарів та інформації; б) суддівство та судочинство; в) керівництво священними, таємними сферами; г) сфера "брудної роботи". Н. Каракаялі стверджує, що саме остання сфера була максимально поширеною у минулому столітті в діяльності мігрантів. Ця обставина обумовлена тим, що іммігранти, які прибували у Західну Європу, в переважній більшості виконували роботи з прибирання, працюють на посадах, що вимагають застосування ручної,

некваліфікованої праці. Саме в такий спосіб відбувалося сприйняття чужинця-робітника у якості "нечистої істоти" (Karakayali, 2006).

Зазначимо, що з характеристикою Н. Каракаялі мігрантів, що виконують брудну, ручну, малокваліфіковану роботу "нечистої істоти", суголосними є ідеї З. Баумана про "зайвих людей", "людей-відходів" сучасного постіндустріального суспільства, до яких відомий англійський філософ відносить, біженців, іммігрантів, безхатченків, безробітних та велику масу людей похилого віку. З. Бауман, підкреслюючи наявність зайвих людей" у сучасному соціумі, наголошує на тому, що за умов "коли відбувається проектування форм людського співбуття, функцію відходів починають виконувати самі людські істоти" (Bauman, 2004).

Водночас слід пам'ятати, що саме малоосвічені, малокваліфіковані мігранти, зокрема нелегальні, у низовому сегменті світового ринку праці виконують роль складової конкурентної боротьби між транснаціональними корпораціями та невеликими економічними одиницями виробничої сфери, сфери послуг і торгівлі. Зазначена обставина, багато в чому, обумовлює те, що сучасні міграційні процеси набули статусу досить впливового структурного компонента глобальної економіки, додавши самій глобалізації ще однієї атрибутивної ознаки – залежності від міграційних процесів.

Зрозуміло, що така якісно нова форма взаємозалежності держав, як міграційна, утверджувалася впродовж тривалого історичного часу, який має свою періодизацію, осмисленню якої сприяє аналіз етапів міграційних процесів. Відомо, що значні маси населення за кілька тисячоліть до нової ери активно мігрували по земній кулі. Причому, для періоду середньовіччя, насамперед раннього, притаманне послаблення міграційних потоків порівняно з часами античності. Великі географічні відкриття та бурхливий розвиток капіталістичних відносин у західноєвропейських країнах спричинили потужний поштовх до активізації міграційних процесів. Саме цей етап масових переміщень населення з кінця XV ст до 60-х років XIX ст.

отримав в суспільствознавчій науці визначення періоду первісної або "старої" міграції (Дембіцька, 2013, с. 150).

Зауважимо, що проблема аналізу етапів міграційних процесів в сучасному суспільствознавчому дискурсі здійснюється переважно крізь призму економічної, демографічної науки, залишаючись малодослідженим під кутом зору соціально-філософського знання. Ось чому, аналізуючи етапи міграційних процесів глобалізованого світу, слід звернутися до розуміння міграції у традиційному, доіндустріальному суспільстві. Власне, починаючи з давньої історії, у розвитку людства відбувалися демографічні кризи, що знаходило свій прояв у перенаселенні певних територій, що спричиняло якраз територіальні міграції населення і неабияк впливало на їх подальший соціально-економічний і соціокультурний розвиток.

Фактично вся історія людства охоплює життя восьми сотень поколінь, які в тій чи іншій формі були інтегровані у процес переміщення населення. І саме традиційне суспільство охоплювало значно більший період історії людства, за якого людям в принципі не були відомі істотні відмінності між теперішнім та минулим, а міграційні процеси відбувалися у досить спрощеній, консервативній формі, адже просторові переміщення населення, як правило, були стихійними, спричиненими, як перенаселенням певних територій, так і природними аномаліями та катастрофами. Відтак, у площині соціально-філософського аналізу етапів міграційних процесів видається аргументованим висновок про те, що для традиційного суспільства притаманна так звана "повільна міграція", спричинена або перенаселенням, або природними катаклізмами.

У подальшому розвитку людства кожному історичному періоду, періоду Нового і новітнього часу властиві свої форми міграцій населення, які відбувалися як і через спустошливі загарбницькі війни, так і під впливом великих географічних відкриттів, що обумовило переміщення до Нового Світу мільйонів переселенців, як добровільних, переважно з країн Європи, так і примусових для виснажливої роботи на північноамериканських

сільськогосподарських плантаціях вихідців з африканського континенту, що тривали впродовж XVI-XIX століть.

У контексті аналізу етапів міграційних процесів, привертає увагу й те, що в обґрунтованій українським філософом Ю. Павленко періодизації історії розвитку світової цивілізації, у кожній з її епох, не без підстав, виокремлено відповідну "відправну точку" (Павленко, 2002, с. 267). Безперечно, що кожному з етапів міграційних процесів притаманна відповідна вузлова крапка, розгорнутий аналіз якої дозволяє не лише всебічно осмислити соціальні, економічні, політичні, духовні механізми функціонування міграційних процесів, а й конкретні шляхи переходу від міфологічної до традиційної, від традиційної до багатомірної стадій розвитку людства. Зрозуміло, що перехід, скажімо, від традиційної стадії розвитку людства до багатомірної, є не що інше, як повсюдне утвердження глобальної інформаційної цивілізації на зламі XX-XXI століть.

У зв'язку з цим слід нагадати, що у XIX столітті, окрім США, країни Латинської Америки, Південної Африки, Нової Зеландії, Австралії були значними центрами тяжіння переселенців, що шукали кращої долі на території цих держав. Так, з початку XIX століття і до Першої світової війни, тобто до 1914 р., у зазначені країни, насамперед, у США з Європи емігрувало 56 млн. осіб, серед яких переважали вихідці з держав континентальної Європи (Еміграція. Енциклопедія сучасної України).

Цілком закономірно те, що західноєвропейська як матеріальна, так і духовна культура, що набула широкого розповсюдження спочатку в Новому Світі, а пізніше в Азії, Австралії, Новій Зеландії, сформували, врешті-решт, надійний фундамент сучасного сталого світового економічного розвитку, визначивши не лише динаміку, а й основні тенденції подальшого функціонування соціального, духовного, зокрема релігійного життя США, Канади, Австралії, Нової Зеландії.

При цьому на початку XIX ст. першим потужним, масовим міжнародним потоком мігрантів слід вважати рух сільського населення

Ірландії в Англію внаслідок широкомасштабного, так званого Ірландського картопляного голоду, що змусив майже 1,5 мільйонів ірландців залишити свої домівки (Великий голод в Ірландії. Епопея смерті та еміграції). У свою чергу США, які фактично створені мігрантами, зазнали саме у XIX – на початку XX ст. значного притоку іммігрантів, коли у країну прибуло майже 36 млн. осіб з європейських держав (Еміграція. Енциклопедія сучасної України).

Таким чином, маємо всі підстави виокремити й охарактеризувати такі етапи міграційних процесів, пов'язаних, насамперед, з міжнародним переміщенням трудових ресурсів. Перший етап міжнародної міграції, спричинений промисловою революцією, котра відбулася в країнах Європи в останній третині XVIII – середині XIX ст. Наслідком цього став процес накопичення капіталу, що дало поштовх масовій міграції населення з європейських країн до США, Канади, Австралії, Нової Зеландії. Саме цим було закладено фундамент процесу утвердження світового ринку праці, з подальшою інтеграцією до нього нових країн, що розташовані на різних континентах земної кулі.

Хронологічні межі другого етапу світових міграційних процесів, що базувалися на переміщенні трудових ресурсів, збігаються з періодом від 80-х років XIX ст. до 1914 року, тобто, до початку Першої світової війни. Саме в цей період активно відбувається повсюдний процес нагромадження капіталу, сутнісною ознакою якого є поглиблення його нерівномірності в межах як світового ринку праці, так і регіональних ринків праці. Причому, подальша концентрація капіталу індустріально розвинутих США, Англії зумовлює суттєве зростання попиту на додаткову робочу силу, активізує імміграцію з деяких малорозвинутих країн Європи та Китаю, Індії. В зазначений період набирає обертів процес зміни структури та професійно-кваліфікаційного складу мігрантів, не дивлячись на те, що на початку минулого століття значну їх кількість становила малокваліфікована, малоосвічена робоча сила, здатна виконувати тільки тяжку ручну працю.

Третій етап розвитку міграційних процесів охоплює міжвоєнний період 1919-1939 років, характерною ознакою якого є мінімізація потоків міжнародної трудової міграції, внаслідок Великої депресії 1929-1933 років, що спричинила значне зростання безробіття, інфляційних процесів та суттєве зниження життєвого рівня великих мас населення в індустріально розвинутих країнах Європи та США. Окрім цього, значний імпульс для міграційних процесів надала й Друга світова війна. Сотні тисяч насильно депортованих у Німеччину громадян СРСР і окупованих країн Східної Європи після капітуляції нацистського режиму залишилися в Західній Європі чи перебралися до США, Австралії, Канади та країн Латинської Америки. Поразка держав фашистської осі й закономірна зміна кордонів у повоєнній Європі також зумовили масові переміщення людей.

Нарешті, четвертий етап світових міграційних переміщень населення започаткований стрімким розвитком науково-технічної революції та крахом так званої соціалістичної системи на зламі 80-х-90-х років ХХ століття, та детермінований процесами інтернаціоналізації та інтеграції, монополізації міжнародних ринків капіталу та праці, що потребували значного притоку робочої сили мігрантів. Визначальними ознаками цього процесу є неухильне зростання внутрішньоконтинентальної міграції, перш за все, в європейських та африканських країнах, стрімке підвищення попиту на високоосвічену, висококваліфіковану робочу силу, поширення такого якісно нового різновиду трудової міграції, як "втеча умів" та суттєве посилення як державного, так і міждержавного контролю за міграційними потоками (Дембіцька, 2013, с. 150).

Досліджуючи сутність основних етапів міграційних процесів, відомий соціолог Д. Массей здійснив комплексний аналіз сутності історичних етапів становлення й розвитку світових міграційних процесів. Дослідник наголошує, що з XVI – до початку XIX ст. тривав так званий період меркантилізму розвитку міграційних процесів, за якого з країн Європи до Америки, Африки та Азії переміщувались значні маси мігрантів. При цьому, Д. Массей слушно зазначає, що точну кількість мігрантів аналізованого

періоду встановити вкрай проблематично (Massey, 2003, pp. 1-2). Причому саме в цей період суттєвий вплив на світові міграційні потоки спричинив процес колонізації, наслідком якого було те, що європейцям вдалося утвердити своє переконливе соціально-політичне, економічне та в певній мірі духовне домінування на американському, африканському та багато в чому на азійському континентах.

З початку XIX ст. до 20-х років XX ст. мав місце другий, індустріальний період, за якого країни Старого Світу в своїй більшості набули статус країн міграції. Причому значна частина мігрантів залишала Англію, Австро-Угорщину, Італію, Німеччину, Іспанію. Д. Массей наголошує, що виняткову роль в соціально-економічній, політичній, духовній, демографічній трансформації європейських країн належить саме масовій міграції (Massey, 2003, p. 36). А серед чинників, що визначають міграційні потоки, дослідник називає структурну перебудову країн Європи в процесі їх індустріалізації та інтеграції в торговельні відносини, а також наявність значного розриву у рівні доходів на душу населення, як між європейськими суспільствами, так і країнами Нового Світу (Massey, 2003, p. 2).

Разом з тим, підкреслює Д. Массей, потужність міграційних потоків у цей період визначала ліберальна міграційна політика країн, що приймали мігрантів, суттєвими рисами якої була наявність відкритих кордонів для капіталу та товарів та відносно низьких тарифів, що спричинило те, що саме з початку XIX ст. до 20-х років XX ст. з Англії, Австро-Угорщини, Італії та Іспанії виїхала найбільша кількість мігрантів у країни Нового Світу (Massey, 2003, p. 2-35). Упродовж 20-х – 40-х років XX ст. тривав період так званої обмеженої міграції, що був пов'язаний з Першою та Другою світовими війнами та Великою депресією на межі 20-х – 30-х років XX ст., що значно загальмувала соціально-економічний розвиток європейських країн та США, Канади (Massey, 2003, pp. 2-3, 4).

Саме в цей період в Європі та США, Канаді широкого розповсюдження набули авторитарні настрої як серед політиків, так і серед значних верств

населення, що, врешті-решт, спричинило уповільнення руху робочої сили, капіталу, товарів та послуг. А в 30-х роках минулого століття практично вся міжнародна міграція перебувала у загальмованому стані, за винятком незначних обсягів зворотної міграції. Разом з тим, міграційні процеси у 40-х роках ХХ ст. не мають нічого спільного з настроями отримання економічної вигоди, оскільки в цей період переважну більшість мігрантів склали шукачі притулку та біженці, що вимушені були переміщуватись внаслідок подій, пов'язаних з Другою світовою війною.

Нарешті, з середини 60-х років ХХ ст., розпочинається період постіндустріальної міграції, пов'язаний з набуттям міграцією статусу глобального планетарного феномена, суттєвою ознакою якого є те, що географія та кількість країн походження та приймаючих країн істотно зростає. Причому характерною ознакою цього періоду, як зауважує Д. Массей, є те, що країни третього світу набули статусу провідних країн походження міграційних потоків, що кардинально змінили вектор спрямування міграції до постіндустріальних суспільств Європи, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії (Massey, 2003, р. 4-6).

З'ясувавши сутність етапів міграційних процесів, розглянемо їх наслідки, які, на наш погляд, можна класифікувати як соціальні, економічні, політичні та духовні. Вони містять в собі широкий спектр проблем соціокультурного, етнічного, міжконфесійного, освітнього, інформаційного характеру, що є об'єктом дослідження багатьох гуманітарних наук та які, зрозуміло, не можуть бути всебічно й комплексно розглянуті у межах окремої дисертаційної роботи. Тому, в нашому дисертаційному дослідженні ми зосередимо основну увагу на соціально-філософському осмисленні наслідків міграційних процесів глобалізованого світу.

У контексті цього видається досить аргументованим висновок про те, що міграція як цілеспрямована колективна діяльність індивідів є особливим інструментом соціальної інженерії. Так, українські дослідники М. Примуш та В. Кривошеїн розглядають соціальну інженерію як специфічний напрямок

діяльності, призначенням якого є "регулювання соціальних відносин між різними соціальними групами, розв'язання соціальних проблем, забезпечення ефективного впровадження соціальних резервів виробництва тощо на базі застосування результатів і рекомендацій соціологічних досліджень, вироблення соціальних проєктів, соціальних технологій" (Примуш, Кривошеїн, 2021, с. 34).

Міграція як особлива форма соціальної інженерії здатна перетворювати соціокультурний простір шляхом асиміляції нових регіонів, країн, істотно впливати на зміну національного складу населення. При цьому відбувається трансформація ціннісних систем та ціннісних орієнтацій, як населення приймаючої країни, так і самих мігрантів, відбувається трансформація інститутів сім'ї та шлюбу, а також зростання ролі громадянських інститутів, які захищають інтереси мігрантів (діаспор, представництв, консульств).

Свідченням дієвості нового соціального інструменту соціальної інженерії, спричиненого сучасними міграційними процесами, є те, що він не лише сприяє трансформації ціннісних систем та ціннісних орієнтацій, а й гостро поставив питання про майбутнє європейських цінностей. "Відмежування мігрантів від їх громадянства, – зауважує Н.Шаленна, – та акцентування на культурно-цивілізаційній приналежності призвело до перенесення питання мігрантів у площину захисту європейських цінностей" (Шаленна, 2014, с. 35). Не вдаючись у розгорнутий аналіз сутності таких європейських цінностей, як повага до людської гідності, демократія, свобода, рівність, дотримання прав і свобод, правова держава, наголосимо, що вони утворюють міцний фундамент соціально-економічного, політичного й духовного буття європейських суспільств.

У контексті аналізу сутності соціокультурних цінностей, варто сказати, що змістовний та аргументований розгляд системи цінностей ми знаходимо у працях німецького мислителя М. Шелера, який зазначає, що для системи цінностей властивий особливий порядок, котрий утворює цілісну ієрархію, в якій одна цінність є апріорі "вищою" за іншу. За твердженням М. Шелера, з

самого початку цінності не сприймаються суб'єктом як однозначно позитивні і піднесені. Конкретну цінність хвалять не за їх безпосередні характеристики, а з певною націленістю нівелювати можливість її заперечення або знецінення (Scheler, 1915, s. 92).

Зауважимо, що саме інтуїтивно-споглядальне осмислення місця тієї чи іншої цінності, яке відбувається у специфічному моменті їх пізнання, отримало назву у філософії М. Шелера як "перевага". Причому особистості доводиться кожен раз знову в моменті переваги осягати, яка цінність є "вищою", а яка "нижчою". Безумовно, що мігрант у своїй буттєвості часто стоїть перед вибором: чи залишатися в системі цінностей свого традиційного способу життя, що уособлює його батьківщину, чи, адаптуючись до економічного, політичного, соціокультурного простору країни перебування, сприймати її цінності як більш високі, використовуючи термінологію М. Шелера. На відміну від попередніх хвиль еміграції у минулому столітті, нинішні мігранти часто не намагаються уповні інтегруватися у суспільство приймаючої країни, оволодіти мовою країни перебування, прийняти усталені в ній традиції, звичаї, спосіб життя, культуру.

Відтак, внаслідок сучасних міграційних процесів під прискіпливим кутом зору має поставати проблема трансформації ціннісних орієнтацій мігрантів, які потрапляють у принципово інше соціокультурне середовище. Міграційна криза 2013-2018 років в Європі, з одного боку, реанімувала вікові протиріччя між метрополіями і колоніями, що набули яскравих ознак конфлікту національної ідентичності, наслідки якого, насамперед для країн ЄС, можуть бути непередбачуваними та багато в чому деструктивними і фатальними. З другого боку, подальше послаблення єдності державної влади з націоналістичною міфологією євроамериканських країн під тиском зростаючих міграційних хвиль, саме в умовах, як ми наголошували вище, нестримного збільшення кількості кліматичних мігрантів та біженців, що в майбутньому призведе до стирання расових відмінностей, докорінно

трансформує всі наші сучасні погляди про сутність націй, держав, національної ідентичності.

Відомі вчені С. Каслз та М. Міллер, аналізуючи природу сучасних міграційних процесів, дійшли висновку, що "ніколи міжнародна міграція не була настільки проникаючою як з соціально-економічного, так із політичного погляду, ніколи раніше державні діячі не приділяли стільки уваги проблемам міграції, ніколи раніше міжнародна міграція так сильно не впливала на безпеку держави і ніколи не була настільки пов'язаною з конфліктами і бедладом у глобальному масштабі, як сьогодні" (Бокала, 2016, с. 216). Слід особливо підкреслити, що міграційні процеси, що є сутнісною ознакою глобалізації, одночасно варто розглядати як її наслідок та чинник її подальшого поширення та лакмусовий папірець її результативності і потужності. Більш того, на межі ХХ-ХХІ ст. міграція постала, як вкрай складний, широкомасштабний, важко контрольований процес, наслідки якого, без перебільшення, можна прирівняти до ефекту міни уповільненої дії.

Донедавна США завдяки достатньо дієвій міграційній політиці успішно виконували роль своєрідного "плавильного казана" різних етносів, народів і націй як носіїв різних етнокультурних кодів, зразків традиційного мислення та традиційної поведінки. Утім цей казан сьогодні має серйозні тріщини, про що свідчать висновки американського дослідника П. Б'юкенена про можливість руйнації і занепаду західної цивілізації, причинами якої є вкрай низька народжуваність серед представників білої раси та масовий рух в США іммігрантів з найбільш бідніших країн Африки, Азії і Латинської Америки. Азійські, латиноамериканські, африканські народи, як слушно зауважує П. Б'юкенен, яким притаманний досить значний рівень народжуваності та прихильність до патріархальних цінностей, не лише володіють стійким імунітетом до нової культури, а й неухильно витісняють представників білої раси, поступово заміщуючи простір, що звільняється внаслідок демографічного спаду на Заході (Buchanan, 2002). Наголосимо, що висновок П. Б'юкенена, про можливість неминучого краху західної

цивілізації перегукується з тезою, обгрунтованою американським демографом У. Фреєм та американським економістом Р. Діволою про те, що США поступово фрагментуються, з одного боку, на території де мешкають іммігранти, а з другого, – на решту Америки (Львова, 2006, с. 25).

Важливо особливо наголосити, що зазначені американські дослідники, які комплексно аналізують сутність основних тенденцій сучасних міграційних процесів, не без підстав, за твердженням О. Львової, стверджують, що неминучим деструктивним наслідком такого поділу сучасного населення США стане, вже в недалекому майбутньому, істотне соціальне й економічне розмежування соціуму, з одного боку, на ареали, котрим притаманний істотний приплив населення і які мають потенційну можливість здійснити у недалекому майбутньому потужний поступ у своєму розвитку; а з другого – на ареали, які характеризуються значним рівнем інтенсивної еміграції і де робоча сила, знання, інтелект, інноваційний потенціал не є затребуваними, мають усі шанси опинитися не просто на межі економічного занепаду, а й соціальної катастрофи (Львова, 2006, с. 25).

Не випадково, уряди сучасних постіндустріальних країн, усвідомлюючи всю небезпеку подібних висновків вчених щодо майбутнього їх народів у контексті розвитку сучасних міграційних процесів, роблять усе можливе, щоб тримати їх під своїм контролем, насамперед питання адаптації мігрантів в економічний, політичний і соціокультурний простір євроамериканських суспільств. Зазначимо, що адаптаційні стратегії мігрантів нерідко гальмуються соціально-культурними обмеженнями країн-реципієнтів, що не може не генерувати домінуючу суперечність соціальної адаптації мігрантів як носіїв знань, традицій, символів. Причому зазначену суперечність слід розглядати як своєрідне джерело становлення й розвитку адаптаційних процесів, що визначає їх вектор функціонування та їх специфіку. Разом з тим, основні тенденції розвитку цих процесів, залежно від дії об'єктивних та суб'єктивних факторів, можуть по-різному себе

проявляти в соціально-економічному, політичному і духовному житті суспільств, що приймають мігрантів.

Так зазначені тенденції здатні проявляти себе, з одного боку, у площині включення мігрантів в економічний, політичний і соціокультурний простір приймаючого суспільства в контексті готовності мігрантів визнавати його цінності обов'язковими та неухильними. З другого боку, ці тенденції можуть вказувати на ізоляцію мігрантів, що спонукає їх не виходити за межі закритих, локальних діаспоральних угруповань, у яких відбувається "консервація" їх національної (етнічної) ідентичності, що нерідко конфліктує з ідентичністю корінних народів приймаючих суспільств.

Крім того, тривала "консервація" етнічної ідентичності мігрантів, що веде до утворення провалля між ними та корінними народами приймаючих країн, нерідко спонукає уряди останніх вдаватися до запровадження примусової асиміляційної політики мігрантів. Ця обставина не може не створювати умов повсюдного утвердження соціальної напруги, котра формує негативний образ мігрантів, їх потреб та інтересів в очах автохтонного населення приймаючих суспільств. Разом з тим поступова інтеграція мігрантів у соціокультурне середовище країн-реципієнтів, зі збереженням їх визначальних етнокультурних рис, а також послідовна, довготривала соціокультурна асиміляція мігрантів, об'єктивно створюють надійне підґрунтя дієвості та результативності процесу їх адаптації у соціально-економічний, політичний і духовний простір приймаючих країн.

2.2. Міграційні процеси в умовах глобальної соціокультурної транзитивності періоду постіндустріалізму

Сутнісною ознакою глобалізованого суспільства є наявність сталих міграційних процесів, які завдяки його потужній інфраструктурі транспорту та зв'язку створили реальну можливість мільйонам вихідців з бідних країн емігрувати в розвинуті та заможні держави Європи, США, Канади, Австралії.

Станом на грудень 2017 року, згідно з даними ООН у всьому світі спостерігалися наймасштабніші за 70 років преміщення населення через міжнародні кордони, а кількість міжнародних мігрантів за останні 15 років збільшилися на 40% і складає 258 млн. осіб. Обсяг переказів, лише за 2016 рік, що направлялися мігрантами склав 429 млрд. доларів США (ООН назвала кількість мігрантів у світі та суму, відправлену ними на батьківщину). В наш час майже відсутні країни, які б не були інтегровані до планетарних міграційних процесів у статусі донора, реципієнта або країн, що переживають демографічну кризу.

Яскравим свідченням того, що сучасні міграційні процеси визначають динаміку соціально-економічного, політичного і духовного розвитку глобалізованого світу є те, що в індустріально розвинених країнах (США, Канади, Європи, Австралії, Нової Зеландії) перебувають 136 млн. мігрантів, а 72 млн. мігрантів знайшли притулок в європейських країнах, та 71 млн. – в азійських (232 Million International Migrants Living Abroad Worldwide, 2013). Прикладом того, що міграційні процеси набирають подальших обертів є те, що тільки в 2015 році внаслідок воєнних дій у Сирії та Іраку, по Середземному морю до Європи прибуло 1 млн. 4 тис. 356 мігрантів (Коваленко, 2017b, с. 42).

Разом з тим, важливою особливістю сучасних міграційних процесів є те, що вони внаслідок подій, пов'язаних з масовим, неконтрольованим прибуттям мігрантів у 2015-2016 роках у Європу з країн Близького Сходу та Африки, постали як некеровані, стихійні, і такі, що містили явні ознаки гуманітарної катастрофи. Однак, варто пам'ятати, що зазначена міграційна криза є наймасштабнішою з моменту закінчення Другої світової війни та зумовлює значні проблеми у європейських країнах, пов'язаних з контролем міграційних процесів, захистом державних кордонів від потужного та чисельного потоку біженців та наданням їм притулку.

Як зауважують представники української групи дослідників, на чолі з В. Ковальчук, міграційна криза може бути спровокована країною агресором і

бути використаная як метод гібридної війни з метою дестабілізації політичної ситуації та ослаблення опору громадянського суспільна країни-мішені без ведення відкритих бойових дій (Kovalchuk, Zharovska & other, 2022, p. 140-141). Подібна міграційна криза поглиблюється через "розмитість" під час гібридної війни між миром і війною, фактичним не оголошенням війни, коли військові дії маскуються під гуманітарні або захисні дії, "розмитістю" зони військового конфлікту та ін.

При цьому не можна забувати й про те, що за різними прогнозами до 2050 року 80% населення нашої планети буде представлене представниками африканських та азійських народів, що неминуче призведе до серйозних структурних змін. Поза сумнівом є й те, що в такій ситуації країни Африки та Азії багато в чому визначатимуть світові правила гри. До середини ХХІ століття території африканських та азійських країн будуть найбільш густонаселеними, адже в них проживатиме 5,3 млрд. осіб. Разом з тим, у випадку збереження у найближчі 35 років нинішніх темпів прибуття мігрантів в Європу, до Старого Світу може вже переїхати 250 млн. економічних мігрантів за умови теперішнього 507 мільйонного населення ЄС (Коваленко, 2017b, с. 43). Сутнісною ознакою сучасних міграційних процесів є те, що домінуючою сьогодні стала безповоротна, вимушена міграція значної маси людей, які вимушені залишати свої домівки у країнах Близького Сходу та Африки, де лише посилюються війни та збройні конфлікти.

У контексті цього заслуговують на увагу дослідження німецького соціолога, демографа Гунара Хайсона, представника такої нової наукової течії в демографії, як демографічна війна. У праці "Сини і світове панування: роль терору в підйомі й падінні нації", виданої у 2003 році, він обґрунтував невтішний прогноз, згідно якого 950 млн. арабів і африканців неминуче поховають Європу до середини поточного століття. При цьому Г. Хайсон наголосив, що сьогодні в Центральній та Південній Африці та на Близькому Сході, на відміну від населення Європи, що неухильно старіє, 20% жителів складає молодь у віці від 15 до 24 років, яка сформує фундамент потенційної

міграції в європейські країни (Коваленко, 2017b, с. 43), що визначає необхідність формування та впровадження сучасними країнами США, Канади, Європи, Австралії, Нової Зеландії принципово нової міграційної політики, орієнтованої, перш за все на створення робочих місць та розвиток промислового, сільськогосподарського виробництва в країнах походження міграції, з метою обмеження з них міграційних потоків.

Однією з особливостей міграційних процесів як форми соціальних комунікацій доби глобалізації є й те, що міграція, котрій властивий етнополітичний та етносоціальний зміст, істотно впливає на життєдіяльність постіндустріальних соціумів, їх соціальну, економічну, етнокультурну і міжконфесійну політику, принципово корегує особистісні риси тих, хто в пошуках кращої долі, вимушений залишати батьківщину та переселятися на нові землі. Досліджуючи особливості міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу, правомірно наголошує В.Скляр, що "взаємозв'язок між соціокультурними й етнонаціональними змінами та міграціями став більш глибоким, ніж на попередніх стадіях, а самі міграційні процеси стали важливою причиною глобальних змін" (Скляр, 2012, с. 34).

Якщо розглядати особливості глобальної міграції в Європі, то, за висловлюванням Б. Юськіва, міграційна ситуація в цьому регіоні є унікальною, адже тут можна побачити якісно нові форми мобільності, які свого часу чітко розмежовували. Так міжнародну міграцію відмежовували від інших форм мобільності населення – "подорожей, туризму, циркулярних переміщень, транснаціональної діяльності" (Юськів, 2011, с. 363). При цьому в сучасній Європі простежуються і якісно нова просторово-часова адаптивність міграції у формі динамічних транскордонних переміщень, яка стає одним з важелів глобалізаційних процесів.

Сьогодні міграційні процеси якісно змінюють суспільство у всіх його сферах та формують нову парадигму подальшого його розвитку і виживання. В наш час у деяких регіонах світу активно йдуть процеси утвердження принципово нового глобалізованого та космополітичного соціуму, у якому

національні межі або відсутні, або суттєво трансформовані і який має давати належні відповіді на такі якісно нові виклики сучасності, як подолання негативних наслідків світової міграції, демографічного вибуху у країнах Азії, Латинської Америки, Африки. Разом з тим, у постіндустріальному світі міграційним процесам належить дещо інша роль, на відміну попередніх стадій суспільного розвитку через те, що вони є одним із суттєвих чинників еволюції саме глобального цивілізаційного простору.

Наголосимо, що у соціальному просторі глобалізованого світу такі опозиції, як метрополія-колонія, периферія-центр аж ніяк не пішли у минуле, а стають фундаментом сучасності. Сьогодні в світі існують як аграрні, бідні африканські, латиноамериканські та азійські країни, що перебувають на узбіччі історичного розвитку, так і успішні, заможні, провідні європейські, північно-американські країни, що визначають темпи та динаміку соціально-економічного, технологічного прогресу. І якщо аграрні, бідні, периферійні країни вимушені якось виборювати своє "місце під сонцем", то одним з надійних шляхів цієї боротьби ми маємо визнати саме міграційну експансію, яка, багато в чому, обумовлює соціально-економічний і духовний простір глобалізованого світу.

На значний рівень мінливості соціокультурного середовища внаслідок глобальних міграційних потоків вказує й Б. Юськів. Сучасні міграційні потоки, на його думку, є наслідком амбівалентності соціальних, політичних, економічних і технологічних наслідків глобалізації, а саме зростання "нерівності між людьми, культурами, цивілізаціями". Глобалізація, яка розпочалася зі сфери економіки, все більше охоплює й соціальну і політичні сфери, все більше заглиблюючись у сферу культури й ідеології (Юськів, 2009, с. 364). Ще більший вплив глобалізації на міграційні процеси відбувається через віртуалізацію і технологізацію глобального простору.

Окрім того на сучасному етапі соціокультурного розвитку, як стверджує Б. Юськів, формуються такі нові форми міграції як інтелектуальна міграція (міграція висококваліфікованих працівників), міжнародна

студентська міграція через академічну мобільність, "неповна міграція" як транснаціональна міграція, міграція в межах міжнародних контрактів, індивідуальних завдань іноземних фірм та ін. (Юськів, 2009, с. 365),

У контексті розвитку постіндустріального суспільства слухними є й висновки українських дослідників М. Козловця, О. Білобровець і Т. Краснобокої про те, що маємо право говорити й про таку новітню форму переміщення трудових ресурсів, як віртуальну міграцію через механізми дистанційної зайнятості і фрілансерінгу. Її сутнісними ознаками є наявність у таких трудових мігрантів "достатньо високого рівня кваліфікації: вищої освіти, наукових ступенів магістра, доктора філософії, доктора наук та ін." (Козловець, Білобровець і Краснобока, 2022, с.34). Такі мігранти, окрім усього, здатні до швидкої перекваліфікації і здобуття компетентностей в умовах надмірної мінливості ринку праці. Водночас М. Козловець, О. Гольд і Ю. Огороднійчук розглянули деякі аспекти феномену соціального відторгнення як фактору переміщення населення в умовах діджиталізованого соціального простору (Kozlovets, Gold & Ogorodniichuk, 2022, p. 70).

На важливості інформаційних комунікацій для формування інноваційної діяльності у контексті переміщення населення наголошували й українські дослідники С. Колодинський, Т. Дракохруст, М. Башинська (Kolodynskyi, Drakokhrust & Bashynska, 2018). До цієї позиції тяжіють і дослідження українських дослідниць Н. Ковтун, Н. Венцель і Л. Шкіль, які зосередили свою увагу на посиленні міграційних процесів внаслідок четвертої (п'ятої, шостої) індустріальних революцій, які характеризуються діджиталізацією, інтернетизацією і роботизацією виробництва (Kovtun, Ventsel, 2019; Ковтун, Шкіль та Венцель, 2021; Kovtun, Polishchuk, Ventsel & Kovalenko, 2020).

На основі способу реалізації міграційних процесів Т. Дракохруст виділяє у сучасному соціальному просторі такі форми міграції: стихійна міграція як вільна міграція окремої людини або цілої сім'ї на довільно обране ними місце; організована, колективна міграція, яка ініціюється і регулюється

державними або приватними інституціями; ланцюгова міграція, як переміщення населення, організоване родичами або знайомими, які раніше виїхали за кордон (Дракохруст, 2020, с. 82). При цьому саме вони сприяють організації, інформаційній і фінансовій підтримці потенційних мігрантів у площині пошуку житла і роботи.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку індустріально розвинені країни Європи, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія намагаються шляхом вироблення та реалізації відповідної міграційної політики усіяко протидіяти міграційній експансії, відчуваючи при цьому значну потребу в залученні як робочої сили, інтелектуальних ресурсів, так і взагалі молодого населення для послаблення демографічної кризи, основою якої є негативний процес старіння населення цих країн.

Свого часу саме соціокультурні аспекти та динаміка старіння населення у сучасному глобалізованому просторі та його вплив на демографічні і міграційні процеси стали предметом дослідження таких українських дослідниць, як О. Білобровець, Т. Краснобока, Л. Шкіль. Стрімке старіння населення у деяких регіонах, на їх думку, зумовлює глобальні демографічні зміни і призводить до якісної трансформації соціального, національно-культурного життя, як окремих країн, так і цілих регіонів (Krasnoboka, Bilobrovets & Shkil, 2022a). При цьому дослідниці розглядають співвідношення процесів старіння і міграції населення через старіння людей на індивідуальному і суспільному рівнях у контексті соціально-філософського і культурологічних підходів (Krasnoboka, Bilobrovets & Shkil, 2022b).

Разом з тим, слід наголосити, що в наш час, так звані країни "золотого мільярду" перебувають перед доленосним вибором: або вони своїми, інвестиційними, фінансовими, технологічними ресурсам допомагають країнам Африки і Близького Сходу подолати бідність і тероризм, або бідність і тероризм, прийдуть до них з доставкою додому. Як правомірно зазначає Н. Ковтун, "радикалізація емігрантського середовища у країнах

Європи, участь сотень джихадистів – найманців з «благополучної Європи» у загонах ІДІЛ у 2014 р., засвідчує поглиблення відчуження від західних цінностей значної частини емігрантів" (Ковтун, 2015, с. 93).

Ось чому, досліджуючи особливості міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу, варто мати на увазі, що міграцію також слід розглядати як послідовне та невинне демографічне "витіснення" корінних європейських народів в силу того, що практично у всіх європейських країнах кількість громадян персійного віку перевищує кількість дітей та становить істотний відсоток від усіх вікових груп, при тому, що мусульманське населення ЄС молодше за корінне. В той час, як особи до 30 років, включають в себе майже 49% мусульманського населення в ЄС, у порівнянні з майже 34% від немусульманського населення, середній відсоток дітей серед загальної кількості мешканців європейських країн становить 22,5% у мусульман і 15,3% у не мусульман.

Більш того, у Франції 30% молоді віком до 20 років сповідують іслам, це при тому, що в Нідерландах та Бельгії 50% від новонароджених складають мусульмани, а 48% мусульманського населення Англії молодше 25 років (Дутчак, 2017, с. 286-288).

Зазначена обставина багато в чому обумовлює характерні риси та особливості міграційних процесів доби глобалізації. "В умовах послаблення ролі національних (державних) ідентичностей в країнах ЄС реалізація мусульманської ідентичності відбувається там у сприятливіших умовах, ніж в умовах власних національних держав" (Козловець, Ковтун, 2010, с. 241). Це призводить до того, що нерідко мусульмани європейських країн є більш непримиренними та радикальними, на відміну від ісламістів, що проживають на своїй історичній батьківщині. В контексті нашого аналізу постає питання про співвідношення ісламу як релігії, що сповідує значна частина мігрантів країн Європи, та демократією як фундаментальною європейською цінністю.

Нині багато дослідників сутності та особливостей міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу схиляються до думки про

несумісність ісламу і демократії взагалі. Варто наголосити, що першим, хто висловив подібне твердження ще у XIX ст., був відомий американській соціолог, політолог французького походження Алексіс де Токвіль. Він стверджував, що Корану належить виняткова роль у регуляції всіх аспектів життя, тоді, як Біблія звертається до особистих, таємничих відносин людини з Богом, а тому християнська традиція допускає наявність простору для функціонування демократичних інститутів, тоді як ісламське віровчення неминуче перебуває з ними у протиріччі (Кудряченко, 2014, с. 66).

Поглиблюючи осмислення ідеї несумісності ісламу та демократії, уже згадуваний нами відомий американський соціолог С. Гантінгтон, у кінці XX століття особливо зазначив, що загрозою європейської стабільності є не стільки інша суспільна ідеологія, скільки тверда віра й ідея, на яких завжди ґрунтувався іслам (Швед, 2003, с. 757-764).

При цьому слід не забувати, що однією з суттєвих релігійно-культурних традицій ісламу є досить потужний наголос на обрядовий бік життєдіяльності мусульманина. Ці традиції, справедливо наголошує Н. Латигіна, упродовж життя багатьох поколінь сформували слухняність населення, його здатність до покори, дисципліни, унеможливаючи прояви індивідуальності. Ані натхнення майстра, ані талант, ані зліт геніальної думки, ніщо не має бути на перешкоді обов'язковій п'ятикратній молитві у віками визначений термін, обов'язковому дотриманню посту та інших обрядових установлень та розпоряджень (Латигіна, 2016, с. 9).

Отже, зазначені визначальні риси ісламу в значній мірі обумовили те, що не витримала випробування часом популярна у другій половині XX століття теза про те, що зближенню християнської, європейської цивілізації та ісламської сприятиме інтеграція мігрантів-мусульман в європейське суспільство. В контексті нашого аналізу особливостей міграційних процесів глобалізованого світу, постає питання аргументованості тих прогнозів щодо перспектив ісламізації Європи, насамперед Західної. З одного боку, в наукових працях демографів, філософів, економістів, соціологів обґрунтовується

висновок про те, що до 2040 року третина жителів європейських країн буде сповідувати іслам (Захарченко, 2008, с. 51); а з, другого боку – в сучасній філософській літературі функціонує ідея, що "етнічний склад Старого Світу змінюється і за прогнозами вчених через декілька десятиліть Європа стане ісламським континентом" (Дутчак, 2017, с. 288).

Таким чином, згідно наведених вище аргументів, з одного боку, впливають суперечливі прогнози про те, що через два-три десятиліття третина населення Європи буде мусульманським, а, з другого – через тих же два десятиліття, Європа стане ісламським континентом. Як би там не було, ці прогнози ґрунтуються на всебічному осмисленні сутності процесу подальшої ісламізації Старого Світу, котрий не може залишити байдужими уряди, провідних політиків, відомих вчених сучасних європейських країн. Разом з тим, досліджуючи сутність феномена ісламізації Європи як одного з проявів особливостей міграційних процесів в умовах транзитивності сучасного глобалізованого світу, варто зазначити, що стрімке зростання мусульманського населення Старого Світу відбувається не лише через мігрантів з ісламських країн, а й через значну кількість європейців, які свідомо переходять до ісламського віросповідання. Це, насамперед, стосується певних представників інтелектуальної і наукової еліти європейських країн (Кудряченко, 2014, с. 65).

При цьому необхідно особливо підкреслити, що на сьогодні, з часів Другої світової війни мусульманське населення в Європі збільшилось майже в 50 разів, а його кількість становить 15 – 20 млн. (Кудряченко, 2014, с. 65). В контексті нашого аналізу шляхів та темпів ісламізації сучасної Європи слід не забувати й те, що з 1990 по 2000 рр. населення країн, що сповідують іслам, фактично впродовж життя п'яти поколінь зросло від 150 млн. до 1 млрд. 200 млн. осіб, тобто на 800% (Коваленко, 2017b, с. 43).

Отже, можна піддавати сумніву часові межі окресленого вище вкрай невтішного майбутнього розвитку європейських соціумів. Але в умовах неминучого постаріння населення, європейці для того, щоб не втратити у

майбутньому високі темпи економічного розвитку та забезпечити надійний рівень соціальних стандартів, мають активно залучати робочу силу мігрантів. Відтак корінні народи Європи не повинні ставитись до мігрантів як до якоїсь загрози, а, навпаки – як до нової можливості (Демір Гьокхан, 2015, с. 230).

В контексті нашого аналізу місця і ролі мігрантів, що сповідують іслам, в соціокультурному просторі сучасних суспільств Європи, привертає увагу вичерпна характеристика С. Зінько, таких трьох моделей ставлення європейських соціумів до мусульман. По-перше, модель "приїжджої робочої сили", що мала розповсюдження та практичне застосування у 50-60-х роках ХХ століття саме в період масової міграції мусульман, згідно якої вважалося, що їх перебування в європейських країнах буде не досить тривалим, а інтеграція "гостей-робітників" розглядалася як недоцільна,

По-друге, наступною моделлю ставлення корінних народів країн Європи щодо мусульман є модель "меншин", або мультикультуралізму, яка в кінці ХХ – на початку ХХІ століття знайшла своє практичне втілення у діяльності урядів Англії, Нідерландів, в певній мірі ФРН, згідно якої мігранти-мусульмани визначалися у якості невід'ємної частини суспільств-реципієнтів, а держави при цьому опікаються забезпеченням прав національних меншин, при тому, що основою процесу інтеграції є самоорганізація етнічних меншин.

По-третє, останньою моделлю ставлення європейських соціумів щодо мусульман є модель асиміляції або абсорбації, що апробована французьким урядом, фундаментом якої є переконання про те, що іммігранти, незалежно від релігійних уподобань, або етнічного походження мають неухильно всі свої дії узгоджувати з існуючими нормами та засвоювати культурні цінності суспільства-реципієнта у відповідності з суспільним договором з державою (Зінько, 2008, с. 231-232).

Зазначимо, що жодна із зазначених моделей, за великим рахунком, не виявилася результативною в процесі інтеграції мігрантів-мусульман в економічний, політичний й соціокультурний простір країн ЄС. Навпаки,

багато в чому примусова асиміляційна політика, насамперед уряду Франції, викликала до життя масові протестні настрої мігрантів мусульманського віросповідання. Більш того, починаючи з 2005 р. із прийняттям закону про заборону хіджабу, у Франції, як і в інших європейських соціумах набули свого поширення непоодинокі прояви міжконфесійної та міжетнічної ворожнечі й нетерпимості.

За таких умов урядовці Англії, Нідерландів та Німеччини практично синхронно заявили про доцільність кардинального перегляду політики мультикультуралізму та ліберального ставлення в самій міграційній політиці, через те, що вона призводить до посилення соціальної, міжконфесійної напруги в соціумі і несе в собі нові виклики та загрози для безпеки усього населення. Ось чому, ахіллесовою п'ятою усієї політики мультикультуралізму, зазначають Ю. Падаєнко та О. Новокшанова, яку обрали, наприклад, Німеччина, Франція та Великобританія, є чинник ненавмисної, але фактично реальної практики сегрегації певних культурних спільнот та об'єднань, що неминуче генерує й утверджує штучні межі у взаємовідносинах громадян (Падаєнко, 2012, с. 76).

У контексті критики політики мультикультуралізму заслуговує на увагу бачення її сутності як не ефективною, німецьким політологом В. Тібі, який наголошує, що значна кількість мусульман Європи схильється до позитивного її трактування та сприймання, в силу того, що вона дає їм можливість узгоджувати свою життєдіяльність з постулатами та традиціями шаріату, що, на думку вченого, формує правове підґрунтя для апартеїду. Разом з тим, В. Тібі далекий від думки про те, що є підстави ототожнювати мультикультуралізм з плюралізмом, оскільки він веде ще до більшого розмежування громад та спільнот (Тібі, 2010, р. 168).

Наочним прикладом того, що політика мультикультуралізму в країнах ЄС виявилася неефективною, є зміст книги відомого німецького економіста, політолога Тіло Сарацина "Німеччина самоліквідується", виданої в 2010 році. В цій праці автор дає розгорнуту характеристику деструктивним процесам,

що виникли в ФРН через падіння темпів народжуваності, зростання кількості неосвічених громадян, перш за все, мігрантів з ісламських країн. Тіло Сарацин всебічно аналізує такі негативні соціальні проблеми сучасного німецького суспільства, як невиправдане утримання державою значної частини населення, здебільшого іммігрантів, шляхом надання їм соціальної допомоги, що, з одного боку, породжує соціальний паразитизм. Т. Сарацин вважає основною причиною провалу реінтеграції мусульман у німецьке суспільство їх недостатні успіхи у сфері освіти і зайнятості, низький рівень участі у трудовій діяльності і надмірна акцентуація на належності до рідної культури (Sarrazin, 2018; Гребіник, 2018, с. 141). З другого боку, серед працюючих та освічених німців динаміка народження дітей є вкрай низькою, в той час, як іммігранти, що живуть за рахунок соціальних виплат, демонструють високі темпи народжуваності, що, врешті-решт, становить серйозну небезпеку для сучасного німецького соціуму.

Отже, відсутні будь-які підстави для висновку про те, що сьогодні країни ЄС слід розглядати як простір єднання автохтонного населення та мігрантів-мусульман. Важливим викликом ідентичності автохтонних народів країн ЄС є те, що в наш час, переважна більшість мусульманської спільноти аж ніяк не демонструє бажання європеїзуватися, оскільки міцно стоїть на позиціях дотримання ідей ісламізації усієї Європи. Подоланням подібної ситуації, на думку багатьох вчених та провідних політиків, є практична реалізація теорії "європейського ісламу", що ґрунтується на необхідності європеїзації мусульман шляхом лібералізації основоположних ісламістських норм та принципів.

Більш того, "якщо мусульмани-імігранти, – не без підстав наголошує Н. Шаленна, – виявлять готовність стати повноцінними і відданими громадянами європейських держав, а європейці демонструватимуть відкритість, що відповідає ідеї інклюзивності Європи, концепція євроісламу цілком реально могла би працювати на користь становлення євроісламської тотожності як органічної складової європейської ідентичності. Від успіху

інтеграції мусульманського населення багато в чому залежить не тільки майбутнє Європейського Союзу і відносин європейських держав з мусульманськими, а й подальші перспективи процесів перетворення у країнах ісламського світу" (Шаленна, 2014, с. 40).

У зв'язку з цим привертає увагу висновок доктора філософії коледжу в Женеві Таріка Рамадана про те, що мусульмани європейських суспільств мають хоча би мінімально переосмислити постулати Корану, як і інших релігійних джерел, з метою розгляду ісламських традицій та звичаїв в контексті вимог культурного середовища, у якому вони перебувають, та поступово, в тій чи іншій мірі, підпадають під вплив європейського соціокультурного, релігійного середовища (Ramadan, 2004, p. 216).

Слід сказати, що сам термін "європейський іслам" виникає у 90-х роках ХХ століття. Його смислове навантаження увібрало в себе розуміння нової релігії та ідеології мусульман, що проживають у Європі. Разом з тим, саме ця модифікація ісламу ставить за мету поєднання основоположних ісламських принципів і норм з такими західними цінностями, як верховенство закону, права людини, демократія та гендерна рівність, які покладені в основу міграційної політики сучасних європейських країн.

Варто не забувати й про те, що провідні, постіндустріальні країни світу мають постійно удосконалювати свою імміграційну політику, оскільки, як слушно наголошують Н. Рощина та А. Борданова, практична реалізація недосконалої міграційної політики не може не посилювати такі її деструктивні наслідки, як прискорення темпів формування нелегальної міграції, тіньову економічну активність мігрантів, зростання господарського хаосу, посилення соціальної напруги, підвищення ризиків виникнення міжетнічних, міжнаціональних, міжконфесійних та інших протистоянь та конфліктів, суттєве погіршення криміногенної ситуації; вплив певної частини грошових доходів (Рощина, 2017, с. 33).

Більше того, у ХХІ столітті європейські країни, з одного боку, стали свідченням того, як нездатність політиків і експертів зрозуміти сутність

міграційних процесів сучасності призвела до вироблення не зовсім адекватної міграційної політики, яка не відповідає соціальним запитам постіндустріального суспільства і періоду глобалізації. З другого боку, керівництво європейських країн покладає великі надії на те, що саме залучення мігрантів у процес подолання кризових явищ в економіці матиме позитивні наслідки. В контексті тематики нашого дослідження, привертає увагу позиція Європейської комісії про значний внесок мігрантів в функціонуванні європейської економіки. Так, на думку провідних європейських чиновників, міграція дасть можливість країнам ЄС подолати період стагнації (Ганус, 2016, с. 14). В той же час, на тлі поглиблення сучасної міграційної кризи, високих темпів зростання надмірної міграції тільки у 2017 році ЄС з метою мінімізації її негативних наслідків витратив 10 мільярдів євро, що неминуче потягнуло за собою збільшення додаткового навантаження на місцеві бюджети (Горбатенко, 2017, с. 22), і негативно вплинуло на дотримання соціальних стандартів в європейських соціумах.

Відійшла в минуле і практика, за якої країни Європи, США, Канада за рахунок використання дешевої робочої сили, нерідко мігрантів, мали суттєві прибутки та надприбутки. Капітал, зауважує О. Малиновська, імпортує робітників, з метою збільшити доходи, зменшити заробітну плату, створити умови для формування резервної армії праці. Таким чином, міграція не лише консервує, а і поглиблює нерівність, унеможлиблює модернізацію країн виїзду мігрантів (Малиновська, 2012, с. 78).

Окрім того, провідні економічно розвинені суспільства ЄС, США, Канади, вимушені витратити значні кошти на облаштування, забезпечення дешевим житлом, навчання іммігрантів, в умовах подолання негативних наслідків гострої європейської міграційної кризи, піком якої були 2014-2016 роки, яка спричинила необхідність вкладання владою країн ЄС додаткових ресурсів, насамперед, фінансових для мінімізації та локалізації аналізованої міграційної кризи. Причому, важливою ознакою сучасних міграційних процесів є подальший розвиток надмірної міграції, що спричиняє негативні

зрушення демографічної ситуації, як певних регіонів, так і окремих націй та народів, унеможлиблює подальше зростання інтелектуального, освітнього рівня соціуму, провокує поширення некерованих процесів у ринку робочої сили та призводить до блокування процесів модернізації та подальшого розвитку виробництва, негативно впливає на функціонування соціокультурного простору країн-реципієнтів, постійно генерує конфліктні ситуації на етнонаціональному ґрунті.

Поряд з цим генерація конфліктних ситуацій на етнонаціональному ґрунті надмірною міграцією відбувається на тлі того, що конфлікт між глобалізаційними процесами й етнічна ієрархія, котра утверджується та функціонує впродовж життя багатьох поколінь, спричиняє переформатування етнонаціональних та регіональних відносин. Це дає підстави спрогнозувати ситуацію, за якої у довгостроковій перспективі існує можливість наростання суперечностей й навіть розколу деяких поліетнічних та регіональних спільнот, що нині співіснують у просторі єдиних держав (Максименюк, 2012, с. 206).

Отже, у контексті нашого аналізу міграційні процеси в умовах соціальної транзитивності глобалізованого світу, слід розглядати як один з реальних шляхів подальшого розвитку людства. У зв'язку з цим на сучасному етапі розвитку людства можна стверджувати, що саме вироблення і впровадження ефективних механізмів регулювання міграційних процесів значною мірою є ознакою його цивілізованості і гуманності.

При цьому вплив міграції на соціокультурні, економічні, політичні, духовні, демографічні процеси країн перебування досить неоднозначний та суперечливий, оскільки за умов сталого економічного розвитку, мігрантів нерідко сприймають як необхідних та навіть корисних, що утверджує більший рівень толерантності до їх перебування у відповідній країні.

Поряд з цим в умовах загострення соціально-економічних проблем, насамперед зайнятості, безробіття, ставлення до іммігрантів нерідко змінюється на негативне, неприхильне, в першу чергу до малокваліфікованих

осіб. Варто наголосити, що важливою особливістю міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу є зміна ціннісних орієнтацій мігрантів, котрі не гарантують їхню безболісну, автоматичну адаптацію до соціальних, економічних, політичних, духовних умов країни перебування. Більше того, якщо іммігранти попередніх хвиль еміграції, як правило, виявляли бажання інтегруватися в суспільство шляхом оволодіння мовою країн перебування, засвоєння їх способу життя, звичаїв та традицій, то сучасні мігранти у своїй більшості, намагаються не забувати свою мову, релігійні уподобання та традиції, не виходячи за межі свого мовного, культурного, конфесійного середовища, прагнучи відтворити та законсервувати свій, так званий, паралельний соціум, штучно підганяючи до нього, так би мовити, сучасну "європейську реальність"

У площині дослідження особливостей міграційних процесів глобалізованого світу звернемо увагу й на те, що сучасні мігранти, на відміну від мігрантів попередніх епох, які часто прагнули самі швидше досягнути культуру нової країни і перейняти її, пишаються своїми соціокультурними цінностями, традиціями і звичаями. У зв'язку з цим природним стало те, що саме "загроза мігрантів" тривалий час була найстрашнішою небезпекою мешканців країн "золотого мільярду". Подібна ситуація не може не викликати в сучасних європейських суспільствах посилення радикальних настроїв щодо мігрантів та зростання популярності правих політичних сил, що закликають до серйозного перегляду ставлення до приїжджиків, з метою істотного обмеження їх в'їзду на територію Європи.

Таким чином, в умовах сучасного глобалізованого суспільства, сутнісною ознакою якого, на думку Зігмунда Баумана, є "реванш кочовиків" (Bauman, 2000). Міграційні процеси, які є формою соціальних комунікацій, слід розуміти, перш за все, як соціальні, котрі, з одного боку, є вкрай складними за своїм змістом та різноплановими за формами та наслідками свого прояву, а, з другого – як такі, що істотно впливають на розвиток

соціуму та, в свою чергу, перебувають під впливом соціокультурних, економічних, політичних і демографічних трансформацій.

Відомо, що мігранти привносять у країну перебування свою соціокультурну специфіку, не завжди ставлячись, як ми наголошували вище, з повагою та толерантністю до існуючих як матеріальних, так і духовних цінностей, звичаїв, традицій автохтонного населення. Більш того, мігранти, як представники іншого соціокультурного світу в суспільстві, що їх приймає, породжують істотну соціально- психологічну проблему «зустрічі», нерідко протистояння, зіткнення різних культур та смислів.

Тому не випадково, що до іммігрантів у приймаючих суспільствах, доволі часто ставляться, як до "Інших", "Чужих". І саме, виходячи з цих обставин, сьогодні існує нагальна необхідність суспільствам, що приймають мігрантів, вибудовувати та послідовно впроваджувати державну програму асиміляції мігрантів, недосконалість якої неминуче призводить до розповсюдження проявів расизму, ксенофобії, агресії та ворожнечі. Ось чому важлива особливість міграційних процесів сучасності, полягає в тому, що наявний чисельний потік імміграції обумовив стрімке зростання етнічної свідомості саме етносів, що приймають мігрантів.

Наголосимо, що це досить нове та малодосліджене явище є не лише своєрідним наслідком сучасних міграційних процесів, а й суттєвою ознакою їх специфіки, оскільки загострена етнічна свідомість властива національним меншинам, аж ніяк не автохтонному європейському населенню.

У контексті наших роздумів вкрай актуальною є думка М. Лубської про те, що взаємодія усіх сторін і проявів культури передбачає, що будь-яка їх зміна неминуче продукує істотні або вторинні перетворення в інших межах соціокультурної реальності, які не бажано торкати, переробляти, реформувати. Остаточні соціальні результати таких змін вкрай проблематично передбачити. Натомість структура соціальних зв'язків є надто прозорою, тонкою і досить складною, щоб її міг осягнути розум людини,

тому, що він не в силах спрогнозувати всіх непередбачених і деструктивних результатів їх викривлення або такого перетворення (Лубська, 2010, с. 11).

Цілком закономірно, що саме швидкий розвиток міграційних процесів на зламі ХХ-ХХІ ст. обумовив зростання інтересу філософів, культурологів, соціологів до аналізу сутності міжкультурних, міжетнічних взаємовідносин, всебічного осмислення широкого спектру проблем толерантності, конфліктогенності, поглибленого вивчення питань взаємодії культур якраз під кутом зору можливості їх розчинення або збереження. Адже вкрай гострою та актуальною проблемою "в Європі, – підкреслює академік О. Білорус, – стане проблема соціальної інтеграції й асиміляції іммігрантів, особливо з мусульманських країн" (Білорус, 2015, с. 61).

Тому маємо всі підстави міграційні процеси, які відіграють у розвитку глобалізованого суспільства неабияку роль, досліджувати як важливий чинник адаптації особистості до умов суспільного розвитку. Мігрант як активний суб'єкт соціальної дії, що перебуває у просторі соціокультурних переміщень, без необхідного вкорінення до соціально-економічних, політичних і духовних умов країни перебування, не в змозі розраховувати на підвищення свого соціального статусу, а це тягне за собою належне задоволення його життєвих потреб.

Окрім того, міграцію як процес територіально-просторового переміщення осіб, що зумовлюється кліматичними, освітніми, інтелектуальними, релігійними, науково-технічними, ідеологічними, політичними, військовими та іншими причинами, слід розглядати у якості специфічного просторового втілення соціокультурного та етнонаціонального відтворення життєдіяльності, як людських спільнот, так і суспільства в цілому (Пархоменко, 2018, с. 458). У контексті нашого аналізу смислового навантаження самого поняття міграції заслуговує на увагу її філософське визначення як процесу переміщення людей у якості нерозривних частин або представників окремих етносів, що передбачає зміну постійного місця

проживання, або поверненням до нього (Філософський словник соціальних термінів, 2005, с. 454).

Слід особливо зазначити, що міграцію не можливо уявити поза самим фізичним існуванням людини, її адаптацією до нових суспільних умов, збереження та примноження її духовності, усвідомленням її індивідуального та соціального буття, її місця та ролі в розвитку історичного процесу. Відомо, що людина, її духовний світ, значною мірою визначає як стратегію свого життєвого шляху, так і зміст соціального пізнання. При цьому, "будучи основним елементом соціального існування й індивідуального буття, людина, як зауважує Ю. Сметанюк, створює безперервний міграційний потік. Тобто має безпосередній вплив на міграційні процеси, які своєю чергою впливають на соціальні орієнтири людини" (Сметанюк, 2016, с. 92).

Ось чому, міграція обумовлює такий стан особистості, яка має визначати свою життєву стратегію та постійно оцінювати всі свої кроки по переміщенню як у географічному, так і в соціальному просторі і тим самим, здійснювати відповідний вплив на соціум: традиційний, доіндустріальний, постіндустріальний. Варто пам'ятати, що територіальні переміщення мігрантів здійснюються в межах певного соціально-просторового континуума, кожна точка якого репрезентується такою сукупністю життєвих благ, як можливості знайти роботу, отримати високоякісну освіту, придбання та облаштування житла, змістовного використання вільного часу, наявність гарантій реалізації фундаментальних прав людини та високого рівня політичної стабільності та безпеки особистості в умовах її перебування у сприятливому довіллі. У свою чергу, нерозривна єдність структурних елементів соціально-просторового континуума й формує простір можливостей, або простір стимулів, у межах якого відомий принцип "людина шукає, де краще" знаходить своє яскраве підтвердження та втілення.

Отже, міграція не може не впливати на формування суспільств з принципово новим соціокультурним, етнічним та в певній мірі економічним різноманіттям, оскільки обумовлює появу якісно нових міжнаціональних,

трансмiгрантських спiльнот, котрим властивий статус соцiальних угруповань, iдентичнiсть яких, багато в чому, не залежить вiд певних територiальних утворень. "Фактично трансмигранти, – справедливо наголошують М. Козловець та Н. Ковтун, – живуть одночасно в декiлькох соцiокультурних свiтах i включенi в бiльше, нiж одне суспiльство. Соцiальнi мережi мiгрантiв iнтегрують уже делокалiзованi й дифузнi простори всупереч державним кордонам, фрагментують нацiональну iдентичнiсть людей" (Козловець та Ковтун, 2010, с. 236).

Ось чому, дослiджуючи особливостi мiграцiйних процесiв в умовах транзитивностi глобалiзованого свiту, варто зауважити, що iх суттєвою ознакою є те, що сьогоднi гостро постало питання збереження iдентичностi саме європейських народiв в умовах наявностi, як ми зазначали вище, реальної перспективи перетворення Старого Свiту в iсламський континент.

В контекстi нашого аналізу загрозової перспективи перетворення Європи в iсламський континент заслуговує на увагу й позицiя академiка Ю. Пахомова про те, що "могутнiй мiграцiйний вал, особливо мусульманський має iррацiональнi коренi" (Пахомов, 2011, с. 158), тодi, як "сучасна Європа (країни ЄС) формально ще залишається територiєю європейцiв. Але в дiйсностi вона набула вже iнших, чужих їй господарiв – агресивних мiгрантiв, особливо мусульман. До того ж величезнi хвилi останнiх, що заповнили i продовжують заповнювати Європу, перетворюють життя європейцiв в пекло" (Пахомов, 2011, с. 158).

У зв'язку з цим надзвичайно актуальною й затребуваною є теза вiдомого iталiйського полiтолога Дж. Сартрi про те, що коли iдентичнiсть гостей залишається незмiнною, доводиться рятувати iдентичнiсть господарiв (Муранова, 2015, с. 147), що стало вкрай загрозовим глобалiзацiйним викликом, вiд вiдповiдi на який, без перебiльшення, залежить недалеке майбутнє європейських суспiльств.

У контекстi аналізу особливостей мiграцiйних процесiв в умовах транзитивностi глобалiзованого свiту, закономірно постає питання

осмислення часових параметрів більш-менш успішної адаптації мігранта до соціально-економічного, політичного і духовного простору країни перебування. Зрозуміло, що окрім самого бажання мігранта вкорінитися у вкрай широку палітру соціально-економічних, трудових, політичних і духовних відносин країни перебування, він має вибудовувати та активно реалізовувати стратегію постійного підвищення свого освітнього, професійно-кваліфікаційного, духовного рівня впродовж тривалого часу, межі якого не завжди можуть збігатися з тривалістю його життя. Досить важливим є те, що міграційний процес є характерним лише для вольових суспільних відносин у царині міграції, учасники яких здатні свідомо обирати і втілювати у життя відповідні стратегії поведінки (Чорна, 2015, с. 55).

Тому видається достатньо категоричним твердження про те, що достатнього всього-на-всього одного покоління, щоб мігранти почали ідентифікувати себе з соціокультурною традицією народу, серед якого вони проживають. Яскравим прикладом того, що часові межі життя одного покоління, багато в чому, не дозволяють, людині ідентифікувати себе з культурною матрицею народу, серед якого вона живе, є проаналізована нами вище ситуація з адаптацією мігрантів-мусульман у соціокультурний, соціально-економічний, політичний та духовний європейський простір.

Підтвердженням цього є переконлива позиція Таріка Рамадана, про те, що мусульмани другого і третього поколінь легше піддаються адаптації, в силу того, що вони поступово позбавляються зв'язків з культурою країни походження, не відмовляючись при цьому від фундаментальних основ ісламу (Ramadan, 2004, р. 216). Якщо Т.Рамадан переконливо доводить, що мусульмани сучасної Європи лише в другому і третьому поколінні легше адаптуються до соціокультурного простору європейських суспільств, не відмовляючись при цьому від фундаментальних засад ісламу, то досить дискусійним, на наш погляд, виглядає позиція (А. Менегетті), що незалежно від свого походження, людина здатна ідентифікувати себе з культурною

матрицею того народу, серед якого вона проживає саме у часових межах життя одного покоління.

Не секрет, що міграційні процеси спричиняють значний вплив не лише на географію, а й на структуру та тенденції подальшого зростання населення: від окремих регіонів до певних країн та континентів. Тому подальший розвиток міграційних процесів слід розуміти не лише як суттєву ознаку глобалізованого суспільства, а й важливу рису його транзитивності. Більше того, глобалізація – це закономірний процес інтеграції людства, внаслідок якого здійснюється обмеження простору, його стиснення, віртуалізація і навіть деяке розчинення міжкультурних, міждержавних кордонів. При цьому, варто пам'ятати, що міжнародна (зовнішня) міграція, як наголошує В. Липов, проявляється у таких формах, як трудова, рекреаційна, сімейна, туристична (Липов, 2005), комплексний аналіз яких унеможлиблюється межами нашої дисертаційної роботи.

Зазначимо, що міграційні процеси як детермінований соціально-історичними умовами феномен суспільного розвитку та культури сприяє реалізації не лише потреб розвитку та існування соціуму, а й обумовлює колективну сутність буттєвості особистості. Як специфічне втілення соціальної діалектики, міграційні процеси набули статусу об'єкта дослідження як економічного, соціологічного, політологічного, культурологічного знання, так і соціальної філософії, завданням якої є всебічне дослідження та виявлення сенсу буття особистості та соціуму.

Підкреслимо, що заявлений потенціал для застосування в прострі зміни соціальної реальності у майбутньому не може бути реалізований автоматично та стихійно. В цьому плані постає важливе питання співвідношення індивідуальних та колективних інтересів та прав сучасних європейських суспільств. Сьогодні, з одного боку, серйозною перевіркою на міцність усієї європейської системи з захисту прав людини є конфлікт індивідуальних прав і свобод з колективними правами, що має місце у мусульманських країнах. З другого боку, з морально-правової точки зору

європейська традиція взаємовідносин індивіда і колектива базується на міцному фундаменті теорії індивідуальної свободи та відповідальності, що визначається поняттям колективної відповідальності, колективної совісті. При цьому, сьогодні відбувається посилення пріоритетності колективного над індивідуальним, що є очевидним та незаперечним. Ось чому, в наш час, за наявності великої кількості мусульманського населення у європейських країнах, особливої актуальності набуває питання співвідношення індивідуальних та колективних інтересів і прав. Тому загрозливою тенденцією, як ми зазначали вище, для європейської ідентичності є міцні позиції групової солідарності та небажання узгоджувати колективні інтереси європейських мусульман з потребами міжкультурної толерантності.

Важливою частиною міграційних процесів є міграційні потоки, які ми сприймаємо та спостерігаємо як феномен нашого повсякденного життя. Причому, полімасштабність та постійне поєднання функцій, які властиві міграційним процесам ускладнюють їх визначення, що не може не ускладнювати комплексний та всебічний аналіз особливостей міграційних процесів сучасного глобалізованого світу.

У зв'язку з цим слід особливо підкреслити, що наріжними в системі понять, що є об'єктом дослідження міграційних процесів сучасності, є: адаптація мігрантів, зовнішня та внутрішня міграція, міграційна політика, міграційний рух, міграційний потік, міграційний потенціал, міграційна поведінка, міграційний процес, міграція населення, фактори міграції, функції міграції, тощо. Слід враховувати і те, що у теорії міграційного процесу міграція населення визначається як триєдиний процес: а) процес формування території рухомості населення; б) власне, переміщення (міграція); в) адаптація мігрантів до нового місця (Чорна, 2015, с. 53).

Таким чином, комплексне дослідження особливостей міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу не можливе поза осмисленням сутності сучасних проявів глобалізації, що обумовлюють в свою чергу, зростання інтенсивності сучасних міграційних процесів.

Серед них, як зазначають М. Слюсаревський та О. Блінова, важливо враховувати наступні: а) уніфікацію способу життя внаслідок його зближення в масштабах сучасного розвитку людської цивілізації; б) постійну активізацію міжнародних економічних зв'язків, утвердження світового ринку, зокрема у сфері праці, виникнення та формування нових професій та географічне розширення попиту на працівників професій, що визначають подальший розвиток технологічного прогресу; в) неухильне підвищення загального, культурно-освітнього та кваліфікаційного рівня світового населення, невинне зростання кількості, питомої ваги осіб, котрі бездоганно володіють кількома мовами; г) повсюдний перехід до інформаційного суспільства, суспільства знань внаслідок прогресу засобів масової комунікації, формування планетарного інформаційного простору; д) пришвидшений розвиток та вдосконалення засобів комунікації, транспортних засобів, що сприяє мінімізації географічних відстаней (Слюсаревський та Блінова, 2013, с. 68).

Здійснений аналіз причин зростання інтенсивності сучасних міграційних процесів обумовлює разом з тим, необхідність осмислення ризиків міграції, що уможливорює всебічний розгляд особливостей міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу. При цьому можна виділити низку серйозних ризиків від міграційних процесів: загроза експлуатації мігрантів поза контролем приймаючої держави; концентрація значної частини трудових мігрантів у тіньовій економіці; відсутність в умовах локальних і регіональних конфліктів, природних катаклізмів можливості контролю за міграційними процесами.

На підставі вищенаведеного аналізу ризиків міграції можна констатувати, що саме в економічній сфері держава поступово втрачає важелі впливу на виробничу, підприємницьку активність мігрантів, відтак лише ускладнює їх інтеграцію у соціокультурний простір країни перебування.

Подібна ситуація в економічній сфері європейських країн щодо економічної активності мігрантів не може не впливати на соціальну сферу в

процесі випадання великих соціальних груп мігрантів з-під контролю національних держав. Більш того, по-перше, розглянуті нами вище події масового, неконтрольованого прибуття в Європу мігрантів з країн Близького Сходу та Африки у 2015-2016 роках, як такі, що містять ознаки гуманітарної катастрофи, хворобливо, як справедливо свого часу зазначив академік Ю. Пахомов, накладаються на ерозію традиційної європейської державності (Пахомов, 2011, с. 158). Саме в умовах, коли держава поступово втрачає важелі впливу над підприємницькою, виробничою активністю мігрантів, що істотно гальмує їх інтеграцію не лише в соціокультурний, а й політичний простір країни перебування.

По-друге, розглядаючи взаємодію соціальних та економічних аспектів міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу необхідно особливо підкреслити, що міграція як суспільне явище та соціальний феномен, вимагає соціальної регуляції з боку державних органів виконавчої влади та управління. Інакше вона може трансформуватися в саморегульовану, а з боку держави нерегульовану соціальну систему (Чорна, 2015, с. 53). Дійсно, наявність майже у кожному передмісті великих міст країн ЄС замкнених, чисельних, практично ізольованих від європейського соціокультурного простору, мігрантських кварталів та анклавів на кшталт своєрідних арабських, африканських гетто, у які побоюються заходити місцеві жителі, є праобразом ізольованих та замкнутих соціальних систем, не регульованих європейськими державами.

Більш того, мігранти, насамперед мусульмани, прагнуть проживати компактно, у них, зазвичай, як наголошувалося вище, відсутні спонукальні мотиви до оволодіння мовою країни перебування, її культурою, звичаїв та традицій. В той же час, висококваліфіковані та освічені спеціалісти західноєвропейських суспільств, насамперед Німеччини, Франції, Нідерландів сьогодні масово емігрують в Австралію, Канаду, Нову Зеландію, не виявляючи бажання утримувати іммігрантів за рахунок своєї праці.

2.3. Трансформація міграційних процесів у ситуації пандемії Covid-19

Кардинальні зміни у площині міграційної політики в умовах глобалізації відбуваються у світі під впливом пандемії Covid-19. Пандемія, яка розпочалася у листопаді 2019 р. на території Китаю, на початок квітня 2020 р. охопила практично всю планету, найбільше вразивши економіку, соціальні і медичні системи Китаю, США, Італії, Іспанії та ін. Якщо на середину серпня 2020 року у світі було зафіксовано 21 млн. випадків заражень та більше 770 тис. летальних випадків внаслідок коронавірусної інфекції, то на жовтень 2023 року у світі було 696 млн випадків заражень і 6,9 млн летальних випадків (Covid-19 Coronavirus pandemic, 2023.)

Зміна міграційної політики більшості країн світу пов'язана з особливостями реагування на виклики пандемії у різних регіонах планети. Вчені виділяють декілька стратегій національних урядів щодо загрози пандемії Covid-19. Так, українська дослідниця О. Младьонова класифікувала поведінку світових політичних лідерів під час боротьби з пандемією Covid-19 за чотирима ключовими типами. Перший з них вкладається у формулювання "мовчання ягнят" і виходить з прямого слідування усім рекомендаціям ВООЗ, введенням жорстких карантинних обмежень, елементів надзвичайних ситуацій. Другий тип реалізується через принцип "бунту еліт", заперечення доцільності жорстких антикарантинних заходів і необхідності населення перехворіти задля вироблення колективного імунітету (Білорусь, Нідерланди, Швеція). Третій тип політичної реакції ґрунтується на "жорсткому несприйнятті", кардинальній відмові визнавати саму наявність загрози від Covid-19 (Туркменістан). Четвертий тип реалізується через принцип "маятника" – поступової трансформації позиції лідерів в діапазоні від несприйняття факту пандемії до жорстких обмежувальних заходів (Великобританія, Португалія, Росія) (Младьонова, 2020, с. 56).

Зауважимо, що хоча обмежувальні заходи на початку пандемії щодо переміщення громадян між різними країнами характеризувалися різних

типом жорсткості, в діапазоні від тотальних заборон до їх відсутності, однак протягом не більше місяця після оголошення пандемії кількість переміщень мігрантів, біженців, внутрішньо переміщених осіб на глобальному рівні кардинально зменшилася в декілька разів. На початковому етапі пандемії Covid-19 окремі країни (Білорусь, Німеччина) ввели жорсткі терміни повернення своїх громадян з інших держав. Деяке пом'якшення режиму міжнародного перетинання кордонів розпочалося лише у червні 2020 р.

Короткі терміни Covid-19 інфікування значної кількості населення планети, значні загрози летальності сприяли поширенню в інформаційному просторі ідей про необхідність жорсткого закриття кордонів між державами. Зокрема, пандемія спонукала деяких політиків до актуалізації ідеї необхідності приходу до влади жорсткого лідера, який зможе захистити кордони від "навали мігрантів, які поширюють коронавірус". На початку пандемії до таких політичних практик широко вдавався американський президент Д. Трамп, який позиціонував себе як творець "великої стіни від мігрантів" з Мексикою. При цьому в інформаційному просторі у різних регіонах світу (США, Бразилії, Білорусі, Туркменістані) пропагувалися ідеї відходу від "сталого експертного управління", ігнорування "незручних" соціологічних статистичних даних, а, відтак, і необґрунтовані волюнтаристські рішення.

В середині серпня 2020 року газета "Гардіан" опублікувала інтерв'ю колишнього очільника бразильського міністерства охорони здоров'я Луїса Мандетти, який констатував, що саме зневажливе ставлення президента країни Ж. Болсонару до наукових аргументів, недооцінка небезпеки коронавірусу і його особиста зневага до захисних анти епідеміологічних заходів призвели до катастрофічного перебігу епідемії в Бразилії (The Guardian: Бездействія президента Бразилії довели страну до катастрофи, 17.08.2020). Видання зазначає, що Болсонару постійно применшував загрозу від пандемії, недооцінював необхідність захисних заходів, відвідував масові заходи і практично не використовував захисну маску. Більше того, з травня

2020 року керівником бразильського міністерства охорони здоров'я був призначений армійський генерал, який немає жодного медичного досвіду.

На тлі недооцінки в деяких країнах світу загрози від пандемії Covid-19 одним з найважливіших наслідків пандемії став перегляд самих принципів глобалізації. Більшість країн світу закрили свої кордони, обмеживши переміщення громадян, а в деяких випадках – товарів і послуг. За твердженням Р. Ключника, рівень контролю при перетині кордонів став набагато жорсткішим, порівняно з міграційною кризою 2015 р. Єдиний європейський простір швидко розпався на ізольовані частини у формі окремих держав (Ключник, 2020, с. 10). Більшість країн Європи значною мірою обмежили права і свободи власних громадян. Це стосується, насамперед, права на свободу пересування. Обмеження пересування, самоізоляція сотень мільйонів людей у світі, призвело до закономірних збитків у сферах авіасполучення, ресторанного бізнесу, туризму, сфери розваг та кіноіндустрії та ін. Зауважимо, що у сферах обслуговування та туризму у розвинутих країнах світу масово працюють трудові мігранти, які зазвичай обіймають сезонні і малооплачувані вакансії. Відтак, саме вони потенційно найбільше постраждають від пандемії. Тенденції щодо скорочення робочих місць, які обіймаються людьми, лише посилюватимуться під впливом сутнісних виявів четвертої індустріальної революції (автоматизації, роботизації та діджиталізації виробництва).

Водночас більші прибутки внаслідок пандемії почали отримувати галузі бізнесу, пов'язані з онлайн-послугами, у сфері дистанційних продажів і доставки товарів, освітніх онлайн-платформ, сфер віртуальної ігрової та розважальної індустрій. В означених сферах зайнятість мігрантів з країн периферії і напівпериферії світ-системи, які становлять основну масу трудових мігрантів, залишається мінімальною.

За різними прогностичними сценаріями економічний і соціальний вплив пандемії на різні регіони світу може бути відмінним. За умови її обмеженої тривалості у найбільш вразливих регіонах зростання глобального

ВВП у 2021 році становитиме лише 3,25 %. Натомість у випадку тривалої та інтенсивної епідемії в Азії, Європі і Північній Америці ВВП може знизитися на 1,5 % в 2020 р. (COVID-19: наслідки для світової економіки, 2020). Така динаміка засвідчує зменшення темпів зростання економіки щонайменше вдвічі.

Прямим наслідком цих тенденцій стало зростання рівня безробіття. Лише в Єврозоні, за даними експертів, на протязі 12 місяців пандемії втрачено близько 1,5 млн. робочих місць (COVID-19: наслідки для світової економіки, 2020). Втраять робочі місця, насамперед, самозайняті або ті, в кого підписані тимчасові контракти.

Згідно з прогнозами експертів вже у другому кварталі 2020 року внаслідок пандемії COVID-19 відбулося скорочення у всьому світі робочого часу на 6,7%, що у свою чергу відповідає у сукупності повному робочому дню 195 млн працівників (Втрата робочих місць через COVID-19 носить катастрофічний характер. Профспілка працівників освіти, 10 квітня 2020). Значний рівень скорочення робочого часу відбудеться у арабських країнах (на 8,1%, що відповідає повному робочому часу для 5 млн працівників), на європейському континенті (на 7,8%, що відповідає повному робочому часу для 12 млн працівників), у країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону (на 7,2%, що відповідає повному робочому часу для 125 млн працівників) (Втрата робочих місць через COVID-19 носить катастрофічний характер). У підсумку втрати робочого часу і робочих місць понесли країни з різним рівнем доходів, але найбільше це стосується країн з доходами вище середнього.

Міжнародна організація праці (ILO) оцінила за 2020 рік збитки від епідемії COVID-19: за цей піриод у всьому світі було скорочено 8,8% робочого часу, що відповідає обсягу 255 млн повних робочих місць (ILO: Uncertain and uneven recovery expected following unprecedented labour market crisis. 25 January 2021). Найбільш ймовірним, на думку експертів, є сценарій, що найбільше постраждають у площині зростання безробіття країни, де значну частину ВВП становлять доходи від туризму. Наприклад, Ісландія (8,2 % від ВВП), Мальта (15 % від ВВП) , Хорватія (15 % від ВВП), Таїланд

(9,3 % від ВВП), Ямайка (8,9 % від ВВП), Аруба (28,6 % від ВВП), Макао (43,8 % від ВВП), Мальдивські острови (41,5 % від ВВП), Сейшельські острови (21,3 % від ВВП). За прогнозами у країнах Європи найбільш постраждає Німеччина (в зоні ризику 1,6 млн. робочих місць), за нею слідує Росія (1,1 млн. робочих місць), Італія та Іспанія (1 млн. робочих місць). Близький Схід може втратити 1,8 млн. робочих місць, що складає 65 млрд. долларів США від ВВП регіону. Фактичні втрати робочого часу пояснюються або скороченням робочого часу або безпрецедентною втратою роботи, що вже вразило 114 млн людей. При цьому 71% цих людей (81 млн осіб) не стали безробітними, але вони змушені були залишити ринок праці через пандемійні обмеження або через те, що просто припинили пошуки роботи (ILO: Uncertain and uneven recovery expected following unprecedented labour market crisis. 25 January 2021).

З метою нівеляції негативного впливу пандемії на економіку у різних країнах введено цілі комплекси заходів. Так, за твердженням української дослідниці Т. Лободзинської, Німеччина оголосила пакет заходів для порятунку компаній у галузі авіаперевезень, туризму, гастрономії на 610 млрд. євро. Французький уряд оголосив державні гарантії до 90 % за кредитами для малого і середнього бізнесу. Великобританія на підтримку вітчизняних галузей економіки використала не менше 37 млрд. доларів. Китай надавав одноразову допомогу кожному резиденту в обсязі 1200 доларів (Лободзинська, Білих та Чорна, 2020, с. 36). Окрім цього, у різних країнах були знижені податки у галузях туризму, готельної індустрії, підтримки малого бізнесу, виплаті компенсацій по лікарняних.

У ситуації серйозних економічних і соціальних обмежень і приватний бізнес, і державні компанії впроваджують власні заходи щодо нівеляції негативних наслідків пандемії. Насамперед, вони активно переглядають умови оренди приміщень, оплати за нерухомість, здійснюють реструктуризацію боргів, переводять на дистанційну форму роботи переважну більшість штату, переводять працівників на спрощену систему

оподаткування, скорочують персонал та ін. В ситуації подібної оптимізації найбільше скорочення робочих місць стосується трудових мігрантів, які мають тимчасові контракти і зайнятих у найбільш низькооплачуваних професійних сегментах.

Ще на самому початку пандемії Covid-19 мігранти і біженці зазнали впливу обмежувальних заходів. 10 березня 2020 року міжнародна організація праці та Агентство ООН у справах біженців оприлюднило звіт, у якому йшлося про те, внаслідок пандемії Covid-19 було призупинено декілька пошуково-рятувальних операцій щодо порятунку мігрантів та впроваджено негайний карантин мігрантів у приймальнях. Ці заходи були вжиті негайно, незважаючи на те, що в Африці на той час не було жодного підтвердженого випадку Covid-19 (Refugee and migrant health in the COVID-19 response, 2020). На той час мігранти з Африки виїжджали з країн, де ще не було коронавірусу. Натомість вони в'їжджали в країни, де вже була значна кількість заражених.

За твердженням цих міжнародних організацій, оскільки уряди посилюють прикордонний контроль у відповідь на Covid-19, їм необхідно розглянути вплив на біженців та мігрантів цих заходів та забезпечити, щоб такі дії не заважали мігрантам отримувати належний доступ до безпеки, медичних послуг та інформації (Refugee and migrant health in the COVID-19 response, 2020). При цьому біженці та мігранти мають бути включені до національних систем приймаючих держав у сфері медичного обслуговування на належних фінансових та юридичних умовах.

Внаслідок цього ще у березні 2020 року ВООЗ оприлюднила рекомендації щодо необхідності задоволення потреб біженців та мігрантів під час підготовки відповіді на виклики пандемії Covid-19. У них було акцентовано на "необхідності включення національних заходів з охорони здоров'я для того, щоб мігранти та біженці мали такий само доступ до послуг, як і місцеве населення" (Interim guidance for refugee and migrant health in relation to COVID-19 in the WHO European Region, 2020). Особливий

наголос було зроблено на врахуванні потреб у медичній сфері біженців або внутрішньо переміщених осіб, які проживають у таборах біженців.

Як уже зазначалося, в результаті падіння економічного розвитку фактично усіх країн світу відбулося значне зростання рівня безробіття. За прогнозами Міжнародної організації праці внаслідок Covid-19 відбудеться зростання світового рівня безробіття від 5,3 млн. чол. ("низький" сценарій) до 24,7 млн. ("високий" сценарій), порівняно з базовим рівнем безробіття у 188 млн. чоловік у 2019 р. (COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses 18 March 2020). Обидва сценарії засвідчують значне зростання глобального рівня безробіття.

Міжнародна організація праці засвідчує, що найбільше скорочення робочих місць стосуватиметься бідних соціальних верств. Зокрема кількість таких робочих місць внаслідок пандемії скоротиться на 8,8 млн. згідно з "низьким" сценарієм, 20,1 млн. – згідно з "середнім" сценарієм, 35 млн. – згідно з "високим" сценарієм (COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses 18 March 2020). У країнах центру світ-системи, які мають найвищий рівень ВВП, левову частку незаможних становлять трудові мігранти з країн периферії і напівпериферії, які обіймають найбільш низькооплачувані посади. Отже, саме вони постають перед загрозою втрати роботи внаслідок пандемії.

Експерти Міжнародної організації праці в кінці червня 2020 року заявила, що трудовим мігрантам, які внаслідок пандемії втратили роботу і повертаються додому, на батьківщині "загрожує безробіття і злиденне існування" (COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses 18 March 2020). Значною мірою мільйони працівників-мігрантів змушені повертатися у країни з низьким і середнім рівнем доходів, де ринки праці були нестабільними і до пандемії. Водночас навіть ті мігранти, які залишились у країні прибуття, починають заробляти значно менше, працюють в неналежних умовах, де неможливе соціальне дистанціювання.

Деяка частина трудових мігрантів змушена була перейти на рівень неформальних трудових відносин.

Директор департаменту умов праці і зайнятості МОП М. Томеї заявила, що більшість країн походження трудових мігрантів не мають достатніх ресурсів на репатріацію мігрантів, не мають жодної ефективної стратегії регулювання трудової міграції (COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses 18 March 2020). Уряди багатьох країн Азії і Африки очікують повернення, часто примусового, мільйонів трудових мігрантів. Ситуація на цій ниві лише погіршуватиметься через прискорену роботизацію і діджиталізацію виробництва у розвинутих країнах світу.

Ця ситуація підтверджується статистичними даними міжнародних організацій, згідно з якими саме трудові мігранти з інших країн найбільш постраждали в результаті пандемії. Так, за даними МОП на червень 2020 року у Лівані 84 % опитаних респондентів заявили, що вони були або тимчасово, або постійно звільнені внаслідок Covid-19. Серед них 61 % сирійських біженців заявили, що вони були повністю звільнені, а 31 % – тимчасово звільнені. При цьому відповідні цифри для ліванських працівників становили 39 % і 38 %. Загалом лише 11 % працівників у Лівані заявили, що вони працювали під час карантину (Impact of COVID-19 on Syrian refugees and host communities in Jordan and Lebanon, 2020). Якщо говорити про ситуацію в Йорданії, то 55 % опитаних працівників засвідчили короткотерміновість їх трудових угод (тимчасові, сезонні, нерегулярні). Однак такі угоди були набагато більш поширеними у сирійських біженців на йорданській території (69 %). Також і неформальна зайнятість більш властива для сирійських біженців (52 %), тоді як серед йорданців вона становила 35 %. Подібна ситуація склалася і щодо медичного страхування працівників: лише 15 % сирійських робітників у Йорданії і 42 % корінних йорданців мають медичну страховку (Impact of COVID-19 on Syrian refugees and host communities in Jordan and Lebanon, 2020).

Суттєві зміни внаслідок епідемії коронавірусу відбулися й на ринку праці Іраку. Згідно з офіційними даними МОП на липень 2020 р. внаслідок пандемії Covid-19 в цій державі значно зріс рівень безробіття. Найвищий рівень безробіття властивий для "жінок (28 %) та молоді (42 %)". Водночас в Іраці широко використовується неформальне працевлаштування. Так, більшість опитаних приймалися на роботу за усною угодою (40 %) або взагалі не мали ні усної, ні письмової угоди (26 %) щодо найму на роботу. Більше 50 % респондентів були найняті на роботу тимчасово, сезонно або нерегулярно. Більшість опитаних зауважили, що вони не мають соціального забезпечення (95 %) або медичного страхування (97 %) (Rapid assessment of the impacts of COVID-19 on vulnerable populations and small-scale enterprises in Iraq, 2020, р. 6). Дані МОП також засвідчують, що в ситуації пандемії в Іраку 25 % працюючих були звільнені. Найбільше постраждалими під час звільнень в умовах пандемії виявились представники молоді: 36 % молоді у віці 18-24 років стали безробітними. В таких умовах заробіток працюючих знизився на 40 % (Rapid assessment of the impacts of COVID-19 on vulnerable populations and small-scale enterprises in Iraq, 2020, р. 7). Зауважимо, що найбільш постраждалими на ринку праці Іраку виявились не тільки вразливі категорії молоді і жінок, а й ті громадяни, від яких залежить утримання домогосподарств. При цьому слід відмітити, що ті респонденти серед працюючих в Іраці, які мали письмові трудові угоди, не відчули під час пандемії падіння своїх доходів.

Внаслідок пандемії Covid-19 у надзвичайно складній ситуації опинилися громадяни Ємену, який десятиліття був країною призначення і транзитною територією для тисяч африканських мігрантів. Незважаючи на громадянський конфлікт на протязі шести останніх років і закономірну в країні гуманітарну кризу, у 2019 р. "понад 138 000 людей на човнах перетнули Аденську затоку зі Східної Африки, більше ніж через Середземномор'я" (Virus adds to risk for trafficked migrants in war-torn Yemen, 2020/07/30). Більшість з цих мігрантів рятуються від переслідування,

громадянських конфліктів, голоду та безробіття в Ефіопії та Сомалі. Однак на території Ємену вони зіштовхуються з численними ризиками та зловживаннями кримінальних груп, які торгують людьми.

У цій державі не менше 60 % громадян не мають доступу до води а 50 % медичних закладів закриті повністю. За прогнозами МОМ, на Covid-19 у цій країні захворіє близько половини населення, а 42 тис. чол. можуть загинути" (Virus adds to risk for trafficked migrants in war-torn Yemen, 2020/07/30). Хоча з лютого до червня 2020 року кількість людей, які в'їхали до Ємену скоротилася на 90 %, мігранти і біженці, які не залишили цю країну фактично опинилися у пастці без засобів до існування, адже вони не змогли ні повернутися в країну вибуття, ні продовжити транзит у країну прибуття.

Дещо інша картина простежується в деяких країнах Південно-Східної Азії. На відміну від країн Близького Сходу, де у статусі трудових мігрантів перебувають сирійські або африканські біженці, у цьому регіоні значна частина трудових мігрантів змушена була повернутися у країну вибуття. Зокрема, внаслідок пандемії на початок серпня 2020 р. у Камбоджу за даними МОП повернулося бл. 100 тисяч трудових мігрантів (COVID-19: Impact on Cambodian migrant workers, 6 August 2020). Камбоджа є одним з лідерів за кількістю трудових мігрантів в інших країнах – не менше 700 тис. її громадян на 2019 рік перебували в такому статусі, насамперед в Таїланді. Жорсткий контроль кордону, запроваджений в Таїланді, обмеження руху між обома країнами здійснює перешкоди у поверненні камбоджійців на батьківщину. Незважаючи на це, згідно з даними МОМ та ВООЗ, на червень 2020 року понад 90 тис. камбоджійців повернулися з Таїланду (COVID-19: Impact on Cambodian migrant workers, 6 August 2020). Ключовою причиною масової трудової міграції камбоджійців є масове безробіття та значна різниця в оплаті праці громадян Камбоджі, порівняно з сусідніми державами.

На підставі опитування камбоджійців, які перебували у статусі трудових мігрантів протягом квітня-травня 2020 р., виявилось, що 32 % з них мали проблеми у площині неможливості відмовитись від роботи під час

карантину, передавання особистих документів працедавцям, погрозами припинення контрактів. Більшість з опитаних становили жінки (COVID-19: Impact on Cambodian migrant workers, 6 August 2020). Водночас не менше 98 % відсотків опитаних заявили про обізнаність з симптоматикою та профілактикою коронавірусної інфекції.

Дещо інші тенденції прогнозуються щодо трансформації задіяності в умовах пандемії трудових мігрантів у розвинутих країнах світу, насамперед країнах Західної Європи. Тут спочатку прогнозується тимчасовий відтік трудових мігрантів, а з часом – їх значний притік. Показовим у цьому контексті є трудова міграція у галузі ІТ-технологій. Так, згідно з прогнозом DB Research до 2030 р. внаслідок пандемії зросте конкуренція для російських і українських ІТ-спеціалістів. У 2020 р. їх притік в Німеччину внаслідок пандемії і закриття кордонів суттєво скоротиться. Однак, у наступні роки по мірі виходу ФРН з кризи і старіння німецького суспільства у великій кількості держава потребуватиме кваліфікованих іноземних кадрів (Möbert, 2020). На думку Й. Мьоберта, після 2020 року на протязі десятиліття приріст населення Німеччини за рахунок мігрантів буде складати не менше 300 тис. чоловік. Більше того, в умовах старіння населення таку ситуацію слід лише вітати (Möbert, 2020). При цьому експерти сходяться на думці, що у процесі виходу з економічної кризи внаслідок пандемії у розвинуті країни світу, зокрема у ФРН, трудова міграція лише посилиться. Найбільш очікуваним залишається притік трудових мігрантів з Росії, Туреччини, України, країн Азії, насамперед Індії. Полегшенню працевлаштування в ФРН буде сприяти і новий закон про працевлаштування, прийнятий у січні 2019 р.

Його прийняття було пов'язаним з тим, що Німеччині було оголошено про вакансії на 1,2 млн. робочих місць. Новий закон щодо регулювання притоку трудових мігрантів вступив в дію 1 березня 2020 року. Найбільші зміни стосуються реального зрівняння кваліфікованих працівників з професійно-технічною освітою з працівниками з вищою освітою. Фактично виявляється скасуванням і правило привілейованості громадян ЄС щодо

працевлаштування на роботу в ФРН (з 1 березня 2020 року у Німеччині набув чинності новий міграційний закон, що полегшив доступ іноземців до ринку праці, 07.10.2019). Для заповнення вакантних місць для роботи закон передбачає можливість піврічної візи для пошуку роботи, місця для професійного навчання або проходження процедури визнання освіти.

У контексті необхідності розробки ефективної політики регулювання міграційних потоків в ЄС українська дослідниця Т. Дракохруст зауважує, що використання біометричних технологій і новітніх розробок системи ETIAS не може повною мірою забезпечити безпеку громадян ЄС. Натомість вона пропонує зосередитись на використанні мультибіометричних систем, в яких ідентифікація людини здійснюється за двома і більше біометричними параметрами (Drakokhrust, 2019, с. 26). Власне саме це може посилити безпеку країн ЄС в ситуації безвізового режиму та може підвищити успіх політики лібералізації візового режиму ЄС.

Однак, зауважимо, що для більшості трудових мігрантів з країн периферії і напівпериферії, які не зможуть засвідчити достатньо високий фаховий рівень, ринок праці розвинутих країн Європи залишається недоступним. Хоча репатрійовані трудові мігранти, зазвичай володіють інноваційними для власних країн професійними навичками, перманентна економічна і соціальна стагнація країн вибуття – країн третього і четвертого світу, відсутність системного підходу до повернення і реінтеграції мігрантів, належної системи їх соціального захисту, корумпованість державних структур країн вибуття мігрантів і біженців навряд чи у короткій перспективі сприятиме успішній ресоціалізації трудових мігрантів на батьківщині.

Згідно з рекомендаціям МОП, у ситуації необхідності забезпечення дотримання прав біженців, внутрішньо переміщених осіб, трудових мігрантів максимально задіяти механізми і процедури визнання у мігрантів набутих за кордоном професійних навичок, забезпечення на батьківщині справедливих процедур найму, розширення практик соціального захисту трудових мігрантів, створення належних умов для легальної повторної міграції.

Окрім цього, в ситуації пандемії Covid-19 у більшості країн світу загострилися проблеми соціальної нерівності, соціального забезпечення та несправедливості перерозподілу матеріальних багатств. Якщо говорити про український контекст, то українські мігранти є одними з найвразливіших трудових мігрантів, які зіштовхуються як з труднощами у процесі з поверненням в Україну, так і неможливістю знову виїхати на сезонні роботи за кордон. Водночас Україна як держава і представники багатьох її домогосподарств зіштовхнулися зі скороченням валютних надходжень в державу внаслідок перекриття кордонів внаслідок пандемії.

Так, за матеріалами Євростату на 2018 рік 99 % дозволів на роботу в Польщі і в Фінляндії було видано саме українцям (Пандемія і міграція. Як пандемія Covid-19 впливає на трудових мігранток?, 2020). Водночас у структурі українських трудових мігрантів в Італії не менше 80 % становлять жінки, які працюють переважно у сфері домашнього догляду і обслуговування. І це лише за офіційною статистикою.

Експерти аналітичного центру CEDOS на підставі комплексного дослідження міжнародних соціальних практик у ситуації пандемії висловили власні рекомендації, де не просто "взяли до уваги міжнародний досвід" на національному рівні, а й застерігають від його копіювання, "оскільки сучасна ситуація частково зумовлена саме некритичними запозиченням неоліберальних практик" (Соціальна справедливість і коронавірус: аналіз наслідків для добробуту, 2020). Реформи соціального забезпечення останніх років базуються у переважній більшості на неоліберальних практиках жорсткого скорочення видатків на соціальну сферу, скорочення впливу держави на врегулювання соціальної нерівності, зростання ненормованої і нестабільної зайнятості та безробіття, масового зростання феномену "працюючих бідних" та ін. Зокрема, в Україні у ситуації пандемії найбільш вразливими до скорочень виявилися фрілансери, які працювали через цифрові платформи. Вони не мають жодних трудових чи соціальних зобов'язань щодо власних працівників (Соціальна справедливість і

коронавірус: аналіз наслідків для добробуту, 2020). Водночас лише у Києві у березні-квітні 2020 року 35 % підприємств припинили роботу. Більше того, на той період значна частина громадян у сфері освіти, культури, науки і спорту виявились в ситуації безпосередньої загрози втрати роботи.

Згідно з оцінками експертів, сумарна кількість трудових мігрантів, які повернулися в Україну після оголошення карантину становила 350-400 тис. осіб (Міжнародна організація з міграції підтримує безпечну та впорядковану мобільність трудових мігрантів через кордони, 2020). Більше половини трудових мігрантів повернулися з Польщі, де вони були зайняті у сфері будівництва, обслуговування, ресторанному бізнесі. Серед основних причин повернення на батьківщину трудові мігранти називали загрозу спалаху Covid-19, повідомлення про закриття українського кордону, загрозу введення надзвичайного стану, неофіційний найм та неможливість доступу до лікування у країні прийняття, втрату роботи і неможливість матеріально забезпечити своє перебування і пошук нової роботи за кордоном.

Зазначимо, що в 2019 р. за даними Міністерства фінансів України і Національного банку надходження від переказів трудових мігрантів становили рекордні 11,9 млрд. доларів (Грошові перекази в Україну, 2019). Карантинні заходи і обмеження в пересуванні трудових мігрантів закономірно призведуть до зниження обсягів грошових переказів та зростання навантаження на національну систему соціального забезпечення. Щоправда, зменшення валютних надходжень від переказів може бути компенсоване через скорочення витрат громадян України на закордонні подорожі і відпочинок в інших країнах світу. Однак, тут слід враховувати, що за прогнозами світових фінансових організацій прямі інвестиції у країни, які розвиваються, внаслідок пандемії скоротяться не менше, ніж на 35 %. Відтак, гроші трудових мігрантів для економік цих країн стануть ще більш важливими.

Як вже зазначалося, економічна криза внаслідок пандемії Covid-19 найбільш болісно вдарить по найбільш вразливим верствам населення і найбільш вразливим державам. Вона призведе до зростання неформальної зайнятості та

збільшення обсягу "працюючих бідних" в цих країнах. В такій ситуації різні країни по-різному реагують на новітні соціальні й економічні виклики. Так, за твердженням експертів CEDOS, Китай стежить за тим, щоб контракти працюючих мігрантів не розривалися у разі хвороби або карантинних заходів. Інші країни (Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Великобританія) надають додаткову фінансову допомогу по догляду за дітьми і оплачувані лікарняні (Соціальна справедливість і коронавірус: аналіз наслідків для добробуту, 2020). Поряд з цим в США декілька разів під час пандемії було виплачено по одній тисячі доларів громадянам країни для стимулювання внутрішнього попиту і належного рівня споживання.

Подібні заходи щодо нівеляції збідніння населення у переважній більшості були задіяні у розвинутих країнах світу. Країни периферії і напівпериферії у переважній більшості не могли надати підтримку ні власному бізнесу, ні громадянам. Окрім цього, в багатьох з цих країн роками а то й десятиліттями тривають громадянські або релігійні конфлікти. У зв'язку з цим поширення пандемії Covid-19 лише посилює соціальні ризики і загрози в цих країнах, зокрема у площині зростання рівня торгівлі людьми. У зв'язку з цим 30 липня 2020 року у Всесвітній день протидії торгівлі людьми було оприлюднено заяву МОМ, що у першій половині року у 22-х країнах світу зріс рівень торгівлі людьми.

Нині практично у кожній країні світу торговці людьми експлуатують інших людей з метою отримання прибутків. Найбільші ризики стосуються біженців, мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, які походять з країн периферії або напівпериферії світ-системи. Згідно з даними міжнародних організацій більше 70 % жертв торговців людьми є жінками та дівчатами, майже третина з них є дітьми (World Day against Trafficking in Persons Statements, 2020). Швидке поширення пандемії Covid-19 лише посилювало тенденції щодо зростання кількості випадків торгівлі людьми. Це пов'язане, насамперед, з втратою робочих місць, зростаючою бідністю, закриттям шкіл і знеціненням освіти як такої, зростанням рівня інтернет-комунікацій, що

полегшує можливості для кримінальних структур втягувати вразливі соціальні групи у торгівлю людьми.

Водночас саме дослідження випадків торгівлі людьми залишається достатньо складним процесом, адже багато країн, в яких високі ризики таких ексцесів, не підписали відповідні міжнародні конвенції. Так, до країн, які не є стороною Протоколу про запобігання, придушення та покарання торгівлі людьми, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності на 2020 рік, належать Бутан, Конго, Іран, Північна Корея, Маршалові острови, Непал, Пакистан, Папуа Нова Гвінея, Соломонові острови, Сомалі, Південний Судан, Тонго, Уганда, Ємен (TRAFFICKING IN PERSONS REPORT JUNE, 2020, p. 51).

Згідно з даними на червень 2020 р., оприлюдненими у Доповіді Державного департаменту США про торгівлю людьми, активну участь у цих процесах беруть іранський уряд та Росія. Зокрема Іранський революційний корпус продовжує примушувати афганських мігрантів, включаючи дітей віком від 12 років, до участі у збройних формуваннях шиїтів в Сирії, які очолюються іранськими військовими. Це досягається шляхом загрози арештом та депортації в Афганістан (TRAFFICKING IN PERSONS REPORT JUNE, 2020, p. 68). Окрім цього, налагоджені мережі торгівлі людьми контрабандою перевозять афганських громадян з Ірану до Росії або Європи та піддають їх сексуальній експлуатації або трудовому рабству начебто за борги, понесені під час нелегального перетинання кордонів.

Окрім того, Афганістан став місцем транзиту жінок і дівчат для сексуальної експлуатації, які доставлялися з Китаю, Ірану, Пакистану, Філіппін, Шрі-Ланки, Таджикистану та ін. Водночас в Афганістан під приводом можливості працевлаштування на високоплачувані роботи через деякі агенції з підбору працівників заманювалися іноземні робітники з Південної та Середньої Азії, які після прибуття піддавалися примусовій праці (TRAFFICKING IN PERSONS REPORT JUNE, 2020, p. 68).

Означені тенденції зростання випадків торгівлі людьми в ситуації пандемії властиві і іншим регіонам світу. Зокрема в Україні у першій половині 2020 р. було зафіксовано понад 800 постраждалих від торгівлі людьми, що засвідчило зростання статистики на 40 %, порівняно з першою половиною 2019 р. Голова представництва МОМ в Україні Ан Нгуен заявив, що "люди потрапляють у групу ризику через те, що втрачають роботу внаслідок пандемії. Водночас ті, хто раніше постраждав від торгівлі людьми, стають ще вразливішими через економічний спад" (У всесвітній день протидії торгівлі людьми МОМ повідомляє про сумний рекорд в Україні, 2020). Серед постраждалих українців 55 % піддавались експлуатації в Російській Федерації, 28,7 % – в Польщі і лише 8 % – в Україні. Лівова частка постраждалих (97 %) зазнали саме трудової експлуатації. 71 % з них становили чоловіки.

Значний вплив обмежувальних або карантинних заходів на зростання торгівлі людьми засвідчується й попередніми даними про поступове скорочення в Україні і в деяких інших державах Східної Європи в останні роки рівня торгівлі людьми. Так, за даними МОМ на основі порівняльного аналізу було встановлено, що з 2017 до 2019 року масштаби торгівлі людьми скоротилися в Білорусії з 17 тис. чоловік до 11. тис., в Україні – з 61 тис. чоловік до 49 тис. Натомість за цей період масштаби торгівлі людьми значно зросли у Молдові з 9 тис. чоловік до 23 тис. (Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, Молдова, Білорусь та Грузія, 2019). Зауважимо, що за оцінками цієї організації, в Україні, починаючи з 1991 р. від торгівлі людьми постраждали не менше 260 тис. людей, лівову частку з яких становили трудові мігранти.

Окрім зростання загроз у площині торгівлі людьми, в ситуації світової пандемії Covid-19 у контексті міграційних процесів зростає загроза посилення гендерної нерівності, насамперед у площині небезпеки втрати роботи та посилення експлуатації жінок-мігранток. Згідно з даними МОП, у всьому світі за останні десятиліття шанси жінок стати учасниками праці

майже на 27 % нижчі, порівняно з чоловіками. За період з 1995 до 2015 року рівень участі жінок у складі робочої сили скоротився з 52,4% до 49,6 % (Women at Work: Trends 2016, 2016. р. 3). У сучасному світі багато працюючих жінок зайняті у тих сферах, які завбачують неформальну зайнятість, не мають соціального захисту і належного медичного страхування. Зокрема в країнах Африки на південь від Сахари і в Південній Азії значна частина жінок виконують функції догляду інших членів сім'ї (34,9 % і 31,9 %, відповідно) і самозайнятих працівників (42,5 % і 47,7 %, відповідно) (Women at Work: Trends 2016, 2016. р. 5). У глобальному контексті у сфері послуг, починаючи з 1995 р. і закінчуючи 2015 р., доля зайнятості жінок виросла з 41,1 % до 61,5 % (Women at Work: Trends 2016, 2016. р. 5). Фактично у всьому світі сектор послуг обігнав сільське господарство як наймача найбільшої кількості жінок.

Аналіз експертами МОП ситуації в 142 країнах світу засвідчив, що у різних країнах світу, насамперед розвинутих, жінки складають більше 60 % зайнятих у сфері обслуговування і торгівлі, які належать до двох найменш оплачуваних сегментів ринку праці 50 % (Women at Work: Trends 2016, 2016. р. 6). Фактично робота жінок навіть у розвинутих країнах світу прирівнюється до роботи "некваліфікованих працівників".

За останні роки ситуація ще погіршилася. Згідно з даними Світового звіту про міграцію МОМ на 2020 рік саме жінки становили не менше 74 % сфери послуг у галузі домашнього обслуговування та опіки хворих і людей з особливими потребами (Пандемія і міграція. Як пандемія Covid-19 впливає на трудових мігранток?, 2020). Саме жінки-мігрантки залишаються найбільш соціально незахищеними, адже значну частину доходів змушені відсилати у країни вибуття.

В ситуації спалаху Covid-19 обмеження "мобільності та подорожей ставлять під загрозу доходи жінок-мігранток, особливо домашніх працівниць" (Пандемія і міграція. Як пандемія Covid-19 впливає на трудових мігранток?, 2020). Ця категорія мігрантів часто піддається сексуальній

експлуатації, стигматизації за принципом, що мігранти є потенційними розповсюджувачами Covid-19. Загрози для мігранток-працівниць посилювалися через вимоги соціального дистанціювання.

Зростання рівня насильства над жінками в умовах пандемії властиве і для українського суспільства. Так за даними громадської організації "Ла Страда-Україна" лише за один місяць карантину (з 12 березня до 12 квітня 2020 р.) на гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації надійшло 2051 звернення щодо домашнього насильства. У лютому таких звернень було 1273 (Кількість звернень щодо домашнього насильства під час карантину стрімко зростає, 2020). За даними громадських організацій 86,6 % відсотків звернень про домашнє насильство надходили від жінок. Перебуваючи у залежності від насильника, жінки зазвичай не зверталися за допомогою. А відтак, насильство в домашніх умовах залишається, зазвичай, прихованим.

Згідно з даними Фонду ООН в галузі народонаселення (UNFPA) поки триває пандемія Covid-19 кількість жінок, які можуть зіткнутися з гендерно зумовленим насильством або незапланованою вагітністю може зрости у наступні після квітня 2020 року місяці до мільйонів. У 114 країнах з низьким і середнім рівнем доходу якщо карантин триватиме протягом 6 місяців відбудеться 7 мільйонів незапланованих вагітностей а 31 мільйон жінок постраждають від гендерно зумовленого насильства (За новими прогнозами UNFPA, продовження пандемії Covid-19 спричинить згубний вплив на здоров'я жінок, 28 квітня 2020). Водночас пандемія Covid-19 може призвести до зростання у наступному десятилітті додаткових 13 млн дитячих шлюбів.

Загалом міграційні процеси в ситуації поширення пандемії Covid-19 зазнають значних змін, які реалізуються у масовому поверненні трудових мігрантів у країни вибуття, зростання безробіття у країнах периферії, напівпериферії і центру світ-системи, скорочення робочих місць у сферах зайнятості трудових мігрантів (сфери обслуговування, ресторанного бізнесу і туризму), переведення трудових мігрантів у сферу неофіційного або

тимчасового найму. Обмежувальні й карантинні заходи у різних країнах світу призвели до зростання загроз торгівлі людьми, зростання рівня гендерної нерівномірності в оплаті праці, посилення сегрегації, стигматизації та експлуатації у місцях примусової концентрації мігрантів. Водночас у країни периферії і напівпериферії масово поверталися трудові мігранти з розвинутих країн світу. Натомість у країнах центру світ-системи спочатку простежувався масовий відтік трудових мігрантів, а згодом їх значний притік, адже ці країни й надалі залишалися привабливим ринком праці.

Висновки до другого розділу

На основі соціально-філософського аналізу динаміки соціокультурної трансформації міграції і міграційних процесів в індустріальному й постіндустріальному суспільствах поглиблено розуміння причин сучасних міграційних процесів. До них, насамперед, належить нестримне розповсюдження інформаційно-мережових технологій; посилення ваги економічних, екологічних, демографічних чинників як визначальних причин міграції, дисертант прийшов до висновку, що саме в умовах глобалізованого світу праця неухильно набуває рис глобального ресурсу, переміщення якого в географічному, соціально-економічному, науково-технологічному просторі визначає подальший розвиток як окремих країн, груп країн, так і людства в цілому. Особлива увага при цьому звертається на аналіз впливу екологічної міграції на подальше збільшення міграційних потоків, які за прогнозами вчених до середини поточного століття спричинять об'єктивний процес поступового стирання расових відмінностей між людьми, що неминуче викличе не лише негативні, а й позитивні та в значній мірі, непередбачені соціально-економічні, політичні, духовні наслідки не лише регіонального, а й планетарного масштабу.

Технологічний прогрес в індустріальному й постіндустріальному суспільстві за один із ключових наслідків має глибоку екологічну кризу і при

цьому значно випереджає формування відповідної йому стадії зрілості суспільства та переважній більшості його окремо взятих суб'єктів. І ця невідповідність є значною загрозою існування людства, яка має бути об'єктом пильної уваги не лише вчених, а й провідних політичних діячів, як світового, так і регіонального рівня.

Між країнами-донорами та країнами-акцепторами на сьогодні існує нездоланна технологічна стіна. Наслідком цього є те, що країни третього світу внаслідок відсутності фінансових, виробничих, науково-технічних ресурсів не в змозі утвердити свою міцну базу високих технологій та вимушені за захмарними, монополюючими високими цінами купувати продукцію високотехнологічного рівня, що нерідко виробляється транснаціональними компаніями на теренах країн походження міграції зі значними порушеннями екологічних стандартів, що не може не поглиблювати світову екологічну кризу.

Нині відбуваються суттєві зміни самих соціальних механізмів міграції, які полягають в тому, що, якщо в недалекому минулому провідними мотивами переміщення населення є прагнення покращити рівень життя та здобути належну освіту, то в умовах глобалізованого світу визначальними причинами міграції є насамперед, забезпечення соціальної безпеки особистості, що унеможлиблюється соціально-економічними, політичними умовами країн виїзду мігрантів та в значній мірі гарантується розвитком соціальних, економічних, політичних відносин країн-в'їзду мігрантів.

Міграція, залежно від прояву об'єктивних та суб'єктивних чинників, може як позитивно, так і негативно впливати на функціонування соціально-економічних, політичних та духовних процесів як країн-реципієнтів, так і країн походження міграції. Серед позитивних наслідків, для суспільств, які залишають мігранти, з одного боку, слід назвати зменшення кількості надлишкового населення, що тягне за собою мінімізацію рівня безробіття, соціальної напруги та певної стабілізації криміногенної ситуації; а, з другого боку – надбання вкрай важливого життєвого та професійно-кваліфікаційного досвіду за кордоном та застосування його на батьківщині, за умов

повернення мігранта є позитивним наслідком для країн-донорів аналізованих міграційних процесів. До позитивних наслідків міграційних процесів для країн походження міграції слід віднести переказ мігрантами на батьківщину чималих грошових сум, що сприяє врешті-решт, покращенню фінансового забезпечення членів сімей мігрантів, що перебувають у межах своєї країни. Економічна вигода для країн, що приймають мігрантів, полягає в тому, що вони, погоджуючись на низьку оплату своєї праці заповнюють ті робочі місця, що не передбачають високої кваліфікаційної підготовки та є незатребуваними серед корінного населення.

Позитивним наслідком міграційних процесів для приймаючих суспільств є і те, що в результаті "втечі умів" з країн, що розвиваються, країни-акцептори мігрантів отримують працівників високої кваліфікації, не вклавши жодних коштів на їх попередню підготовку. Більш того, окрім отримання певних економічних дивідендів від працевлаштування мігрантів, приймаюча країна може розраховувати на те, що в умовах постаріння населення в Європі, мігранти сприяють покращенню демографічної ситуації, хоча цей процес має свою межу, за якою існує загроза істотної деформації європейської ідентичності в контексті її розмивання та фрагментації.

На основі аналізу наявних в сучасній соціально-філософській, економічній, демографічній літературі прогнозів щодо ймовірності поступового витіснення представників європеїдної раси мігрантами з мусульманських, африканських, латиноамериканських країн, в США, західноєвропейських суспільствах, встановлено, що уряди сучасних постіндустріальних країн, усвідомлюючи всю небезпеку подібних висновків вчених щодо майбутнього їх народів у контексті розвитку сучасних міграційних процесів, мають робити усе можливе, щоб тримати їх під своїм контролем, насамперед питання адаптації мігрантів в економічний, політичний і соціокультурний простір євроамериканських соціумів. Адаптаційні стратегії мігрантів нерідко гальмуються соціально-культурними

обмеженнями країн-реципієнтів, що не може не генерувати домінуючу суперечність соціальної адаптації мігрантів як носіїв знань, традицій, символів.

Зазначені тенденції здатні проявляти себе, з одного боку, у площині включення мігрантів в економічний, політичний, соціокультурний простір приймаючого суспільства в контексті готовності мігрантів визнавати його цінності обов'язковими та неухильними. А з другого боку, ці тенденції можуть вказувати на ізоляцію мігрантів, що спонукає їх не виходити за межі закритих, локальних діаспоральних угруповань, у яких відбувається "консервація" їх національної ідентичності, що нерідко конфліктує з ідентичністю корінних народів приймаючих суспільств.

Тривала "консервація" національної і етнічної ідентичності мігрантів, що часто зумовлює протистояння і суперечності між ними та корінними народами приймаючих країн, нерідко спонукає уряди цих країн вдаватися до запровадження примусової асиміляційної політики мігрантів. Ця обставина не може не створювати умов повсюдного утвердження соціальної напруги, котра формує негативний образ мігрантів, їх потреб та інтересів в очах автохтонного населення приймаючих суспільств. Разом з тим, поступова інтеграція мігрантів у соціокультурне середовище країн-реципієнтів, з збереженням їх визначальних етнокультурних рис, а також послідовна, довготривала соціокультурна асиміляція мігрантів, об'єктивно створюють надійне підґрунтя дієвості та результативності процесу їх адаптації у соціально-економічний, політичний, духовний простір приймаючих країн.

Встановлено, що на рівні постіндустріального суспільства такі негативні тенденції в сфері соціальних відносин сучасних європейських суспільств, як зростання настроїв соціального паразитизму серед іммігрантів, що задовольняються тими соціальними виплатами, що вони отримують від держав країн перебування саме в умовах ерозії традиційності європейської державності та формування нерегульованих локальних соціальних систем у межах компактного проживання іммігрантів є своєрідною міною уповільненої дії в фундаменті європейської державності.

Сучасні мігранти, перш за все, з ісламських країн, на відміну від мігрантів попередніх хвиль міграції, які нерідко прагнули оволодіти мовою країни перебування, її культурою, традиціями та звичаями, сьогодні не виявляють бажання бути інтегрованими у соціокультурний простір приймаючих суспільств, намагаються перебувати у своєму паралельному духовному, насамперед конфесійному світі, проживаючи, як правило, у ізольованих анклавих, фактично відмежованих від реалій буттєвості європейців. Ключовою рисою міграційних процесів постіндустріального етапу розвитку є те, що в умовах ерозії традиційності європейської державності та в ситуації послаблення європейських національних ідентичностей, практичне втілення ідентичності мусульманської має більш сприятливе підґрунтя, ніж в умовах ісламських країн, що спричиняє те, що часто європейські мусульмани є більш радикальними, на відміну від ісламістів, що проживають на своїй історичній батьківщині.

В умовах сучасного глобалізованого світу існує нагальна потреба суспільствам, що приймають мігрантів, формувати та цілеспрямовано впроваджувати державні програми асиміляції мігрантів, недосконалість яких спричиняє прояви расизму, ворожнечі та ксенофобії. Тому важливою особливістю міграційних процесів глобалізованого світу є те, що сучасні міграційні потоки імміграції генерують бурхливе зростання етнічної свідомості саме етносів, що приймають мігрантів.

Важливою особливістю міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу є те, що відходить в минуле практика отримання значних прибутків на надприбутків за рахунок використання європейськими країнами, США, Канадою, Австралією, Новою Зеландією дешевої робочої сили іммігрантів. Навпаки, сьогодні в умовах міграційної кризи, європейські держави витрачають значні кошти на облаштування, утримання, навчання іммігрантів, та вимушені вкладати серйозні фінансові, інвестиційні ресурси у економічний, соціальний розвиток країн, що є джерелом міграційних процесів, з метою їх мінімізації та уповільнення. Саме в такій ситуації,

виникає реальна можливість зменшення рівня бідності та її своєрідного супутника – тероризму в сучасних арабських, африканських країнах, в протилежному випадку, бідність та тероризм з доставкою додому можуть стати жахливою реальністю недалекого майбутнього провідних країн ЄС.

Важливою ознакою сучасних міграційних процесів є стрімке поширення "надмірної міграції", що спричиняє негативні зрушення демографічної ситуації, як певних регіонів, так і окремих націй та народів, унеможливорює зростання інтелектуального, освітнього рівня соціуму, провокує поширення некерованих процесів у ринку робочої сили та призводить до блокування процесів модернізації та сталого розвитку виробництва, негативно впливає на функціонування соціокультурного простору країн-реципієнтів, постійно генерує конфліктні ситуації на етнонаціональному ґрунті.

На основі соціально-філософського аналізу широкого кола статистичних даних і експертних оцінок у дисертаційній роботі доведено, що міграційні процеси в епоху постіндустріального суспільства під впливом пандемії Covid-19 зазнають істотної трансформації. Зазнали суттєвих змін глобалізаційні процеси, які були на протязі останні десятиліть, рушійною силою міграції, насамперед, трудової. Під впливом пандемії найбільш вразливими на ринку праці, окрім жінок та молоді, стали й мігранти. Трудові мігранти стали ще більш вразливими в ситуації пандемії через їх зайнятість у країнах прибуття в низькооплачуваних сферах та перебуваючи в ситуації тимчасового або неофіційного найму. Доведено, що у деяких випадках жорсткі обмежувальні заходи щодо мігрантів у розвинутих країнах світу приймалися ще тоді, коли на їх батьківщині не було зафіксовано жодного випадку зараження на Covid-19 не було зафіксовано.

Буквально на протязі кількох тижнів у березні-квітні 2020 р. у більшості країн світу були введені суворі обмежувальні заходи, які практично зупинили перетин кордонів між державами. Ці процеси спричинили потужний зворотний рух трудових мігрантів на батьківщину під загрозою втрати роботи і засобів до існування в країні прибуття. Мільйони

працівників-мігрантів під час поширення Covid-19 змушені були повертатися у країни з низьким і середнім рівнем доходів, де ринки праці були нестабільними і до пандемії. У ситуації масового повернення на батьківщину трудових мігрантів, уряди цих країн змушені були задіяти механізми визнання у мігрантів набутих за кордоном професійних навичок, забезпечення на батьківщині справедливих процедур найму, розширення практик соціального захисту трудових мігрантів, створення належних умов для легальної повторної міграції. Поряд з цим мігранти, які залишилися у країні прибуття, у період кризи починають менше заробляти, погоджуються на працю в неналежних умовах, де неможливе соціальне дистанціювання, або погоджуються на неформальні трудові відносини. Карантинні обмеження і на національному, і на глобальному рівнях перешкоджали вільному пересуванню мігрантів, біженців та ВПО, які часто піддавалися посиленій сегрегації, стигматизації та експлуатації у місцях примусової концентрації.

Мігранти, насамперед трудові, порівняно з іншими соціальними групами, найбільше постраждали від обмежувальних заходів внаслідок пандемії, оскільки працювали у сфері обслуговування, ресторанному і туристичному бізнесі, що несуть найбільші економічні втрати. Водночас найбільш постраждалими внаслідок пандемії стали мігранти, які мали тимчасові трудові контакти або працювали на рівні самозайнятості.

В результаті пандемії Covid-19 у більшості країн світу загострилися проблеми соціальної нерівності, соціального забезпечення та несправедливості перерозподілу матеріальних багатств. Найбільш явними ці проблеми стали в країнах периферії світ-системи, зокрема в Україні. У нашій державі й так відбулося в останні роки масове скорочення рівня соціального забезпечення через суперечливі неоліберальні практики жорсткого скорочення видатків на соціальну сферу, скорочення впливу держави на врегулювання соціальної нерівності, зростання ненормованої і нестабільної зайнятості та безробіття, масового зростання явища "працюючих бідних" та ін.

У країнах, які розвиваються, пандемія Covid-19 спричинила масову втрату робочих місць, зростаючу бідність, закриття шкіл і знецінення освіти як такої, зростання рівня інтернет-комунікацій, що лише полегшує можливості для кримінальних структур втягувати вразливі соціальні групи у торгівлю людьми. Окрім зростання загроз у площині торгівлі людьми, в ситуації світової пандемії Covid-19 у контексті міграційних процесів зросла загроза посилення гендерної нерівності, насамперед у площині небезпеки втрати роботи та посилення експлуатації жінок-мігранток.

Основні положення та висновки розділу відображено у таких публікаціях авторки:

1. Коваленко, О. В., 2017. Мультикультуралізм та міграційні процеси в умовах глобальної транзитивності. *Національні культури у глобалізованому світі*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 6-7 квітня 2017 р. Київ: КНУКіМ. С. 55–58.
2. Коваленко, Олена, 2017. Міграційні процеси як результат глобальної транзитивності у постгуманному світі. *Дилема війни / миру в постгуманному світі*: зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіонального науково-практичного семінару із міжнародною участю, 28-29 квітня 2017 року, м. Житомир) / За ред. О. П. Поліщук, Б. Троха, М. А. Журби та ін. Житомир. С. 34–36.
3. Коваленко, О. В., 2018. Міграційні процеси в Україні у контексті транзитивності сучасного глобалізованого цивілізаційного простору. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. С. 28–29.
4. Коваленко, О. В., 2018. Міграційні процеси у контексті глобальної соціальної транзитивності. *Українська полоністика*. Випуск 15. 2018. С. 41–50.

5. Kovalenko, O. 2019. Factors of Migration Processes in a Situation of Global Social Transitiveness. *Norwegian Journal of development of the International Science*. № 28. Part 3. P. 48–51.
6. Kovtun, N., Polishchuk, O., Ventsel, N., Kovalenko, O., 2020. Social Risks of Countries with Emerging Economies Amid Industry 4.0 Modernization Challenges. *Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (May 26-28, 2020)*, Washington, USA: EnDeavours Publisher. PP. 111–113.

РОЗДІЛ 3

СОЦІОКУЛЬТУРНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНЗИТИВНОСТІ І НЕЛІНІЙНОСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ

3. 1. Соціокультурні та соціально-економічні фактори трудової міграції в Україні в ситуації глобальної транзитивності сучасності

В ситуації наростаючої соціальної транзитивності у сучасному цивілізаційному просторі відбувається зростання обсягів трудової міграції та зміна її якісних характеристик. Якщо у минулому столітті трудова міграція була пов'язана переважно з економічною відсталістю, бідністю населення деяких регіонів планети та з наслідками світових військових конфліктів, то на початку XXI століття зростання трудової міграції співвідноситься також і з переселенням у розвинуті країни світу науковців, представників сфери ІТ-індустрії, менеджерів високого класу та ін. Ці тенденції, з одного боку, мають об'єктивний характер, оскільки пов'язані з процесом якісного перерозподілу трудових ресурсів. Однак, з другого боку, вони засвідчують подальшу деградацію економічно відсталих регіонів світу і ще більше зростання нерівномірності у розвитку різних регіонів планети.

За твердженням Генерального Секретаря ООН Пан Гі Муна, висловленим у доповіді "Міжнародна міграція і розвиток" (2012), на теперішньому етапі розвитку людської цивілізації більше, ніж у інші періоди, люди живуть за межами країн походження. За період 1990-2010 рр. кількість міжнародних мігрантів у всьому світі зросла на 77 млн., тобто на 50 %. Значна частка цього зростання припадає на 2000-2010 рр. (Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України). На 2013 р. три четверті всіх міжнародних мігрантів були у віці від 20 до 64 років, жінки серед них

становили 48 % . При цьому провідними країнами-реципієнтами трудових мігрантів стали такі розвинуті держави, як Австралія, Великобританія, Канада, Нова Зеландія, США, Франція та ін.

У зв'язку з посиленням транзитивності у розвитку людської цивілізації, масовим поширенням неконвенційних форм політичної й економічної активності, зростанням екстремізму і тероризму у сучасному світі, парадигмальною перебудовою світової економіки під впливом четвертої індустріальної революції зростає необхідність дослідження можливості посилення ролі національних держав і транснаціональних організацій у сфері регулювання внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків.

Сьогодні в Україні відбуваються міграційні процеси практично всіх типів – зовнішня і внутрішня міграція, еміграція та імміграція, тимчасова й постійна, на законних підставах і нелегальна. Згідно з даними Державної служби статистики на 1 січня 2018 р. чисельність наявного населення в Україні становила 42386,4 тис. осіб. Упродовж 2017 р. вона зменшилася на 198,1 тис. осіб. Це пов'язане з суттєвим перевищенням кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих – 63 живонароджених (Демографічна ситуація в Україні у 2017 р., 2018). Утім найбільш суттєва втрата населення України на сучасному етапі розвитку пов'язана, насамперед, з масовою трудовою міграцією з України та військовою агресією щодо української держави з боку РФ.

До проблеми дослідження міграційних викликів, тенденцій розвитку міграції в Україні та країнах Східної Європи, впливу міграції на економічний потенціал цих країн зверталися Т. Дракохруст, І. Продан, У. Ткач (Drakokhrust, Prodan & Tkach, 2019, р. 30). Їм належить висновок, що у міграційній політиці України одним із найбільш перспективних напрямків має бути розробка заходів і механізмів повернення на батьківщину молоді, яка навчається за кордоном (Drakokhrust, Prodan & Tkach, 2019, р. 36). Саме ця група населення України має компетенції використати набутий досвід за

кордоном для створення нових технологічних виробництв і ведення ефективного бізнесу.

Як слушно звертає увагу Б. Юськів, Україна тривалий час була одним з найбільших донорів робочої сили як країн ЄС, так і деяких багатих на ресурси країн пострадянського простору. В останні десятиліття значно змінилися і спрямованість і інтенсивність її міграційних потоків: зменшилися у 2-3 рази обсяги щоденних потоків маятникової трудової міграції, але у декілька разів зросли обсяги сезонної і зовнішньої трудової міграції (Юськів, 2009, с. 362).

У зв'язку з тим, що Україна опинилася в епіцентрі геополітичної кризи, значна кількість громадян нашої держави змушені внаслідок економічної і політичної нестабільності шукати кращі умови життя за кордоном. Саме у такий спосіб "більшість прикордонних областей перетворились на "донора" робочої сили за кордон, що безумовно становить загрозу економічній безпеці цих регіонів та держави загалом" (Васильківський та Осійчук, 2009, с. 98). Україна стала не просто однією з найбільших країн-донорів трудових мігрантів у світі, а й постала перед загрозою дезінтеграції і депопуляції внаслідок загрозливих обсягів зовнішньої трудової міграції.

У науковій парадигмі проблема трудової міграції і зовнішніх міграційних процесів є однією з найбільш затребуваних соціально-філософських проблем. Вона стала предметом зацікавленості О. Бугрової, Н. Бурейко, М. Вербового, О. Вишневської, О. Власюк, А. Гайдуцького, В. Гейця, О. Гладун, М. Долішнього, Т. Дракохруст, В. Євтуха, С. Злупко, М. Козловця, Е. Кальмуцької, В. Кравченко, К. Кравчука, Ю. Макогона, О. Малиновської, О. Піскун, С. Писаренко, О. Позняка, І. Прибиткової, М. Романюка, А. Філіпенка, О. Хомри, М. Шульги та ін. У дослідженнях зазначених авторів розглядається цілий комплекс суспільних, економічних, демографічних, правових, психологічних проблем, які пов'язані з трудовою міграцією. Зокрема, значна увага до проблеми особливостей переміщення населення в Україні була зосереджена у дослідженнях О. Білобровець.

Предметом її особливої зацікавленості стали механізми і форми міграції польського населення українськими землями у період Першої світової війни (Білобровець, 2018).

Сутнісні ознаки, обсяги, чинники та форми міграційних процесів ґрунтовно досліджені у працях О. Малиновської, яка розглядає міграцію як територіальний рух населення, на відміну від природного чи соціального. У територіальній міграції дослідниця виділяє декілька форм міграції у залежності від її масштабів (Малиновська, 2004). Натомість проблема визначення чинників зовнішніх міграційних процесів піднімається українським дослідником М. Шульгою. Міграція з бідних країн, на його думку, зумовлена низкою причин: соціокультурних – послабленням культурної ідентичності, територіальною прив'язаністю та резиденством особистості; комунікаційних – глобально-тотальним характером інформації, зокрема новин, можливістю швидкого переміщення людини у будь-яку точку світу, доступністю спілкування всіх з усіма (Інтернет, мобільний зв'язок, факс); соціально-психологічних – індиферентністю і частковим зростанням толерантності у деяких верствах суспільствах до носіїв інших культур, мов, релігій (Шульга, 2005, с. 183). Важливим чинником міграційних процесів у такому розумінні постає і залучення під впливом глобалізації економіки країн "третього і четвертого" світу до сучасних форм виробництва та прискорення витіснення робочої сили з традиційних, аграрних сфер виробничої діяльності.

Однак, незважаючи на значний доробок вищевказаних дослідників, стрімка мінливість і транзитивність міграційної ситуації вимагають більш прискіпливого дослідження міграції в ситуації наростання глобалізаційних викликів перед країнами, які перебувають на периферії світової світ-системи та є потужним джерелом трудових ресурсів для розвинутих країн. При цьому складність дослідження зовнішньої трудової міграції в Україні зумовлюється й тим, що постійно змінюється не лише кількість і склад працюючих за кордоном, а й трансформуються основні напрямки міграції й основні центри

перебування українських трудових мігрантів. У зв'язку з цим в Україні "відсутня чітка статистична інформація про масштаби трудової міграції. Недосконаліми залишаються й механізми легального працевлаштування мігрантів за кордоном на підставі системи міждержавних і міжурядових угод" (Капітан, 2012, с. 479).

Важливу роль у дослідженні трудової міграції в Україні відіграють дані Державної служби статистики України. Значна роль також належить і статистичним даним Світового банку "Міграція та грошові перекази", згідно з якою за кордоном перебуває близько 6,6 млн. українців, що становить 15 % населення. Ключова роль в аналізі трудової міграції в Україні належить статистичним та інформаційно-аналітичним матеріалам Міжнародної організації міграції. Ця організація зокрема дає інформацію про рівень легальності перебування українських мігрантів. Зокрема серед українських трудових мігрантів, які працювали за кордоном у 2010-2012 рр. 38 % мали дозвіл на проживання, 13 % – дозвіл на роботу, 24 % – дозвіл на тимчасове проживання, 17 % – не мали правового статусу та 4 % – перебували в інших країнах лише з туристичною візою (Міграція в Україні: факти і цифри, 2013). Значущими у процесі аналізу трудової міграції є й соціологічні дослідження Інституту соціології НАН України. Так за даними моніторингу "Українське суспільство", починаючи з 2002 р. зростає частка опитаних, в яких особисто або в членів їх родин був досвід тимчасової роботи за кордоном: якщо у 2002 р. вона становила 10,1%, то в 2010 р. вона зросла до 13,5 % (Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг, 2013, с. 523).

Дослідження трудової міграції завбачує необхідність визначення поняття "трудоий мігрант". Перші спроби його дефініціювання припадають на середину ХХ ст. Чи не перше визначення цього поняття знаходимо у Конвенції МОП № 97 (1949), де "працівник-мігрант" розглядається як "особа, яка мігрує з однієї країни в іншу з наміром отримати роботу інакше, ніж за власний рахунок" (Конвенція про працівників-мігрантів, 1949). Натомість у

Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів РЄ (1977) термін "трудящий-мігрант" позначає "громадянина Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території для здійснення оплачуваної роботи" (Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, 2007). На якісно новий рівень визначення поняття "трудова міграція" вийшло у Міжнародній конвенції про захист усіх працівників-мігрантів ООН (1990), згідно з якою це поняття означало "особу, що буде займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, в якій він або вона не є громадянином" (Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей. Конвенція ООН, 1990).

Саме з визначенням поняття "трудова міграція" пов'язує обсяги трудової міграції О. Малиновська. Під цим терміном вона розглядає громадян, які виїхали з України з метою працевлаштування, проте перебувають за межами держави впродовж 10 і більше років. Якщо до їх кількості додати сезонних і маятникових робітників, то їх кількість може становити 5 млн. Якщо ж враховувати осіб, які фактично проживають за межами держави постійно, то чисельність трудових мігрантів, які працевлаштувались за кордоном, але не розірвали тісні зв'язки з Батьківщиною, буде значно меншою (Малиновська, 2011, с. 5).

Зауважимо, що точні обсяги трудової міграції з України невідомі. Згідно з соціологічними опитуваннями, даними фірм-посередників з працевлаштування за кордоном трудова міграція з України лише зростає. Однак розходження в різних джерелах суттєві і становлять "від 1,5 до 7 млн. осіб" (Петроє та Васильєв, 2015, с. 95). Зміна форм і напрямків трудової міграції на сучасному етапі ще більше ускладнюють визначення її обсягів. Як стверджує О. Краузе, за оцінками різних експертів поза межами України на сьогоднішній день перебуває від 2,5 до 5 млн. осіб працездатного віку (Краузе, 2010, с. 26). Натомість за авторською методикою аналізу міграційних процесів Ю. Гуменюка обсяг міграції з України сягає 4,93 млн.

осіб (Гуменюк, 2013, с. 281), що становить 24,3 % працездатного населення країни, в якій кожен четвертий є трудовим мігрантом.

На 2010 р. Україна за офіційними даними Світового банку "Міграція і грошові перекази" входила до країн з найвищим рівнем еміграції населення: за кордоном перебувало 6,6 млн. українців, що становило 15 % населення. Саме ці трудові мігранти у 2010 р. переказали з-за кордону своїм сім'ям 5,3 млрд. дол. США, що на 2 млрд. більше, ніж у 2009 р. (Мельник). Вказані кошти становили майже 2 % ВВП України. Міграційні втрати від такого рівня трудової міграції є ще більшими, адже трудові мігранти належать до найактивнішої частини населення від 18 до 45 років. Більше того, у сукупності 6,6 млн. трудових мігрантів з України становлять 39 % її працездатного населення.

Україна обіймає ключові позиції серед країн світу не тільки за обсягами трудової міграції, а й за рівнем міграційного потенціалу. Так виходячи з даних Світового банку, Ф. Дювел називає Україну після Мексики другою країною у світі за обсягом міграційного коридору, третьою у списку країн походження мігрантів після Індії та Китаю і четвертою у списку приймаючих країн після Німеччини. Дослідник оцінив міграційний потенціал у 20 % працездатного населення (Düvell, 2006).

До 2014 р. зовнішня трудова міграція певним чином нівелювалася внутрішньою трудовою міграцією, насамперед у промислові та фінансові центри країни. Свідченням цього стали дані про зростання кількості населення в деяких регіонах країни. Зокрема в останні десятиліття зростання кількості населення демонструвало м. Київ і Київська область, що значною мірою пояснювалося феноменом престижності столиці і значно вищим рівнем заробітних плат у місті, порівняно з іншими регіонами країни. Однак при цьому слід враховувати і закономірно високі ціни на купівлю і оренду житла у столиці. Саме завдяки вказаним тенденціям, як зауважує В. Капітан, частка населення у працездатному віці у Києві є найвищою серед регіонів і становить 66,4 %, тоді як у середньому в Україні вона дорівнює

60,6 % (Капітан, 2012, с. 475). Таким чином, Київ і Київська область тривалий час відігравали роль соціально-економічного ядра країни. Хоча подібні тенденції у перерозподілі населення властиві і для інших країн, в Україні активна внутрішня трудова міграція посилюється значними зовнішніми міграційними втратами. Деякі регіони країни масово втрачають кваліфікованих і мобільних працівників, внаслідок чого з карти України зникають цілі населені пункти.

Значну роль у внутрішній і зовнішній трудовій міграції в Україні відіграє сільське населення, що пояснюється масовим зuboжінням села, низьким рівнем оплати праці та відсутністю перспективи вдалого працевлаштування. За твердженням К. Лесьняк-Мочук, незважаючи на помітне зниження темпів еміграції сільського населення, що спостерігалось із 2006 р., позитивним цей процес назвати неможливо, оскільки це зниження пов'язане з тим, що на даний час найбільш активна і працездатна частина населення, що не мала можливостей для реалізації свого потенціалу у сільській місцевості вже виїхала (Лесьняк-Мочук). Населення, яке залишається у сільській місцевості на сучасному етапі розвитку, або не має змоги виїхати, або не здатне до активної міграції, або адаптувалося до наявної ситуації.

В умовах несприятливої суспільно-економічної та геополітичної ситуації зростання рівня трудової міграції в Україні пов'язане з цілим комплексом політичних та соціальних явищ: відсутністю в державі розвинутого громадянського суспільства, корумпованістю різних сфер влади, безвідповідальністю державних посадових осіб, недієздатністю правої системи, політичною нестабільністю, неможливістю захистити громадянам держави права власності й гідності в судах та ін. Кардинальну роль у посиленні трудової міграції відіграє не тільки корупція і нецільове використання бюджетних ресурсів, а й нездатність держави дотримуватись елементарних соціальних стандартів та реалізовувати права громадян, гарантовані Конституцією.

На основі дослідження наукових публікацій вітчизняних авторів (О. Позняка, Е. Лібанової, О. Малиновської, М. Романюка) можна виділити "п'ять груп факторів виштовхування і притягування мігрантів: економічні, політичні, соціальні, культурні та екологічні" (Краузе, 2010, с. 27). Згідно з даними НАН України про зовнішню трудову міграцію населення України за редакцією Е. Лібанової та О. Позняка до основних мотивів виїзду громадян за кордон з метою працевлаштування належить необхідність поліпшення житлових умов та задоволення життєвих потреб, заробітку коштів для сплати за навчання дітей, отримання дозволу на постійне проживання в іншій країні, розширення фахового досвіду, слідування своєрідній "суспільній моді" на заробітчанство, підвищення власного соціального статусу за рахунок розширення партнерських контактів (Зовнішні трудові міграції населення, 2002). До основних причин міжнародної трудової міграції з боку країни-донора українська дослідниця О. Краузе відносить велику густоту населення, масове безробіття, низький життєвий рівень і незадовільний рівень заробітної плати, виробнича необхідність (для спеціалістів, що працюють у слаборозвинутих країнах). Поряд з цим мотивами прийняття трудових мігрантів країнами-реципієнтами постає потреба у додатковій висококваліфікованій робочій силі, потреба у додатковій дешевій робочій силі, порівняно висока зарплата (Краузе, 2010, с. 29).

Однак, у ситуації збройного протистояння з Росією (з 2014 р.), на нашу думку, до основних мотивів трудової міграції за кордон додалося ще більш різке падіння життєвого рівня українських громадян, масове безробіття, зростання політичної і соціальної нестабільності та посилення на рівні індивідуальної і суспільної свідомості відчуття нестабільності і невпевненості у майбутньому.

Відтак, ключовим чинником трудової міграції українських громадян залишається економічний фактор – вкрай низька заробітна плата на фоні відносної дороговизни життя. В Україні надзвичайно низький рівень життя, порівняно, насамперед, з іншими європейськими країнами. Так ВВП на душу

населення в Україні у 2008 р. складало 6,9 тис. дол. США, в Італії – 31, Іспанії – 33,7, Португалії – 21,8, Греції – 30,5, Польщі – 16,2, Чехії – 24,4, Росії – 14,6. В останні десятиліття середня заробітна плата в державі була в 10-12 разів нижчою від показників розвинених країн світу. А після девальвації валюти у 2014 р. цей розрив став ще більшим. Так, середня заробітна плата у 2013 р. нараховувала 395 дол. США, а в 2014 р. становила вже 197 дол. (Індекс споживчих цін у 1991 – 2014 рр. Державна служба статистики).

Фінансовий чинник залишається визначальним і щодо напрямків і форм трудової міграції. Саме з огляду на це Італія досі залишається одним з центрів притягування українських трудових мігрантів. У цій країні заробітна плата майже у 9,5 разів вища, ніж в Україні. Лідерами з прийняття українських трудових мігрантів залишаються і такі держави, як Росія і Польща. Це пояснюється їх територіальною близькістю і можливістю нелегального працевлаштування. При цьому заробітки в цих державах коливаються в межах 500-750 дол. США. Щодо таких країн, як США, Канада та Німеччина, згідно з даними МОМ, можна зробити висновок, що їх привабливість у довгострокових трудових міграціях зростає, тоді як рівень привабливості РФ, Польщі, Чехії та Італії поступово знижується (Міграція як чинник розвитку в Україні, 2016).

Підвищення рівня міграції з України пояснюється і політикою сприяння урядів країн Євросоюзу з легалізації трудових мігрантів. Незважаючи на те, що з 13 країнами світу Україна підписала двосторонні міждержавні угоди щодо працевлаштування мігрантів, а з 15 ведуться переговори, близько 80 % трудових мігрантів на 2008 р. працювали за кордоном нелегально (Куревіна, 2006).

Певну роль в активізації міграційної активності українців зіграло і підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та зобов'язаннями Сторін відповідно до ст. 18 "Мобільність працівників". Згідно з нею, завбачується збереження і покращення державами-членами згідно з двосторонніми договорами існуючих можливостей "доступу до

зайнятості для українських працівників. Встановлюються також додаткові зобов'язання щодо надання українцям більш сприятливих можливостей доступу до професійного навчання у державах-членах та в ЄС" (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, 2014, с. 2125). У зв'язку з різким падінням купівельної спроможності громадян трудова міграція з України в країни ЄС стає ще більш привабливим шляхом вирішення матеріальних і соціальних негараздів.

Невід'ємною складовою економічного чинника зовнішньої трудової міграції є високий рівень безробіття в Україні. На 1 січня 2010 р. у нашій державі на 10 робочих місць претендувало 82 людини. При цьому за даними Держкомстату кількість українців, які перебували на обліку у Державній службі зайнятості з початку 2010 р. збільшилася на 0,3 % – до 547 тис. чол. (Рівень безробіття в Україні: на одне робоче місце – 8 людей, 2010). На січень 2018 р. кількість зареєстрованих безробітних становила в Україні 378,9 тис. осіб, що відповідало 1,4 % від працездатного населення (Кількість зареєстрованих безробітних та кількість вакансій у 2018 р., 2018). Утім, номінальне зменшення кількості офіційно зареєстрованих безробітних зовсім не вказує на покращення економічної ситуації, адже дані за 2018 р. взяті без врахування даних про тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

Доречно зауважити, що й основні країни-реципієнти українських трудових мігрантів, насамперед Польща та Російська Федерація, також мають доволі високий рівень безробіття. Однак поряд з набагато вищими заробітними платами вони мають і гостру потребу у працівниках будівельної сфери, сфери обслуговування, сільського господарства та ін.

Одним із наслідків зовнішньої трудової міграції є грошові перекази в Україну, які стали серйозним інвестиційним ресурсом. За різними оцінками грошові перекази складають від 7 до 10 млрд. дол. щорічно, що становило близько 5 % від ВВП України. При цьому як слушно стверджує А. Надточій, грошові перекази, які надходять від трудових мігрантів в Україну, мають

суперечливий вплив на економіку. З одного боку, вони збільшують платоспроможність деяких категорій громадян, і, як наслідок, збільшується сукупний попит на окремі товари і послуги, що слугує джерелом розвитку відповідних галузей, а з другого – грошові перекази стимулюють імпорт через схильність до споживання імпортованих товарів і послуг (Надточій, 2015, с. 6).

Надмірна кількість імпорту призводить до негативного торговельного сальдо. Так за даними Державної служби статистики у 2006-2012 рр. частка споживчих товарів, вироблених за межами України коливалась від 32,6 % до 41,1 % (Kravchuk, 2014). У свою чергу на січень-листопад 2016 р. експорт товарів становив 7662,7 млн. дол. США, а імпорт товарів в Україну склав 14405,8 млн. дол. Порівняно з січнем-листопадом 2015 р. експорт скоротився на 2,5 %, а імпорт збільшився на 10,0 %. Негативне сальдо на становило 2016 р. 6743,1 млн. дол. (Експорт-імпорт товарів – Державна служба статистики України, 2016). У випадку, коли імпорт перевищує експорт, то торговельний баланс країни є пасивним. Таким в Україні він є з 2006 р. За таких обставин відбувається зростання попиту на іноземну валюту і закономірне послаблення національної валюти. Внаслідок цього ще більше зростає зuboжіння переважної кількості населення України.

На відміну від прямих іноземних інвестицій, грошові перекази є достатньо стабільним джерелом надходження іноземної валюти. Так на 2013 р. грошові перекази трудових мігрантів становили 8,5 млрд дол. США. Натомість прямі іноземні інвестиції склали всього 4,4 млрд дол. США. Всього "за шість місяців 2014 року Україна отримала 3,3 млрд дол переказів і 3,2 млрд дол допомоги МВФ" (Живильна сила економіки, 4 грудня 2014). У деяких країнах грошові перекази мігрантів можуть навіть покривати дефіцит торговельного балансу країни, як це відбувається на Філіпінах. Протягом 2009-2013 рр. грошові перекази в Україну коливались в межах 4,6-4,7 % ВВП, а дефіцит платіжного балансу постійно збільшувався від 1,4 % у 2009 р. до 8,9 % у 2013 р. Ситуація закономірно змінилась у 2014 р. – за I – III квартали цього року грошові перекази склали – 5 % ВВП, тоді як дефіцит

платіжного балансу – 3,4 % ВВП. У випадку, якщо грошові перекази відкладаються у формі заощаджень, депозитів у комерційних банках, на накопичувальних пенсійних рахунках, вони стають джерелом серйозних інвестицій в економіку країни.

Однак, в Україні схильність "до заощаджень є низькою (частка заощаджень у домогосподарствах менша 10 %, що засвідчує низький рівень життя), і через це механізм "заощадження – інвестиції" залишається не уповні незадіяним" (Kravchuk, 2014). Низька схильність до заощаджень в Україні посилюється ще й недовірою до банківської системи, яка виявила значну нестабільність у 2014-2017 рр.

У процесі аналізу трудової міграції в Україні слід враховувати різні її форми. Зокрема у науковій літературі вирізняють "три основні форми трудової міграції – маятникова міграція працездатного населення, що має на меті регулярні поїздки до місця роботи за межі свого населеного пункту; внутрішня або міжрегіональна міграція, пов'язана з трудовими переміщеннями в межах країни; міжнародна міграція, зумовлена переміщенням робочої сили з однієї країни в іншу" (Петрос та Васільєв, 2015, с. 95). Зауважимо, що міжнародна міграція отримала цілком обґрунтовану назву зовнішньої трудової міграції.

До останнього часу поширеним явищем в Україні була саме внутрішня трудова міграція. Громадяни країни мігрували здебільшого з депресивних, сільськогосподарських регіонів у райони більш стабільного розвитку. Так за даними Державної служби статистики України, у 2011 р. у межах країни мігрували 139,5 осіб на кожні 10 тис. населення, що на 2,5 особи менше у порівнянні з 2010 р. (Офіційний сайт Державної служби статистики України). У зв'язку з цим позитивний приріст населення спостерігався на 2011 р. у семи областях – Київській (4,4 %), АР Крим (0,7 %), Одеській (0,6 %), Чернівецькій (0,6 %), Волинській (0,5 %), Івано-Франківській (0,2 %), Харківській (0,1 %) а також містах Києві (2,9 %) і Севастополі (2,5 %). Для усіх інших регіонів України властивою була від'ємна внутрішня міграція.

При цьому найбільше людей виїхало з Луганської, Кіровоградської, Рівненської, Херсонської і Хмельницької областей.

Доречно зауважити, що найбільший обсяг внутрішньої міграції в Україні припадав на рубіж 80-90-х рр. ХХ ст. Він становив 3 млн. осіб на рік. На теперішній час обсяг внутрішньої міграції становить менше мільйона осіб на рік. Так за даними Державної служби статистики, у 2015 р. населений пункт проживання змінили лише 12 з однієї тисячі українців (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 7). Проте й на сучасному етапі розвитку України, внутрішні переміщення, що статистично фіксуються, майже у 10 разів переважають за обсягом міжнародну міграцію.

Згідно з даними, отриманими під час дослідження, проведеного МОМ у 2014-2015 рр., кількість внутрішніх трудових мігрантів в Україні перевищує 1,6 млн. і сягає 9 % економічно активного населення. При чому у найближчий час внутрішня трудова міграція може зрости на 50 % (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 8). Статистичні дані засвідчують і те, що для 55 % опитаних внутрішніх трудових мігрантів їх робоче місце є єдиним. Лише 20 % з них працюють офіційно, інші – за усною домовленістю.

Значне зростання внутрішньої трудової міграції відбулося в Україні після анексії Криму та початку російської агресії на Донбасі. Згідно з інформацією Міністерства соціальної політики України, яке здійснює реєстрацію ВПО, чисельність вимушених мігрантів становила на липень 2016 р. 1 774 627 осіб з Донбасу і Криму. Найбільше з них розміщено у Луганській (275 тис. осіб), Харківській (191 тис. осіб), Донецькій (120 тис. осіб), Дніпропетровській (81 тис. осіб), Запорізькій (69 тис. осіб), Київській (51 тис. осіб) областях та у м. Києві (39 тис. осіб) (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 9). Незважаючи на перебування ВПО переважно до найближчих місць попереднього проживання, близько третини з них не орієнтуються на повернення на попередні місця проживання.

Таким чином зростаючий тиск на ринок праці призвів до переорієнтації українців на зовнішню довгострокову трудову міграцію. Зокрема за даними

МОМ на протязі 2014-2015 рр. кількість осіб, які виїхали за кордон з метою працевлаштування на великий термін становила 423 800 чол., а короткострокових мігрантів нараховувалося 264 400 чол. (Міграція як чинник розвитку в Україні, 2016). У зв'язку зі значним зростанням рівня зовнішньої трудової міграції у 2015 р. було прийнято Закон України "Про зовнішню трудову міграцію". Згідно і ст. 1 цього закону зовнішня трудова міграція визначається як переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування (Про зовнішню трудову міграцію, 05.11.2015). Цей закон набрав чинності з 1 січня 2016 р., визначивши основні принципи легального працевлаштування українців за кордоном. У його межах було здійснено спробу врегулювати нові реалії на ринку праці України. Згідно зі ст. 8 трудові мігранти та члени їх сімей можуть добровільно брати участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Натомість у ст. 19 говориться про те, що оподаткування доходів трудових мігрантів здійснюється у порядку і розмірах, встановлених державою перебування, якщо інше не передбачено міжнародними договорами. Резиденти України з урахуванням норм міжнародних договорів мають право на зарахування податків і зборів, сплачених за межами України, під час розрахунку податків і зборів в Україні згідно з нормами, встановленими Податковим кодексом України (Про зовнішню трудову міграцію, 05.11.2015).

Значний сегмент у зовнішній трудовій міграції становить виїзд з країни найбільш освічених і талановитих представників інтелектуальної еліти. Як слушно зауважує з цього приводу О. Краузе, Україна свого часу була чи не в епіцентрі втрати кращого трудового потенціалу серед усіх пострадянських держав. У перші роки після "холодної війни", скориставшись недосконалістю законодавства, покликаною захистити і зберегти інтелектуальний потенціал нації, а також затяжною економічною кризою, західні (а нерідко і російські) наукові та комерційні установи навперербій, гуртом і вроздріб буквально

скупували висококваліфікованих фахівців. Довготривалі стажування та контракти поступово переростали у право на постійне проживання, а в окремих випадках і в отримання громадянства країни перебування (Краузе, 2010, с. 31). За умови неналежної оцінки рівня кваліфікації та досягнень на батьківщині вчені, спортсмени, митці віддавали перевагу працевлаштуванню та життю за кордоном. На сучасному етапі масовим з України став виїзд програмістів та лікарів, пов'язаний з зацікавленістю інших країни в отриманні готового фахівця, не маючи при цьому коштовної і тривалої його підготовки. Одним зі шляхів селекції найкращих трудових мігрантів є механізми "зеленої карти" та інших подібних програм.

Показовою у контексті цього є ситуації на ринку праці у сфері охорони здоров'я. За твердженням О. Скрипник, за різними даними в Україні на 2018 р. не вистачає понад 42 тис. лікарів і 100 тис. медсестер. При цьому з України щороку виїжджають до 7 тис. медичних працівників. Минулого року в медичній сфері нашої держави стався показовий випадок. Майже вся група випускників Ужгородського університету після випускних іспитів виїхала до Словаччини. На батьківщині вони навіть не цікавилися ні інтернатурою, ні працевлаштуванням (Скрипник, 2018). Однак МОЗ з цього приводу не веде статистики і поки не має програми щодо покращення кадрової ситуації.

Якщо говорити про гендерну складову трудової міграції з України, то тут простежуються суперечливі тенденції. Закономірним, що трудова міграція найбільш характерна для чоловічого населення країни. Так у 2008 р. серед українських трудових мігрантів 75 % становили чоловіки (Зовнішня трудова міграція населення України, 2008). Однак вже у кінці ХХ ст. окреслилася "нова тенденція фемінізації міжнародної міграції, що є наслідком сучасних змін у структурі зайнятості та сегментації світового ринку праці" (Герасименко та Позняк, 2006, с.46). За браком достовірної статистичної інформації щодо гендерного аналізу зовнішньої трудової міграції в Україні, доречним є звернення до узагальнень, зроблених М. Касьяною і О. Ширмою, які наводять дані про зростання частки жінок-

мігранток порівняно з 2001 р. (з 24 % до 32,8 % у 2011 р. а також про суттєво вищу частку осіб з вищою освітою серед жінок-мігрантів (20 % проти 11 % у чоловіків) (Касьянова та Ширма, 2013, с. 15-16). Ці дані підтверджуються у Доповіді ООН про міжнародну міграцію, на 2013 р., згідно з якою більшу частку у статевій структурі мігрантів з України складають жінки. Україна поряд з Латвією та РФ була однією з трьох країн світу, які мали найвищу частку жінок-мігрантів (International Migration Report 2013, 2013; с. 8).

Поряд зі зростанням мобільності українок зовнішня трудова міграція жіночого населення має й надзвичайно негативні наслідки. По-перше, вона засвідчує дуже низький рівень життя в Україні і відсутність перспектив для його покращення у найближчій перспективі, адже жінки були тією демографічною групою, які найпізніше схилилися до заробітків у чужій країні. По-друге, зростання зовнішньої трудової міграції закономірно супроводжується скороченням народження дітей та загрозою розпаду сімей і зростанням рівня розлучень.

Якщо говорити про інші сутнісні характеристики міграції в Україні на 2008 рік, то слід відмітити, що трудова міграція, як щойно зазначалося, більш поширена серед чоловіків (75 % мігрантів – чоловіки); сільські мешканці становили 54,3 % трудових мігрантів; високий рівень залученості сільських жителів до трудової міграції забезпечувався за рахунок західних регіонів країни, де до трудової міграції залучено 10,8 % економічно активного населення (в інших регіонах – менше 2 %); за статусом зайнятості більшість мігрантів працювали за кордоном як наймані працівники, зокрема на підприємствах було зайнято 63,8 % трудових мігрантів; найбільшими країнами призначення української робочої сили є Російська Федерація (43,2 %), Польща (14,3 %), Італія (13,2 %) та Чеська Республіка (12,9 %) (Зовнішня трудова міграція населення України, 2008). Натомість, за даними Міжнародної організації міграції у 2015 році кількість трудових мігрантів з України становила 905,2 тис. Вони становили понад 6 % іноземців на території Євросоюзу. Найбільше українців проживало в Італії (238 тис.),

Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 11). У 2015 році українцям було видано 493 тис. вперше оформлених дозволів на проживання в країнах ЄС, що у півтора рази більше, ніж в 2014 році. Переважна більшість цих дозволів (87 %) видана у Польщі. Практично всі вони були короткотерміновими (3-12 місяців) і оформленими для виконання сезонних робіт. Трудова діяльність була основною метою прибуття громадян України до Євросоюзу (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 12). Зауважимо, що 76 % дозволів, які українці отримали на перебування в ЄС, безпосередньо пов'язані з виконанням оплачуваної роботи.

На теперішньому етапі розвитку Польща стала для громадян України одним з провідних ринків праці серед усіх держав Європейського Союзу. Найбільше цьому сприяють, на думку А. Зубика, ліберальні процедури легалізації перебування і отриманні праці, географічна і культурна близькість, а також надзвичайно потужний кадровий потенціал України (Зубик, 2014, с. 110). Хоча у Польщі доволі високий рівень безробіття, українці виграють конкуренцію у поляків через те, що мають менші матеріальні запити, не відмовляються від дрібної роботи і можуть швидко пристосуватися до нестандартних ситуацій. На території Польщі українська трудова міграція спрямована насамперед у "Мазовецьке, Великопольське, Малопольське, Нижньосілезьке, Поморське та Любуське воєводства. Близько 60 % дозволів, виданих у Мазовецькому воєводстві, припадає на Варшаву" (Зубик, 2014, с. 107). Ключовими регіонами, з яких походять українські трудові мігранти в Польщу є Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Тернопільська області. Однак, після 2014 року масова трудова міграція у Польщу захопила й інші регіони, зокрема Східної і Центральної України.

Зростання інтенсивності трудової міграції з України відбувається на фоні подальшої структурної деградації економіки України, зростання її сировинної складової, військових дій на Сході держави та анексії Криму. Ці

процеси закономірно спровокували падіння рівня життя та масове зростання безробіття і стимулювали трудову міграцію за кордон, яка перетворилася на масове явище і джерело доходів багатьох сімей. "Відповідно до даних дослідження, проведеного в межах проекту МОМ у 2014-2015 роках, за кордоном перебувають для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України" (Міграція як чинник розвитку в Україні, 2016). За даними цього ж дослідження, серед трудових мігрантів переважають чоловіки, найбільш чисельнішими серед них є особи 30-40 років (понад 40 %). 41 % трудових мігрантів мають середню або середню спеціальну освіту, 36 % – вищу освіту (Міграція як чинник розвитку в Україні, 2016). Дещо уточнені з цього приводу дані знаходимо у дослідженнях Д. Васильківського. Згідно з ними, українські емігранти мають достатньо високий рівень освіти, 75 % з них мають вищу чи незакінчену вищу освіту (Васильківський та Осійчук, 2009, с. 98). Іншими словами, тисячі кваліфікованих фахівців, на підготовку яких витрачені значні державні кошти, не можуть реалізуватись у власній країні і змушені займатись важкою низькокваліфікованою роботою за кордоном.

У найближчі роки трудова міграція з України буде зазнавати і суттєвих якісних змін, пов'язаних, насамперед, з впливом четвертої індустріальної революції (Industry 4.), початок якої був проголошений у 2016 р. в м. Давосі. Одним з передвісників такого впливу стало переведення у кн. XX – на поч. XXI ст. цілих галузей виробництва з території розвинутих країн Америки та Європи у країни, що розвиваються (Малайзію, Індонезію, Таїланд та ін.). Основним фактором такого переведення стала низька ціна робочої сили та менш жорсткі соціальні й екологічні вимоги до виробництва у країнах третього світу. Прямим наслідком цього стало зростання безробіття на території розвинутих країн Європи та Америки і як наслідок збільшення рівня внутрішньої трудової міграції. У зв'язку з цим ці країни будуть вводити ще жорсткіші міграційні правила для іноземних громадян.

Слід враховувати й те, що переведення виробництва у країни, які розвиваються, не стало виключно позитивним фактором для їх розвитку.

Мізерна заробітна плата, відсутність належних соціальних стандартів, ненормований робочий день, використання дитячої праці, порушення екологічних стандартів у процесі виробництва нівелюють позитивний потенціал нових виробничих потужностей. Відтак, поява таких підприємств не може якісно вплинути на зростання рівня виробництва і подолання економічної відсталості країн-реципієнтів.

У результаті четвертої технологічної революції все більше з'являтимуться підприємства (фабрики, банки, офіси, магазини), де виробництво і надання послуг набуватимуть ознак тотальної автоматизації, роботизації й інтернетизації. Прямим наслідком цього буде звільнення сотень тисяч робітників і службовців, які поповнюватимуть клас "лишніх людей", насамперед, у розвинутих країнах світу. Отже, загроза стихійної трудової міграції буде виходити не лише від країн, що розвиваються, а й від країн "золотого мільярду".

В Україні прийнято цілий ряд нормативних документів, які регулюють трудову міграцію. До них належить, насамперед, концепція державної міграційної політики, затверджена Указом Президента України від 30 травня 2011 р. Вона визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституційного забезпечення, а також механізми реалізації означеної концепції (Концепція державної міграційної політики, 2011). Реалізація цієї концепції мала сприяти забезпеченню ефективного державного управління міграційними процесами, створенню умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищенню рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, посиленню соціального і правового захисту громадян України та ін.

Також було прийнято Державну програму співпраці з закордонними українцями на період до 2015 р., метою якої мало стати здійснення центральними та місцевими органами виконавчої влади заходів щодо забезпечення співпраці із закордонними українцями, збереження їх національно-культурної ідентичності, використання інтелектуального, культурного та духовного потенціалу закордонних українців з метою утвердження позитивного міжнародного іміджу України, а також забезпечення підтримки закордонних українських громад (Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року, 2011).

Поряд з українськими законами трудова міграція регламентується ще й міжнародною нормативною базою, яка містить в собі документи ООН, МОП, РЄ щодо загальних прав людей-мігрантів та спеціальних прав трудящих-мігрантів, захисту біженців, боротьби з незаконним увезенням мігрантів і торгівлею людьми. Ключовими серед таких документів є: Конвенція про працівників-мігрантів № 97 (МОП, 1949); Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (ООН, 1949); Конвенція про статус біженців (ООН, 1951); Протокол щодо статусу біженців (ООН, 1966); Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (ООН, 1990); Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення №143 (МОП, 1990); Конвенція про приватні агентства зайнятості № 181 (МОП, 1997); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ООН, 2000); Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (ООН, 2000); Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (ООН, 2000); Європейська

конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (РЄ, 1977); Конвенція про гідну працю домашніх працівників (фрілансерів) № 189 (МОП, 2011) та ін. (Петроє та Васильєв, 2015, с. 95).

Значна роль у розв'язанні проблем трудових мігрантів відводиться Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини. Серед громадських організацій слід згадати й діяльність Всеукраїнської громадської організації "Українська взаємодопомога", створеної у листопаді 2003 р. Метою цієї організації стало опікування проблемами українських громадян та їх родин за кордоном і в Україні. Саме ця організація зініціювала громадянський проект "Четверта хвиля", метою якого є консолідація громадян України, що проживають за кордоном, для реалізації їх громадянських, професійних, соціальних, економічних прав, підтримки фахових інтересів і профспілкової солідарності та сприяння їх поверненню в Україну (Васильківський та Осійчук, 2009, с. 100). Одним із завдань діяльності "Четвертої хвилі" є налагодження взаємодії "нової" і "старої" української еміграції. Внаслідок цього були сформовані новітні українські громадські організації у Греції, Канаді, Італії, Іспанії, Португалії, США та ін. Загалом українська держава має виробляти стратегічну позицію щодо унормування зовнішньої трудової міграції, перевівши її у цивілізовані правові форми.

Незважаючи на значну законодавчу базу регуляції трудової міграції в Україні, правовий статус українських мігрантів залишається доволі суперечливим. Так за даними Міжнародної організації міграції на 2015 р. лише в 2012-2014 рр. під час виїзду за кордон на роботу або з метою шлюбу від торгівлі людьми постраждали понад 40 тис українців (Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015). У поєднанні з результатами досліджень, що були здійснені на замовлення МОМ (2012 р.), за період з 1991 р. понад 160 тис. українців постраждали від торгівлі людьми (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 29). Статистичні дані також засвідчують, що в умовах економічної кризи і різкого падіння добробуту населення ризик потрапити в подібну ситуацію лише зростає. Так за даними

МОМ на 2015 р. 21 % потенційних трудових мігрантів з України погодилися б заради роботи в іншій країні перетнути кордон нелегально, працювати під замком або віддати свій паспорт працедавцю. За даними аналогічного дослідження 2011 р. особи, схильні приймати сумнівні пропозиції працевлаштування за кордоном становили лише 14 % від загальної кількості потенційних трудових мігрантів (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 29-30). Посилення експлуатації українських трудових мігрантів посилюється й тим, що емігрують переважно особи з середньою спеціальною або вищою освітою, кваліфіковані спеціалісти, які за кордоном зайняті переважно на некваліфікованих роботах. Лише незначній частині українських трудових мігрантів, насамперед зі сфери ІТ, вдається знайти за кордоном достатньо високооплачувану й престижну роботу.

З метою нівеляції торгівлі людьми в Україні прийнято закон "Про протидію торгівлі людьми", який завбачує надання таким особам офіційного статусу особи, що постраждала від торгівлі людьми. Згідно з даними представництва МОМ в Україні з січня 2000 р. до червня 2016 р. комплексну реінтеграційну допомогу отримали в Україні 12186 постраждалих, зокрема юридичну, медичну, психологічну, фінансову, освітню та ін. Серед одержувачів допомоги переважають чоловіки. Більшість (52 %) постраждалих у 2014-2015 р. становлять молоді люди до 35-ти років; 73 % постраждалих мають середню спеціальну або вищу освіту; 57 % походять з обласних центрів (хоча до 2014 р. більшість з них була з сільської місцевості), що відображає загальне погіршення економічної ситуації в Україні (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 30). За статистичними даними 46 % одержувачів допомоги у 2010-2015 рр. постраждали від торгівлі людьми в Росії, 13 % – у Польщі, 13 % – у інших країнах ЄС, 11 % – у Туреччині. Постраждали в межах України становили лише 6 % (Міграція в Україні: факти і цифри, 2016, с. 31).

В Україні на сучасному етапі здійснюється ціла низка заходів щодо боротьби з торгівлею людьми. У 2018 р., за твердженням заступника міністра

внутрішніх справ України Т. Ковальчук, завдяки новим підходам до кримінального аналізу та підготовки правоохоронців та співпраці з міжнародними інституціями, які протидіють торгівлі людьми, Україна вийшла зі списку країн, які не відповідають мінімальним стандартам протидії торгівлі людьми. Так, у 2017 р. силами працівників системи МВС була припинена діяльність 29 організованих злочинних груп, які займалися торгівлею людьми. При цьому кількість зареєстрованих справ у сфері торгівлі людьми зросла до 346, тоді як у 2016 році зареєстровано 115 випадків (Ковальчук, 2018). Однак, не зважаючи ці заходи, в Україні ще рано говорити про суттєві успіхи в цій галузі. Існують й об'єктивні чинники цієї ситуації. Вказаний вид злочинів, порівняно з торгівлею наркотиками і зброєю, посідає важливе місце у структурі кримінальної діяльності, адже навіть у випадку доведення вини в суді, вирок для злочинців у цій сфері складає не більше п'яти років загального режиму. Окрім того він часто замінюється на умовний строк або звільнення за амністією. Відтак, не дивно, що в Україні в останні роки з'явилася маса легальних і напівлегальних "агенцій з працевлаштування за кордоном". Зауважимо, що нівеляція їх негативного впливу можлива і через механізми безвізового в'їзду громадян України в країни ЄС. У перспективі це має зменшити рівень нелегальної трудової міграції і торгівлі людьми.

Загалом трудова міграція як масове соціальне явище і надалі справлятиме суперечливий вплив на всі сфери буття українського суспільства. Вітчизняний дослідник А. Надточій виділив наступні позитивні і негативні соціальні наслідки трудової міграції. До позитивних він відносить послаблення проблеми безробіття, зростання рівня доходів сімей та домогосподарств трудових мігрантів, зменшення дефіциту платіжного балансу країни внаслідок отримання сім'ями валютних переказів від трудових мігрантів, зростання платоспроможного попиту. Натомість негативний характер має поширення проблем, пов'язаних з "соціальним сирітством" у сфері виховання та додаткового соціального нагляду,

беззахисність і дискримінація трудових мігрантів за кордоном внаслідок незнання ними правових норм, прав, мови країни перебування, зростання попиту на імпорتنі товари, що поглиблює дефіцит платіжного балансу і послаблює національну валюту (Надточій, 2015, с. 5).

До негативних наслідків трудової міграції з України належить і те, що нелегальна трудова міграція не сприяє наповненню пенсійного і соціального фондів через відсутність відрахувань від заробітної плати трудових мігрантів. При цьому повернення трудових мігрантів пенсійного віку в Україну ще більше посилює тиск на систему державного соціального забезпечення. Поряд з цим масова трудова міграція посилює й загрозу ще швидшої депопуляції України. Так за даними офіційного перепису населення в Україні нараховується приблизно 48 млн. громадян, включно з тими, які перебувають на заробітках за кордоном. При цьому майже половина населення держави належить до категорії непрацездатних (неповнолітні, пенсіонери, особи з інвалідністю). За багатьма параметрами Україна вже перебуває на межі демографічної катастрофи. Це пов'язане з тим, що трудовими мігрантами стають переважно активні фізично здорові, молоді, певним чином фінансово забезпечені громадяни. Для них зазвичай властива практичність, працьовитість, мобільність, заповзятливість, схильність для ризику та ін. Втрата таких громадян призводить до ще більшого поглиблення соціально-економічної кризи в Україні. У зв'язку з цим, саме вироблення механізмів збереження людського освіченого потенціалу стає найбільш нагальною проблемою вітчизняного політичного і суспільного дискурсу.

В цілому активізація трудової міграції з України пов'язана як з внутрішніми, так і з зовнішньополітичними чинниками. З одного боку, Україна має специфічні причини трудової міграції, пов'язані з низькою заробітною платою та високим рівнем безробіття, анексією Криму та російською агресією на Сході України. З другого боку, поряд з системним наростанням несприятливих внутрішніх умов, що "виштовхують" мобільних економічно активних громадян за кордон Угода про асоціацію з ЄС (2014)

відкрила якісно нові можливості для відпливу працівників з держави. Основними країнами призначення трудових мігрантів з України стали Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія. Саме на них припадає близько 80 % загальних потоків українських трудових мігрантів. Якісно новим чинником активізації трудової міграції з України є вплив на українську економіку суперечливих результатів Industry 4.0. і як наслідок загострення проблеми перерозподілу матеріальних багатств між бідними і багатими громадянами однієї країни та між економічно відсталими і розвинутими державами і регіонами світ-системи.

В цілому масова трудова міграція має неоднозначні і переважно негативні наслідки для України. До негативних наслідків трудової міграції з України слід віднести втрату найбільш мобільної молодшої частини населення, окреме проживання членів родини та руйнацію сімейних зв'язків, нелегальну або напівлегальну зайнятість українських трудових мігрантів, роботу у важких, часто шкідливих умовах праці, низьку заробітну плату та малокваліфіковану роботу, незворотні втрати держави внаслідок нерентабельності капіталовкладень у сферу освіти через міграцію працівників в інші країни, пришвидшення процесу старіння нації та наростання дисбалансу на внутрішньому ринку праці, зростання цін на товари і послуги за умови низької купівельної спроможності основної маси населення, недоступність для мігрантів кваліфікованої медичної допомоги у країні прибуття, втрату національної ідентичності мігрантів-українців і загрозу їх асиміляції та ін. До умовно позитивних наслідків масової трудової міграції з України належить зниження тиску на ринок праці та зменшення соціальної напруги в українському суспільстві, зменшення навантаження на сферу соціальної допомоги, можливість підвищення добробуту окремих категорій працівників, здобуття ними нового професійного досвіду, отримання нової мовної практики, набуття досвіду життя в демократичному правовому суспільстві та ін.

Нівеляція масового відтоку працездатного населення з України вимагає виваженої й ефективної державної міграційної політики. Чи не першим завданням, на чому сходяться практично усі дослідники проблеми міграції, є кардинальне підвищення рівня заробітних плат в Україні. Також важливим чинником подолання міграційних настроїв населення, як стверджує В. Капітан, є подолання проблем з житлом в Україні, де має бути розроблена державна і стратегія розвитку ринку житла та усунені структурні перешкоди збільшення рівня пропозиції житла (Капітан, 2012, с. 479).

Українська дослідниця Т. Іванова визначили ключові орієнтири для вирішення проблеми трудової міграції в Україні. Серед них вона називає стимулювання повернення громадян України, забезпечення соціальної захищеності українців у країнах-реципієнтах, заохочення громадян до інвестицій в економіку України грошей, зароблених за кордоном, посилення уваги до легалізації працевлаштування українців за кордоном. Окрім того, Україна має створити умови для покращення конкурентоспроможності національного ринку праці, щоб в українців не зароджувалась думка про постійну роботу за кордоном, а отриманий там досвід громадяни застосовувати в Україні з метою її зміцнення та процвітання (Іванова та Болуто, 2017, с. 32). Держава має опікуватись лобіювання інтересів українських трудових мігрантів у країнах ЄС, сприяти їх легальному працевлаштуванню та формуванню механізмів пенсійних та страхових виплат з-за кордону. Поряд з цим цілком слушною є й позиція О. Краузе, згідно з якою основний зміст державної політики має полягати у мінімізації її негативних наслідків, максимальному використанні позитивних для громадян (у тому числі – працівників-мігрантів) та суспільства результатів (Краузе, 2010, с. 32). При цьому основним критерієм для оцінки цієї політики є ціннісна настанова, що право громадянина виїжджати за кордон є його невід’ємним правом на гідний рівень життя.

Нівеляція негативних наслідків масової трудової міграції є нагальним завданням для українського уряду. Незважаючи на деякі кроки, зроблені

українським урядом у 2017 р., підвищення мінімальної заробітної плати до 3200 грн., в Україні досі відсутня системна міграційна політика. Вона має виходити з ідеї, що нівеляція міграційних втрат можлива через комплексне реформування і лібералізацію ведення бізнесу, формування позитивного інвестиційного клімату, створення нових робочих місць з належною оплатою праці, розв'язання житлової проблеми та ін. Водночас міграційна політика має захистити державу від напливу нелегальної міграції з третіх країн та гарантувати легальним українським мігрантам інтеграцію у розвинуті суспільства на правовій основі або сприяти їх поверненню до України. У ситуації наростаючої соціальної транзитивності саме держава й наддержавні інституції мають взяти на себе регламентацію умов в'їзду і перебування іммігрантів на своїй території на підставі національних інтересів і завдань транснаціональної безпеки.

Таким чином, активізація трудової міграції з України пов'язана як з внутрішніми, так і з зовнішньополітичними чинниками. Україна має специфічні причини трудової міграції, пов'язані з низькою заробітною платою та високим рівнем безробіття, анексією Криму та російською агресією на Сході України. Поряд з системним наростанням несприятливих внутрішніх умов, що "виштовхують" мобільних економічно активних громадян за кордон Угода про асоціацію з ЄС (2014) відкрила якісно нові можливості для відпливу працівників з держави. Якісно новим чинником активізації трудової міграції з України є вплив на українську економіку суперечливих результатів Industry 4.0.

3.2. Особливості соціального статусу і процесів реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни

Проблема вимушеної міграції в Україні є безпосереднім наслідком анексії Криму Росією та її агресії на сході України, внаслідок чого частина територій нашої держави набули статусу окупованих. Окрім значних

руйнувань і десятків тисяч загиблих та поранених громадян, Україна втратила не менше чверті обсягів промислового виробництва. Вперше в історії незалежності держава і її громадяни зіштовхнулися з прямими втратами серед населення, руйнуванням промислових і житлових фондів, знищенням соціальної інфраструктури, стрімким зростанням безробіття внаслідок розриву економічних зв'язків з країною-агресором, частковим руйнуванням фінансової та банківської сфери. В цілому населення України внаслідок агресії Росії збідніло щонайменше в три рази. Значна частина середнього класу опинилася у стані бідності, насамперед це стосується населення окупованих територій Донецької і Луганської областей. Прямим наслідком цих процесів стало переміщення десятків тисяч громадян України на не окуповані території і набуття ними статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Незважаючи на деякий прогрес щодо діяльності наднаціональних міжнародних організацій (ООН, НАТО, ОБД, ОБСЄ, АСЕАН та ін.) щодо уникнення поширенню регіональних і глобальних військових конфліктів, початок ХХІ ст. засвідчив значне зростання кількості біженців і внутрішньо переміщених осіб. Зокрема на червень 2014 року кількість біженців вперше з часів Другої світової війни перевищила 50 млн. осіб (War's Human Cost, 2013). Агенство ООН у справах біженців (UNHCR) у травні 2022 року заявило, що війна в Україні та інші військові конфлікти призвели до того, що вперше в історії людства кількість біженців у світі перевищила приголомшливу позначку 100 млн. людей (UNHCR: A record 100 million people forcibly displaced worldwide, 2022). Це стало дуже тривожною позначкою у світі у контексті необхідності активізації міжнародних зусиль щодо запобігання деструктивним конфліктам і агресивній політиці авторитарних і тоталітарних режимів.

Не додає оптимізму і статистика попереднього періоду. Згідно з даними з різних джерел, систематизованими дослідниками Гарвардського університету, у світових і локальних конфліктах ХХ ст. загинуло від 167 до 250 млн. людей (Лавер, 2014, с. 92). Фактично, незважаючи на стрімкий

розвиток технологій і новітніх індустрій, саме ХХ століття залишається найкривавішим в історії людства.

Означені військові конфлікти стали причиною потужних хвиль біженців і переміщених осіб. Під поняттям біженці розуміються особи, "які залишили країну, де вони проживали, внаслідок надзвичайних обставин. Вони можуть бути жертвами переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, національності" (Лавер, 2014, с. 92). Так, після закінчення Другої світової війни у світі було більше 200 млн. біженців. Ключовим мотивом для зміни місця проживання біженців є уникнення прямої загрози життю або небезпека позбавлення волі. Глобальний характер проблеми біженців у ХХ ст. призвів до необхідності акцентуації цієї проблеми на міжнародному рівні. Її значну важливість на глобальному рівні засвічує і відзначення з 20 червня 2001 р. Всесвітнього дня біженця.

Не менш важливою причиною зростання кількості біженців у світі є й глибока економічна криза країн світу, де відбуваються військові конфлікти. Закономірно ці країни, за твердженням О. Пробоїв, мають низький рівень ВВП, відсталу матеріально-технічну базу, екстенсивне сільське господарство, низький рівень заробітних плат, високий рівень безробіття, значну майнову поляризацію суспільства та високий рівень смертності населення (Пробоїв, 2017, с. 91). У сукупності військові дії, пряма загроза життю і безпеці громадян, погіршення економічного становища та безробіття й зумовлюють значне зростання міграційних потоків з країн третього і четвертого світу у країни "золотого мільярду". Значна частина з них шукають притулку і претендують на статус біженців.

Україна у минулому столітті була однією з країн, яка зазнала найбільших людських втрат після світових військових конфліктів. Окрім прямих втрат, значна частина українців стала біженцями. Так, за неповними даними радянської статистики на 1 січня 1952 р. владні структури визнавали наявність 451 тисячі біженців з території СРСР. Серед них було 32,1 % українців, 24,2 % латишів, 14 % литовців, 13 % естонців, 7 % росіян, 2,2 %

росіян. 34 тисячі біженців становили представники інших національностей СРСР (Лавер, 2014, с. 93). На жаль, в Україні з часів закінчення Другої світової війни нараховується найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб у Європі. Якщо порівнювати Україну з іншими країнами, то вона входить у десятку країн з найбільшою кількістю ВПО після Сирії (6,6 млн. ВПО), Ірак (3,3 млн.), Судан (3,2 млн.), Ємен (2,5 млн.), Нігерія (2,1 млн.), Південний Судан (1,7 млн.) (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 190). У світовому контексті Україна на 2017 р. за кількістю внутрішньо переміщених осіб посідала десяте місце.

Агресія Росії проти України і військові дії на сході України призвели до того, що протягом 2014 – першої половини 2015 років ВВП України скоротився, згідно з національною доповіддю "Українське суспільство: міграційний вибір", на 15,8 %, обсяг виробництва промислової продукції – на 21,8 %. Темпи зростання споживчих цін становили 60,9 % (у річному обчисленні станом на квітень 2015 р.), середньомісячна заробітна плата в реальному вимірі знизилась на 23,3 % (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 188).

Дослідження соціального статусу, стратегій та практик реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні потребує звернення до досліджень вітчизняних і зарубіжних філософів, соціологів, демографів, економістів та юристів. Означена проблематика знайшла відображення у працях О. Амоши, В. Антонюк, Ю. Залозної, Е. Лібанової, В. Ляшенка, О. Малиновської, Д. Мілібенда, Е. Муні, О. Новікової, О. Панькової, І. Тітар, К. Фіонг, В. Устименка та ін. Д. Мілібанд акцентує увагу на глобальному характері міграції і внутрішньо переміщених осіб, кількість яких на 2018 р. становила не менше 40 млн. осіб (Miliband). Водночас дослідник акцентує увагу, що міграційні процеси відбуваються, насамперед, між країнами з низьким та середнім рівнями доходів. Одним з перших комплексних досліджень масштабів внутрішнього переселення в Україні і настроїв внутрішньо переміщених осіб стала наукова доповідь Е. Лібанової на засіданні Президії

НАН України у 8 жовтня 2014 р. (Лібанова, 2014, с. 15-24). Окрім цього, у її дослідженнях знайша відображення і проблематика масштабів, причин і наслідків зовнішньої трудової міграції українців (Лібанова, 2018 с. 11-26). Натомість специфіка міжнародного досвіду реінтеграції ВПО системно відображається у дослідженнях О. Малиновської (Малиновська, 2015b).

Особливої уваги у процесі дослідження стратегій адаптації ВПО в сучасному українському суспільстві заслуговують ряд монографій. Зокрема, у колективних монографіях "Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху" (Київ) (Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія, 2016), "Інтеграція ВПО у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення" (Київ, 2018) (Інтеграція ВПО у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення, 2018) було здійснено аналіз економічних і соціальних наслідків військових дій для розвитку окупованих територій, теоретичних та практичних підходів до проблеми відновлення східних регіонів України, політико-правового забезпечення ВПО, міжнародного досвіду захисту прав внутрішньо переміщених осіб та їх інтеграції у приймаючі територіальні громади, особливостей використання потенціалу внутрішньо переміщених осіб у розбудову територіальних громад.

Необхідними для аналізу становища внутрішньо переміщених осіб в Україні є дані міжнародних організацій. До них, насамперед, належать звіти Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Комітету ООН з питань біженців, Моніторингового центру внутрішніх переміщень та Міжнародної організації з міграції (МОМ).

З метою з'ясування соціального статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні потребує розмежування понять "біженці" і "внутрішньо переміщені особи". У наукову площину проблема внутрішньо переміщених осіб введена і через аналітичне дослідження директора проекту Brooking-Bern Project Е. Муні, яка досліджувала різні конотації терміну внутрішньо переміщені

особи у залежності від їх рівня вразливості (Mooney, 2005). Демаркація понять "біженці" і "внутрішньо переміщені особи" здійснена у працях англійської дослідниці К. Фіонг (Phuong, 2004, р. 13-38). Вона вказує, що виходячи з юридичної термінології, біженцем є людина, яка перебуває за межами своєї країни походження через страх переслідування. При цьому не можна називати внутрішньо переміщених осіб внутрішніми біженцями, адже це є оксимороном і викликає плутанину. На відміну від поняття "біженці" термін "внутрішньо переміщені особи" вживається лише з кінця 80-х років ХХ ст.

У вітчизняній науковій літературі значна роль у демаркації змісту понять "вимушена" і "добровільна" міграція належить О. Малиновській. На її думку, якщо добровільна міграція спрямована на покращення матеріального чи соціального становища, вимушена міграція супроводжується, зазвичай, втратою соціального статусу та зниженням добробуту (Малиновська, 2015а). В українській правовій парадигмі поняття "біженець" (refugee) є похідним від розуміння терміну "біженець" у міжнародній Конвенції "Про статус біженців". Згідно з ним, біженцем є особа, яка в результаті обґрунтованих побоювань стати "жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів перебуває за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань" (Конвенція про статус біженців, 1951). В іншому випадку біженці, які не мають визначеного громадянства, можуть не бажати повернутися до попереднього місця проживання.

При цьому слід відрізнити біженців від внутрішньо переміщених осіб. У дисертаційній роботі ми розглядаємо поняття "внутрішньо переміщені особи" у відповідності з визначенням, поданим у Додатку до звіту Представника Генерального секретаря ООН від 11 лютого 1998 р. Згідно з ним, внутрішньо переміщені особи – це особи чи групи осіб, яких змусили чи які були вимушені залишити власні домівки або місця звичного проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення наслідків військового конфлікту,

ситуацій загального насильства, порушень прав людини, природних чи антропогенних лих, та які не перетинали міжнародно визнаних кордонів держави (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 189). Це визначення лягло в основу Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", від 20 жовтня 2014 р. У Статті 1. цього Закону внутрішньо переміщена особа визначається як "громадянин України, іноземець або особа без громадянства, що перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру" (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014). Фактично у вітчизняному законодавстві вперше внаслідок російської агресії щодо України з'явилося визначення поняття "внутрішньо переміщена особа".

Як наголошує М. Грушко, якщо громадяни з тимчасово окупованих Росією українських територій змогли виїхати на підконтрольну уряду України території, то вони набувають статусу ВПО. Якщо ж вони через загрози переслідування або інші причини, виїхали за межі державного кордону України, то за умови дотримання низки вимог ці громадяни мають право претендувати на статус біженця у країні перебування (Грушко, 2020, с. 235).

На 2 грудня 2019 р., згідно з даними Міністерства соціальної політики України, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб взято на облік 1427211 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим (Обліковано 1427211 внутрішньо переміщених осіб, 2019). У сукупності це становить близько 18 % населення цих регіонів. Слід зауважити, що ці відомості є орієнтовними, адже деяка частина переселенців вже повернулася на окуповані території, а інші з різних причин не захотіли реєструватися в органах державної влади.

Укладачі національної доповіді "Українське суспільство: міграційний вимір" виділяють декілька хвиль вимушеного переміщення: перша хвиля (лютий-липень 2014 р.), друга хвиля (серпень-листопад 2014 р.), третя хвиля (грудень 2014 р. – березень 2015 р.), четверта хвиля (січень-лютий 2016 р.), п'ята хвиля (2017-2018 рр.) (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 193). У інші періоди простежувалось менш інтенсивне переселення з тимчасово окупованих територій України.

Окрім внутрішньо переміщених осіб, деяка частина українців з окупованих територій шукала прихистку в інших країнах. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, з "січня 2014 року до весни 2017 року 427,2 тисячі наших громадян просили про надання притулку в Росії, 9,6 тисячі – у Німеччині, 9,3 тисячі – в Італії, 4,3 тисячі – у Польщі, 3,5 тисячі – у Франції та 3,1 тисячі – у Швеції" (Новікова та Панькова, 2018, с. 221). Ключовим фактором виїзду за кордон вони називали можливість легко і швидко потрапити на територію іншої країни, наявність родичів або знайомих у цих країнах та велику українську діаспору.

Уже на кінець 2018 р. згідно зі звітом Верховного комісаріату ООН у справах біженців, найбільше українців отримало притулок у Російській Федерації (75146 чол.), Італії (5861 чол.), США (2270 чол.), Білорусі (1804 чол.), Франції (1715 чол.), Канаді (1319 чол.). Якщо у більшості з означених країн протягом року простежувалася динаміка незначного зростання кількості біженців-українців, то в Росії на початок 2018 р. було зафіксовано 123600 біженців з України а на кінець року їх було 75146 чоловік (Global Trends Forced Displacement in 2018, 19 Jun 2019). Таку динаміку можна пояснити активним наданням російського громадянства українським біженцям Російською Федерацією. Держава-агресор завзято за рахунок жертви покращує свою демографічну ситуацію.

За таких умов, за твердженням українських дослідників М. Грушко і Н. Марценко у роботі з біженцями і ВПО важливого значення набуває гуманітарний доступу, за допомогою якого відбувається координація

гуманітарної допомоги. Подібною координацією займаються, насамперед, такі організації Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Управління Організації Об'єднаних Націй гуманітарної цивільнової координації, Швейцарська гуманітарна допомога (Марценко та Грушко, 2021, с.106). При цьому вкрай важливим залишається наявність ефективного національного законодавства щодо гуманітарного доступу у збройних конфліктах.

На самому початку російської агресії у 2014 р. вимушене переселення розглядалося і урядом, і громадянами як тимчасове явище. Однак, вже 17 березня 2015 р. окремі райони Донецької і Луганської областей були визнані Верховною Радою України тимчасово окупованою територією. З початку агресії Росії, з кінця березня 2014 р. в інформаційний простір і в парадигму законодавчих актів України ввійшов не лише термін "внутрішньо переміщені особи", а й "приймаюча громада", "окремі райони Донецької та Луганської областей" (ОРДЛЮ), "тимчасово окупована територія", "територія проведення антитерористичної операції" (АТО), "територія проведення операції об'єднаних сил" (ООС) та ін.

У зв'язку з цим не можна не погодитися з позицією українських дослідниць О. Новікової та О. Панькової, що в умовах збройного конфлікту різко актуалізувалася роль і потреба дієвого організаційно-управлінського реагування держави на процеси внутрішньої вимушеної міграції. Однак, першими на допомогу вимушеним переселенцям з Донбасу, які потерпали від жахів війни, прийшли інститути громадянського суспільства – перш за все волонтерські (Новікова та Панькова, 2018, с. 219). До таких організацій належали Донбас-SOS, Крим-SOS, Схід-SOS та ін. Окрім цього слід відзначити допомогу міжнародних організацій, зокрема релігійних. Значну роль в адаптації переселенців відіграли й місцеві органи влади та територіальні громади.

За даними дослідження про характеристики домогосподарств внутрішньо переселених осіб, бенефіціарів допомоги МБФ "Карітас України", найбільшими містами, де оселились отримувачі допомоги є Харків

і Запоріжжя (по 14,3 % в кожному). Натомість у Краматорську проживає 9,8 % опитаних, в Одесі – 6,7 % і Дніпрі – 5,0 % (Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ "Карітас України", 2018, с. 17). При цьому закономірно, що більшість внутрішньо переміщених осіб обрали для переселення райони, що наближені до попереднього місця проживання. Більше "половини з них (54,1 %) зареєстровані у Донецькій (39,45 %), і Луганській (14,65 %) областях" (Новікова та Панькова, 2018, с. 220). Оскільки більшість переселенців переселялися з урбанізованого регіону, вони прагнули переселитись у великі міста, де ймовірність знайти роботу значно вища.

У наступні роки відбувся певний перерозподіл внутрішньо переміщених осіб в Україні. Якщо на 2014 р. найбільша кількість ВПО були розміщені в Харківській, Донецькій, Запорізькій, Дніпропетровській, Луганській областях, то на 2018 р. найбільша їх кількість сконцентрувалася в Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях. Місто Київ у цей період посідало 4-3 місця за кількістю прийнятих ВПО (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 194). Під час активних військових дій більше 700 тис. громадян України перетнули лінію розмежування і оселилися переважно у Харківській області. Більшість з цих людей виїжджали раптово і потребували активної державної і гуманітарної допомоги. З 2017 року переміщення через лінію розмежування громадян України стали більш стабільними і передбачуваними. У переважній більшості вони були пов'язаними з потребами реєстрації пенсійних виплат, оформлення документів, отримання допомоги та ін.

Згідно з опитуваннями внутрішньо переміщених осіб, у 2014-2015 рр. домінували саме безпекові мотиви переміщення. Найбільш поширеною була відповідь серед ВПО "прагнення врятувати власне життя і запобігти шкоді здоров'ю" (82,2 %), "намагання зберегти життя близьких" (70 %). Значно меншу роль відігравали "суспільно-політичні переконання" і прагнення залишитися в Україні (36,2 %) (Українське суспільство: міграційний вимір,

2018, с. 192). Натомість серед внутрішньо переміщених осіб з Криму домінують ті, які прийняли свідоме рішення і були готові переїхати в інший регіон назавжди. Отже, якщо на рішення залишити окупований Крим впливали переважно культурно-світоглядні чинники та пов'язані з порушенням прав людини проукраїнських активістів і кримських татар, то переміщення з території ОРДЛО було пов'язане головним чином з безпосередньою загрозою життю і свободі громадян України.

Фактично за останні шість років конфлікту більшість ВПО залишили надії повернутися у попередні місця проживання. Станом на червень 2018 р. частка тих, хто планує повернутися на місце попереднього проживання становила всього 28 % (Новікова та Панькова, 2018, с. 220). Наміри залишитися в нових місцях поселення найбільше виявляють ВПО, які проживають у Чернігівській, Київській, Житомирській, Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Рівненській областях. З них більше половини опитаних готові залишитись на нових місцях навіть після закінчення конфлікту.

На прагнення повернутися у попередні місця проживання впливають і вікові характеристики внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, за дослідженням "Карітас України", серед ВПО особи, які прагнули повернутися на попереднє місце проживання мали середній вік 46,4 роки. Респонденти, які виявили прагнення залишитися у першому місці прибуття мали середній вік 43,7 років. Натомість середній вік тих ВПО, які планували переїхати в інший регіон або за кордон становив 32,5 роки (Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ "Карітас України", 2018, с. 50). Виходячи з цього, встановлено вплив вікового фактору на визначення рівня мобільності ВПО. Найбільш активними щодо визначення свого майбутнього є особи більш молодого віку і закономірно більш прив'язаними до попередніх місць проживання є особи старшого віку.

На відміну від прагнень біженців-мігрантів, ВПО в Україні не виявляють прагнення виїхати і в далеке зарубіжжя. Зокрема згідно з

"результатами моніторингу, для $\frac{3}{4}$ ВПО (76,0 %) поточне місце проживання є першим, до якого вони переїхали" (Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ "Карітас України", 2018, с. 48). Означена тенденція має об'єктивне підґрунтя, адже у переважної більшості ВПО відсутні матеріальні ресурси і організаційні можливості для еміграції.

Вразливість внутрішньо переміщених осіб в Україні засвідчують і дані, що керівниками домогосподарств ВПО, які звернулися за допомогою в "Карітас України", у шість разів частіше є жінки (85,8 % проти 14,2 % чоловіків (Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ "Карітас України", 2018, с. 22). Подібні показники певною мірою пояснюються тим, що домогосподарства, очолювані чоловіками рідше належать до групи малозабезпечених.

Автори колективної монографії "Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи" вказують на неоднозначний вплив прибуття ВПО на розвиток територіальних громад, які їх приймають. З одного боку, ВПО, маючи нагальну потребу в житлі, працевлаштуванні, послугах закладів освіти й медицини, соціального забезпечення, створюють додаткову напругу у цих сферах суспільної діяльності. З іншого боку, багато вимушених переселенців мають значний трудовий, підприємницький, креативний потенціал, який може бути використаний для розвитку територій переміщення (Вплив внутрішнього переміщення, 2019, с. 255). Ця проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку з тим, що значна частина ВПО на 2019 р. вже не планують повертатися у місця вибуття.

Слід зважати і на те, що з окупованого Криму і окупованих районів Донецької і Луганської областей виїхали в Україну активні, зазвичай, добре освічені, з проєвропейською орієнтацією громадяни. Деяка частина з внутрішньо переміщених осіб змогла перевести свої активи на неокуповані території і розпочати власний бізнес, володіючи ефективними

підприємницькими навичками. Окрім цього, деякі міжнародні організації (наприклад, ПРООН) з 2016 р. видають бізнес-гранти для початку нової справи внутрішньо переміщеним особам в Україні.

На значний економічний потенціал ВПО вказує і вікова статистика. На відміну від постійного населення, серед вимушених переселенців у два рази більше дітей і на 30 % менше людей 60 років і старших. При цьому середній вік переселенців становив 33,2 роки, тоді як "середній вік постійних мешканців на 01.01.2016 р. становив 42,2 роки" (Вплив внутрішнього переміщення, 2019, с. 257). Водночас працездатна вікова група ВПО характеризується високим освітнім і професійно-кваліфікаційним рівнями: близько 50 % вимушених переселенців мають вищу освіту, а середню загальну та середню спеціальну освіту по 25 % відповідно (Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, 2021).

Незважаючи на це, адаптація внутрішньо переміщених осіб на неокупованих територіях зіштовхується зі значними викликами. До найбільших ризиків від масового переселення біженців у конкретному регіоні належить "додаткове навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури та виконавчі органи державної влади (черги в поліклініках, в органах соціального забезпечення); ... конкуренція на ринку праці, при цьому кваліфікованіші працівники-переселенці можуть витіснити місцевих працівників; виникнення напруги в суспільстві, непорозуміння, побутові конфлікти та зростання злочинності" (Вплив внутрішнього переміщення, 2019, с. 257). Хоча існують і приклади доволі успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади, на сучасному етапі розвитку українського суспільства слід визнати, що більшість переселенців так чи інакше зіштовхувалися з труднощами у площині пошуку житла, роботи, неприйняттям зі сторони місцевого населення та ін.

У результаті експертного опитування, проведеного у 2016 р., були виділені за пріоритетністю проблеми, які обтяжують територіальну громаду у зв'язку з адаптацією переселенців. До таких проблем, насамперед,

належить зростання навантаження на наявні відділи соціального захисту (50,7 %), забезпечення житлом ВПО (46,7 %), зростання навантаження на заклади освіти та дошкільні заклади у зв'язку з потребами ВПО (41,4 %), посилення конкуренції на ринку праці (34,2 %) (Вплив внутрішнього переміщення, 2019, с. 261). У перспективі зростання кількості внутрішньо переміщених осіб у громаді призводить до збільшення цін на оренду житла, зростання цін на ринку купівлі нерухомості, збільшення навантаження на заклади медичного обслуговування та ін.

Зауважимо, що найбільш болючою у середовищі переселенців залишається проблема набуття тимчасового і власного житла на неокупованих територіях. За статистикою у перші роки російської агресії лише 10 % внутрішньо переміщених осіб (бл. 160 тис. осіб) знайшли самостійно житло, насамперед у великих містах. Вони майже не зверталися за допомогою, позиціонуючи себе просто як громадян, які переїхали з іншого регіону (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 193). Значна кількість переселенців витрачає левову частку коштів на оренду житла або живе у непристосованих або аварійних приміщеннях.

Поряд з цим внутрішньо переміщені особи зіштовхуються і зі значними проблемами у сфері охорони здоров'я. В Україні за даними групи дослідників на чолі з В. Леханом у 97,06 % медичних закладів обслуговуються внутрішньо переміщені особи. Кількість таких пацієнтів коливається в громадах від поодиноких випадків (32,35 %) до тисяч осіб, складаючи в середньому 2,56 % від загальної кількості пацієнтів (Лехан та ін., 2018, с. 334). Складність дослідження цієї проблематики пояснюється й тим, що в багатьох випадках внутрішньо переміщені особи зверталися у медичні заклади без документів, які посвідчують їх особу.

Серед медичних проблем найсуттєвішою автори дослідження називають домінування у структурі внутрішньо переміщених осіб вразливих демографічних груп – жінок, дітей та пацієнтів похилого віку, на що вказали 17,65 % опитаних керівників закладів охорони здоров'я (Лехан та ін., 2018,

с. 335). Ці тенденції супроводжуються більш частішими випадками, порівняно з місцевим населенням, ускладненого перебігу захворювань, відсутністю профілактичних заходів та вчасного вакцинування.

Значною мірою фінансування закладів медицини досі відбувається без урахування необхідності додаткового надання медичних послуг внутрішньо переміщеним особам. Окрім того якісно нового рівня має набувати психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам, які не просто втратили місце постійного проживання, а часто мають не тільки фізичні травми, а й трагічний досвід втрати рідних і близьких людей.

У структурі виявлення мотивації негативного ставлення до ВПО більшість експертів заявили про визначальний вплив на цей процес неефективної інформаційної політики. На першому місці опинилася негативна інформація про події на Сході та про переселенців зі Сходу (54 % опитаних експертів заявили про це), відсутність інформації про ВПО як важливий ресурс розвитку громади (41 %) (Вплив внутрішнього переміщення, 2019, с. 263). При цьому до важливих мотиваційних факторів несприйняття переселенців належить низький рівень життя мешканців приймаючої громади, низький рівень солідарності в її межах, нерозвиненість механізмів соціальної взаємодії між членами громади та ін.

Попередні оцінки від втрат України від агресії Росії були визначені ще через розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 року № 797-р "Про схвалення звіту спільної місії Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй та Світового банку "Оцінка відновлення та розбудови миру в Україні". У звіті було оприлюднено орієнтовні обсяги сукупних потреб фінансових ресурсів за трьома компонентами: інфраструктура та соціальні послуги (потреба – 1 257,7 млн. дол. США); відновлення економіки (потреба – 135,5 млн. дол. США); соціальна стійкість, розбудова миру та громадська безпека (потреба – 126,8 млн. дол. США) (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 198-199). У сукупності загальний обсяг коштів на відновлення становив 1 520,0 млн. доларів США.

При цьому було відзначено, що з урахування досвіду відновлення в багатьох країнах (Афганістан, Пакистан, Сомалі, Гаїті, Кенія та ін.) найбільш доцільною у площині відновлення звільнених територій залишається стратегія програмно-цільового методу використання коштів.

У контексті вироблення стратегій вирішення проблеми біженців і внутрішньо переміщених осіб в Україні доречним є звернення до міжнародного досвіду урегулювання стихійної міграції. Свого часу з метою інтеграції мігрантів у канадське суспільство Канада "розробила відповідні програми розселення біженців, що відповідають жорстким стандартам безпеки і передбачають ретельний медичний огляд, психологічну і соціальну адаптацію" (Пробоїв, 2017, с. 94). При цьому забезпечується не лише детальність перевірок мігрантів і чесність міграційних службовців, а й тісна взаємодія міграційних органів з місцевими громадами, які приймають біженців.

Як засвідчує міжнародний досвід врегулювання збройних конфліктів (Сербія, Хорватія, Косово, Азербайджан, Грузія та ін.) вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб найбільш ефективно відбувається там, де обидві воюючі сторони зацікавлені у припиненні гарячої фази бойових зіткнень та в поверненні біженців у початкові місця проживання. Натомість в ситуації затяжних військових конфліктів або неконвенційних форм війни повернення біженців у рідну місцевість може загрожувати їх безпеці.

28 жовтня 2016 р. в Україні відбулося підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо співпраці між КМУ, ООН та МБРР стосовно створення Цільового фонду багатьох партнерів, який мав акумулювати кошти міжнародних та українських донорів для підтримки проектів та програм з відновлення Донбасу та підтримки вразливих верств населення, насамперед ВПО. Однак, на жаль, в межах ЦФБП перші 2 млн. дол. США були надані урядами Канади та Швеції лише у березні 2018 р. (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 199). З часом ці кошти перебували під адмініструванням Світового Банку і використовувалися згідно з Державною цільовою програмою з відновлення.

В українському законодавчому полі на початок 2020 р. запроваджено цілий комплекс розпоряджень щодо захисту ВПО. Низка нормативних документів, які регулювали права тимчасово переміщених осіб, були об'єднані і наприкінці 2017 р. Кабінет Міністрів України схвалив "Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року" (розпорядження КМУ від 15.11.2017 р. № 909-р.) (Українське суспільство: міграційний вимір, 2018, с. 197). У цій постанові першочергова увага зосереджувалася на забезпеченні майнових прав ВПО, їх соціальному і пенсійному забезпеченні, сприянні їх інтеграції в приймаючі громади.

Серед видів допомоги внутрішньо переміщеним особам слід згадати щомісячну адресну допомогу для покриття витрат на проживання, грошову допомогу ВПО, житло яких зруйноване або непридатне внаслідок військових дій. Ключовим з цих заходів залишається "щомісячна адресна допомога зареєстрованим ВПО. Вона становить 1000 грн. для непрацевдатних осіб і 442 грн. для працевдатних осіб" (Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів, 2019, с. 64). До інших видів допомоги належать виплати грошової допомоги дітям, які народилися у сім'ях внутрішньо переміщених осіб після окупації, допомога ВПО, які є студентами або учнями професійно-технічних навчальних закладів, до досягнення ними 23 років, пільгові умови вступу у навчальні заклади України для ВПО.

Утім незважаючи на прийняття ряду документів, які регулюють правовий статус ВПО в Україні, в нашій державі відсутня цілеспрямована державна програма щодо вирішення їх проблем. Відсутня програма щодо вирішення найболючішої проблеми для ВПО – житлової. Досі, на думку О. Новікової та О. Панькової, не створено умови для розвинутого ринку доступного та орендного житла для вимушених переселенців (Новікова та Панькова, 2018, с. 223). За даними Міжнародної організації з міграції на початок 2018 р. більшість внутрішньо переміщених осіб досі мешкають в орендованому житлі. Серед них "47 % проживають в орендованих квартирах,

9 % в орендованих будинках та 5 % в орендованих кімнатах" (Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, 2018, с. 7). Отже, держава так і не змогла забезпечити гарантій внутрішньо переміщеним особам у доступі до фонду тимчасового житла (гуртожитків, дешевих готелів, костелів. Невирішеною залишається і проблема державної підтримки у сприянні пошуку роботи для внутрішньо переміщених осіб.

Слушними є міркування дослідницької групи на чолі з О. Новіковою про те, що вирішення найнагальнішої проблеми ВПО – проблеми отримання житла має відбуватися через реалізацію таких механізмів: детальну інвентаризацію наявного живого фонду та ефективне його використання як тимчасового або постійного житла для ВПО, відновлення програм будівництва соціального житла, насамперед для потреб внутрішньо переміщених осіб, виділення коштів на компенсацію вартості втраченого майна ВПО на окупованих територіях, регулювання ціноутворення на ринку оренди житла та розширення її бази (Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху, 2016, с. 390-391). У широкому розумінні ці механізми мали б забезпечити не тільки перебування на спеціальному обліку щодо покращення житлових умов, а й отримання тимчасового, а в перспективі і постійного житла ВПО.

Вироблення державної політики у сфері вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб має базуватись на положенні, що лєвова частка ВПО не повернеться у попередні місця проживання. Саме до такої думки схиляються українські дослідниці О. Новікова та О. Панькова (Вплив внутрішнього переміщення, 2019, с. 269). На підставі цього, вони вже не є тимчасовими переселенцями або біженцями, а постійними членами громад.

Водночас слід враховувати і те, що майже "половина опитаних висловили готовність до зміни спеціальності, виду діяльності, проходження спеціальних курсів, налагодження ефективної системи професійної підготовки і перепідготовки робочої сили" (Садова, Риндзак та Андрусин,

2016, с. 184). Означені статистичні дані засвідчують значну відкритість ВПО до об'єктивної необхідності адаптації до нового середовища, що мають враховувати різні механізми працевлаштування вимушених переселенців.

Враховуючи світовий досвід у площині вирішення проблеми постконфліктної реабілітації внутрішньо переміщених осіб група дослідників на чолі з О. Новіковою і О. Амошею визначили ряд методологічних принципів вирішення цієї проблеми. До них належить, насамперед, розумна мінімізація витрат, гнучкість територіального планування, поетапність і удосконалення програм постконфліктної реабілітації, взаємодія національних і міжнародних структур, партнерство громадських організацій і місцевих органів влади (Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху, 2016, с. 383). Значною мірою ці принципи мають забезпечити системність, цілеспрямованість і ефективність адаптації і реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Слушною у контексті цього є позиція ряду дослідників, які схиляються до інтеграційної концепції адаптації ВПО. Як зауважують українські дослідники на чолі з У. Садовою, у площині поширених стратегій адаптації ВПО (інтеграція, асиміляція, сегрегація/сепарація, маргіналізація), найбільш оптимальною як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях є модель інтеграції (Садова, Риндзак та Андрусин, 2016, с. 175). У межах цієї моделі окремі індивіди і соціальні групи набувають тих самих обов'язків і прав, що й представники приймаючої сторони. ВПО у такому розумінні постають як повноправні суб'єкти соціальної активності. У перспективі така модель інтеграції ВПО продукують якнайменшу кількість соціальних викликів.

Вкрай ускладнилася ситуація з ВПО в Україні після повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України 24 лютого 2022 року. З часів Другої світової війни в Європі опинилася найчисельніша хвиля біженців від військових дій. За прогнозами ООН у підсумку біженці з України можуть становити у перспективі понад 16 млн. осіб. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців на 30 вересня 2022 року

кількість біженців з України, офіційно зареєстрованих досягла 4 млн. 183 тисяч осіб (United Nations High Commissioner for Refugees, 30.09.2022). Найбільша кількість з них сконцентрована у Німеччині, Польщі, Чехії, Великій Британії, Італії, Іспанії, Болгарії та ін. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців на 9 червня 2023 року у Європі було зафіксована 8 млн. 255 тисяч біженців з України. Також 5 млн. 88 тисяч українців перебували в статусі внутрішньо переміщених осіб в самій Україні (United Nations High Commissioner for Refugees, 2023). При цьому згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців з початку травня 2023 року безпекова ситуація в Україні суттєво погіршилася, адже майже щодня продовжуються ракетні обстріли по критичній інфраструктурі та великих містах, наприклад по Києву, Дніпру, Запоріжжю, Харкову та ін.

Згідно з результатами опитування серед українських біженців Соціологічної служби Центру Разумкова (20 липня – 25 серпня 2022 року) більшість з них (65%) прибули до країни перебування ще у березні 2022 року. Лівову частку серед біженців (93%) становили жінки, у віковому відношенні 42% з опитаних становили жінки віком від 30 до 39 років. Звертає увагу на себе й той факт, що у площині соціокультурного розвитку 83% з опитаних біженців мали вищу або незакінчену вищу освіту, а 90% з них до війни мешкали у містах. За цим опитуванням ключовою проблемою у своєму становищі більшість біженців (43%) вказали на фінансово-матеріальні проблеми (Настрої та оцінки українських біженців (липень–серпень 2022 р.), 2022). Ці тенденції найменше стосуються Німеччини, де лише 25% біженців з України заявили про проблеми у матеріальній площині.

Зауважимо, що, незважаючи на нечуваний демографічний тиск, країни Європи значною мірою змогли впоратися з суспільно-економічним навантаженням. Водночас Україна внаслідок російсько-української війни понесла катастрофічні демографічні втрати, як через загибель десятків тисяч людей, так і через вигнання мільйонів українців як біженців і внутрішньо переміщених осіб. Слід відмітити, що Україна ще до повномасштабного

вторгнення мала серйозні демографічні виклики внаслідок старіння населення та затяжної соціально-економічної кризи.

Як зазначено в аналітичній доповіді "Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення", в Україні ще до повномасштабного вторгнення були вкрай загрозливі демографічні процеси. Якнайповніше це відобразилося у скороченні кількості молодих громадян нашої держави. Якщо у 2021 році 20-річних юнаків в Україні було 200 тисяч, то у 2023 році – близько 70 тисяч, кількість дівчат за цей час скоротилася з 200 до 50 тисяч (Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення, 2023, с. 15). Ці дані значною мірою пояснюються тим, що молоді люди 10-11 класу залишають нашу країну ще до закінчення школи.

Незважаючи на те, що військові дії ще не завершилися, і процес міграції населення може тривати ще деякий час, вже зараз можна говорити про певні етапи переміщення населення внаслідок війни. Як наголошує українська дослідниця О. Ядловська, слід виділяти декілька етапів міграції унаслідок військової агресії: пік міграції припадав на кінець лютого-березень 2022 року; друга хвиля міграції охоплювала кінець літа 2022 року; третя хвиля міграції ("передзимова міграція") припадала на середину осені 2022 року; окрім того дослідницею прогнозувалася і четверта хвиля міграції на початок 2023 року, пов'язана з погрозами РФ щодо затягування військових дій (Ядловська, 2022, с. 190). В цілому більшість дослідників і експертів, які досліджують етапи і наслідки міграційної кризи в Україні 2022-2023 років, сходяться на думці, що вона матиме вкрай негативні соціально-економічні та демографічні наслідки для України.

Одним з аспектів, які лише поглиблюють демографічну кризу в сучасній Україні, стало переміщення, депортація, а часто і викрадення людей з тимчасово окупованих територій, яке здійснюється російською владою. Прикладом такої злочинної діяльності з ознаками геноцидних практик є

масове викрадення українських дітей російськими військовими і окупаційною владою з ТОТ та примусове позбавлення їх національної ідентичності.

За твердженням Дмитра Лубінця, уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Росія вчиняє геноцид українського народу через примусову депортацію дітей з територій України до РФ і Білорусі. При цьому дітей депортують під прикриттям "евакуації", "оздоровлення" або "лікування", їх вилучають з родин, позбавляючи батьків батьківських прав, розлучають батьків з дітьми у процесі фільтрації, примусово вивозять дітей-вихованців з дитячих будинків та ін. (Лубінець, 08 травня 2023). Водночас за інформацією уповноваженої Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'ї Герасимчук на кінець березня 2023 року точно відомо про понад 19,5 тисяч дітей вивезених з ТОТ до Росії, але надзвичайно складно встановити точну їх кількість (Примусові медогляди на ТОТ: росіяни проводять відбір і забирають найздоровіших дітей – Герасимчук, 2023). При цьому вона заявила, що Росія використовує дуже жорстокі, негуманні способи поведінки з дітьми та цивільними особами.

Подібні злочинні практики російської окупаційної влади знайшли належну оцінку на міжнародному рівні. 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордер, в якому заявив про арешт президента Росії В. Путіна та уповноваженої з прав дитини в Росії М. Льової-Белової (Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, 2023). Ці особи на основі їх власних свідчень у ЗМІ були прямо звинувачені МКС у незаконній депортації та викраденні дітей з ТОТ України до Росії.

Поряд з незаконними депортаціями і викраденнями десятків і сотень тисяч громадян України на ТОТ мільйони українців змушені були стати внутрішньо переміщеними особами в Україні. За даними Міжнародної організації з міграції ООН (МОМ) не менше 7,7 млн. українців є внутрішньо переміщеними особами, при цьому значна частина з них (не менше чверті) є студентами або школярами. На квітень 2023 року в Україні на офіційному

рівні було зареєстровано 4 млн. 857 тис ВПО. Як зазначено у "Звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги..." в Україні за період з лютого 2022 року було створено більше 1 млн. місць для проживання ВПО, зокрема 31 тисяча місць для довготривалого перебування (Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави, 11.04.2023). У звіті слідчої комісії акцентовано увагу на необхідності вирішення саме житлових проблем, розробки єдиного державного реєстру ВПО, координації на рівні різних державних інституції програм відновлення або будівництва нового житла, купівлі його на вторинному ринку, реконструкції відомчих гуртожитків, кредитування нового житла, компенсації за втрачене житло та ін.

До позитивних моментів в організації роботи державних інституцій України з ВПО можна віднести активне використання у цьому процесі механізмів діджиталізації. Як наголошує українська дослідниця Світлана Сидоренко, на єдиному державному порталі "Дія" Міністерство цифрової трансформації України запровадило цілу низку послуг для ВПО: взяття на облік, отримання виплат, пошуки роботи, відкриття власної справи, отримання кандидатства на усиновлення, оформлення шлюбу, народження дитини (Сидоренко, 2022, с. 304).

Якщо говорити про прагнення українських біженців та ВПО повернутися на батьківщину або у рідні домівки, то згідно з опитуванням Соціологічної служби Центру Разумкова (20 липня – 25 серпня 2022 року) 36% з біженців планують повернення в Україну після того, як будуть

переконані у безпечності перебування у місцевості, де вони живуть; 35% повернуться відразу після завершення війни, 13% – через рік або кілька років після цього; 7% – після відновлення роботи свого підприємства, також 7% взагалі не планували повернення в Україну (Настрої та оцінки українських біженців (липень–серпень 2022р.), 2022). Не планують повертатися зокрема ті, хто вже має постійну роботу у країні перебування.

Як зауважує заступник голови представництва МОМ в Україні Стівен Роджерс, саме безробіття є ключовим фактором повернення ВПО до рідних домівок на лінії фронту. За його словами до 70% ВПО в Україні не змогли отримати стабільну роботу, при цьому фактично кожна п'ята сім'я виховує дітей до 5 років (Повертаються через сум за домом і безробіття: що ми знаємо про внутрішніх переселенців, 2023). За географічною складовою найбільше ВПО живуть у Харківській і Дніпропетровській областях, адже вони обирають, зазвичай території ближчі до власного дому.

Згідно з дослідженням КМІС, яке проводилося з 22 лютого до 6 березня 2023 року, більше половини з опитаних громадян України відчували певний рівень міжособистісної політико-психологічної напруженості в умовах війни. Вищий рівень цієї напруженості властивий для громадян Сходу і Півдня України. З позиції вікового поділу вищий рівень міжособистісної політико-психологічної напруженості властивий для опитаних віком від 40 до 69 років. Натомість найнижчий рівень напруженості зафіксований у респондентів віком від 18 до 29 років (Міжособистісна політико-психологічна напруженість населення України, 2023). Якщо говорити про внутрішньо переміщених осіб, то у них рівень напруженості знижується внаслідок переїзду у безпечне місце. Зокрема, в осіб, які переїхали у більш безпечні регіони України, високий рівень напруженості зменшився з 10,4% до 5,3%. При цьому кількість внутрішньо переміщених осіб, в яких взагалі напруженість відсутня зросла з 43,1% до 55,1% від кількості опитаних (Міжособистісна політико-психологічна напруженість населення України, 2023).

Ці дані підтверджуються і з боку МОМ. Щодо можливих випадків дискримінації ВПО у різних регіонах України С.Роджерс зауважив, що МОМ за цим пильно стежить і її представники встановили, що це не є серйозною проблемою. При цьому найчастіше про певну напруженість між ВПО і місцевим населенням заявили переселенці на заході країни (20%), на сході і в центрі України подібну напруженість відзначали 16%, що є не надто високим показником (Повертаються через сум за домом і безробіття: що ми знаємо про внутрішніх переселенців, 2023).

Якщо говорити про соціокультурні аспекти можливості реінтеграції ВПО і соціальні відчуття громадян України щодо внутрішнього переміщення, то згідно з опитуванням КМІС (22 лютого – 6 березня 2023 року), ставлення до ВПО в Україні є позитивним. Зокрема готові впустити їх до свого найближчого оточення 53% респондентів, а ще 47% вважають, що вони мають обов'язково жити в Україні, що становить у підсумку 95% від опитаних. Негативне ставлення до ВПО засвідчили лише 5% опитаних. До слова ставлення до російськомовних біженців і ВПО також позитивне, про що засвідчили 86% опитаних (Ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України, 2023).

Ключовою потребою ВПО після відкритої агресії Росії в 2022 році стала фінансова допомога. За твердженням С. Роджерса, для четвертої частини ВПО в Україні основним джерелом доходів стала допомога від держави, стабільну роботу мали 34% ВПО, а 20% змогли влаштуватися на роботу з меншою заробітною платою або нижчу, порівняно з їхньою, кваліфікацією (Повертаються через сум за домом і безробіття: що ми знаємо про внутрішніх переселенців, 2023). Серйозною проблемою для ВПО залишається і доступність житла. За даними МОМ, більше половини з переміщених осіб орендують житло, менше 30% живуть у родичів або друзів, два-три відсотки ВПО мали житло в іншому регіоні. У колективних центрах прийняття ВПО залишилося не більше 4% з них (Повертаються через сум за

домом і безробіття: що ми знаємо про внутрішніх переселенців, 2023). Зауважимо, що саме люди в цих центрах залишаються найбільш вразливими, адже вони не мають грошей на оренду квартири або родичів, які можуть їм допомогти. Достатньо часто це люди старшого віку.

Як було вже зауважено, в Україні міграційні процеси в умовах війни будуть лише ускладнювати демографічні кризові явища. Так, згідно з аналітичною доповіддю "Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення", в нашій державі очікується скорочення народжуваності внаслідок війни, а також скорочення кількості жінок в Україні репродуктивного віку, потенційної невизначеності майбутнього потенційних батьків як одна з ключових причин рішення про відкладення народження дитини (Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення, 2023, с. 15).

Також достатньо неоднозначними є дані про налаштованість українських біженців повернутись на батьківщину або у рідні домівки. Дані різних опитувань засвідчують, що на початкових етапах російсько-української війни більше 90% біженців з України в країні ЄС і внутрішньо переміщені особи всередині України планували повернутись у рідні домівки. Утім більшість експертів і науковців сходяться на думці, що чим довше затягується війна, тим більшим буде відсоток тих, хто залишиться за кордоном або в інших регіонах України.

Слід враховувати і те, що в умовах післявоєнної відбудови українському уряду доведеться не просто вирішувати надскладні економічні, соціальні і демографічні виклики, боротися з безробіттям, створювати нові робочі місця, боротися з корупцією, а й конкурувати за мільйони українських біженців як трудові ресурси з розвинутими країнами Європейського Союзу. У контексті цього доцільним було б звернення до напрацювань українських дослідників (Н.Ковтун, О.Поліщук, Н.Венцель, Л.Шкіль та ін.), в яких обґрунтовується необхідність створення "нового середнього класу" в Україні та перспективи і виклики запровадження в ній безумовного базового доходу з

метою повернення українських трудових мігрантів (Ковтун, Шкіль та Венцель, 2021; Ковтун, Венцель, 2020; Kovtun, Polishchuk & Kovtun, 2022).

Як слушно доводить О. Ядловська, особливо важко буде повернути українців на території, несприятливі у соціокультурному, економічному та безпековому вимірі для проживання: це території, де точились бої, прикордонні території та території, близькі до лінії зіткнення (Ядловська, 2022, с. 197). Важко також не погодитись з висновками дослідниці, що міграція українців, яка мала на початку війни ознаки евакуації, поступово перетворюється на трудову міграцію або в країни ЄС, або в інші регіони України. Водночас через те, що війна затягується мільйони українських біженців, насамперед жінок, облаштовуються за кордоном, знаходять житло і роботу, що стане у майбутньому основою їх повернення в Україну (Ядловська, 2022, с. 197). Водночас держава і міжнародні інституції мають усіляко сприяти, щоб біженці повертались, насамперед, у ті регіони України, які віддалені від зони бойових дій.

Значним викликом для України є й те, що українські біженці достатньо позитивно налаштовані до інтеграції у суспільства країн ЄС. Як стверджує О. Ядловська, значний рівень спорідненості культур, євроцентричність українців, їх миролюбність, працьовитість, освіченість, належність переважно до християнської традиції з високою ймовірністю призведуть до того, що країни ЄС частково вирішать за рахунок українських біженців свої демографічні проблеми (Ядловська, 2022, с. 198). І тому закономірно, що уряди цих країн стараються заохотити біженців, насамперед працездатних і сім'ї з дітьми, залишитися у приймаючих країнах.

Підсумовуючи, зазначимо, що внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, міграційні процеси в Україні набули загрозливого характеру для існування самої української держави: внаслідок евакуації, потоків біженців і внутрішньо переміщених осіб, примусового переміщення населення, депортації і викрадення, насамперед дітей на ТОТ Україна втратила не менше 10 млн. громадян. Також внаслідок

військових дій в Україні очікується скорочення народжуваності через зменшення кількості молоді, скорочення кількості жінок репродуктивного віку, потенційної невизначеності майбутнього потенційних батьків в умовах воєнних дій як основи відкладення народження дітей.

Можна виділити й низку факторів, які спонукатимуть українських біженців не повертатися в Україну: острах за своє життя, небажання бути мобілізованими, руйнування економічного потенціалу України, затяжний характер війни. Слід враховувати і умови перебування у вимушеній міграції: наявність роботи і житла, можливість навчання дітей у школах. Також за умови успішної адаптації сімей з жінками і дітьми, можна очікувати й рух чоловіків після завершення війни для возз'єднання сімей в інших країнах.

Висновки до третього розділу

Загалом активізація трудової міграції з України пов'язана як з внутрішніми, так і з зовнішньополітичними чинниками. З одного боку, Україна має специфічні причини трудової міграції, пов'язані з низькою заробітною платою та високим рівнем безробіття, анексією Криму та російською агресією на Сході України. З другого боку, поряд з системним наростанням несприятливих внутрішніх умов, що "виштовхують" мобільних економічно активних громадян за кордон Угода про асоціацію з ЄС (2014) відкрила якісно нові можливості для відтоку працівників із країни.

Основними країнами призначення трудових мігрантів з України стали Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка, Італія, Іспанія, Німеччина та ін. Саме на них припадає близько 80 % загальних потоків українських трудових мігрантів. Якісно новим чинником активізації трудової міграції з України є вплив на українську економіку суперечливих результатів Industry 4.0. і як наслідок загострення проблеми перерозподілу матеріальних багатств між бідними і багатими громадянами однієї країни та між економічно відсталими і розвинутими державами і регіонами світ-системи.

Масова трудова міграція має неоднозначні і переважно негативні наслідки для України. До негативних наслідків масової трудової міграції з України слід віднести втрату найбільш мобільної молодшої частини населення, окреме проживання членів родини та руйнацію сімейних зв'язків, нелегальну або напівлегальну зайнятість українських трудових мігрантів, роботу у важких, часто шкідливих умовах праці, низьку заробітну плату та малокваліфіковану роботу, незворотні втрати держави внаслідок нерентабельності капіталовкладень у сферу освіти через міграцію працівників в інші країни, пришвидшення процесу старіння нації та наростання дисбалансу на внутрішньому ринку праці, зростання цін на товари і послуги за умови низької купівельної спроможності основної маси населення, недоступність для мігрантів кваліфікованої медичної допомоги у країні прибуття, втрату національної ідентичності мігрантів-українців і загрозу їх асиміляції та ін.

До умовно позитивних наслідків масової трудової міграції з України належить зниження тиску на ринок праці та зменшення соціальної напруги в українському суспільстві, зменшення навантаження на сферу соціальної допомоги, можливість підвищення добробуту окремих категорій працівників, здобуття ними нового професійного досвіду, отримання нової мовної практики, набуття досвіду життя в демократичному правовому суспільстві та ін.

Нівеляція негативних наслідків масової трудової міграції є нагальним завданням для українського суспільства. Незважаючи на деякі кроки, зроблені українським урядом у 2017-2021 роках, щодо підвищення мінімальної заробітної плати до 6700 грн., в Україні досі відсутня системна міграційна політика. Вона має виходити з ідеї, що нівеляція міграційних втрат можлива через комплексне реформування і лібералізацію ведення бізнесу, формування позитивного інвестиційного клімату, створення нових робочих місць з належною оплатою праці, розв'язання житлової проблеми та ін.

Водночас міграційна політика має захистити державу від напливу нелегальної міграції з третіх країн та гарантувати легальним українським мігрантам інтеграцію у розвинуті суспільства на правовій основі або сприяти їх

поверненню до України. У ситуації соціальної транзитивності саме держава й наддержавні інституції мають взяти на себе регламентацію умов в'їзду і перебування іммігрантів на своїй території на підставі національних інтересів і завдань транснаціональної безпеки.

Обґрунтовано, що внаслідок неспровокованого повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, міграційні процеси в Україні значно посилились, набули загрозливого характеру для існування самої української держави: внаслідок евакуації, потоків біженців і ВПО, примусового переміщення населення, депортації і викрадення, насамперед дітей на ГОТ, Україна втратила не менше 10 млн. громадян.

Міграція українців, яка мала на початку війни ознаки евакуації, поступово перетворюється на трудову міграцію в країни ЄС або в інші держави. Окрім цього в результаті військових дій в Україні очікується зменшення народжуваності, скорочення кількості жінок і чоловіків репродуктивного віку, певної невизначеності майбутнього потенційних батьків в умовах воєнних дій як основи відкладення народження дітей.

Окрім цього в умовах війни сформувалася й ціла низка факторів, які спонукатимуть українських біженців не повертатися в Україну: побоювання за своє життя, небажання бути мобілізованими, руйнування економічного потенціалу України, затяжний характер війни. На процес повернення або неповернення в Україну мільйонів біженців буде впливати і ситуація у країнах тимчасового перебування: наявність роботи і житла, рівень матеріального забезпечення, можливість навчання дітей у школі. За умови успішної адаптації сімей з жінками і дітьми, можна очікувати й виїзду з країни чоловіків після завершення війни для возз'єднання сімей в інших країнах.

У довготривалій перспективі державна політика України має бути зосереджена на цілеспрямованій інтеграції ВПО у місцеві громади, забезпечення тимчасовим, а в перспективі і постійним житлом переселенців, надання їм сприятливих можливостей для пошуку роботи, медичного обслуговування, отримання належного рівня середньої і вищої освіти та ін. Розробка стратегії

і тактики інтеграції внутрішньо переміщених осіб завбачує необхідність ефективного інформування громадян України щодо проблем ВПО, продукування відчуття солідарності між громадянами нашої держави, зростання рівня толерантності до думки Іншого, виховання ідей гуманізму і співпереживання.

Перспективними напрямками у процесі вирішення проблем ВПО могли б бути цілеспрямовані гранти на розвиток бізнесу і виробництва у конкретних громадах, які прийняли переселенців. Це могло б сприяти зростанню трудової зайнятості, розвитку соціальної та транспортної інфраструктури, розширенням можливостей для розквіту малого і середнього бізнесу. Для дієвої реінтеграції ВПО необхідним є вироблення механізмів громадського контролю за виділенням, розподілом і використанням державних коштів, фінансів місцевих органів влади і коштів міжнародних донорів.

Необхідною умовою для вирішення проблем ВПО є й створення електронної єдиної інформаційної бази переселенців, куди б увійшли дані про їх соціально-економічні параметри та географію їх розміщення. Це полегшить не лише вироблення системної державної політики щодо ВПО, а й розширить можливості їх адаптації до нового соціокультурного середовища.

Адаптація і реінтеграція внутрішньо переміщених осіб має супроводжуватися у сфері медичного обслуговування та освіти додатковим фінансуванням відповідних профільних закладів, використанням коштів міжнародних партнерів і міжнародних благодійних організацій, створенням єдиного реєстру дітей-переселенців дошкільного і шкільного віку та пацієнтів-переселенців, визначенням пріоритетних потреб внутрішньо-переміщених осіб у сфері медичної, зокрема, психологічної допомоги.

У зв'язку з нездатністю України самостійно вирішити проблеми з ВПО доцільним є звернення за допомогою до міжнародних інституцій. Важке економічне становище, відсутність достатньої кількості робочих місць, масове безробіття мають спонукати уряд України до укладення з іншими державами угод про циклічну міграцію. Це стає тим більш перспективним, що в ситуації четвертої індустріальної революції багато урядів розвинутих

країн прийматимуть закони про обмеження надання статусу біженця і громадянства мігрантам з третіх країн.

Перед українським суспільством і державою досі постають проблеми активної взаємодії громадських організацій ВПО з державними органами, необхідністю подальшого унормування забезпечення прав і свобод ВПО, отримання компенсації за зруйноване чи пошкоджене житло, втрачене майно, нівеляції та уникнення стигматизації ВПО та ін. Саме від державних органів влади і громадянського суспільства залежить розробка ефективної міграційної політики, яка б стала відповіддю на загрози національній і соціальній безпеці України, пов'язані з масовою вимушеною міграцією.

Вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні вимагає розв'язання цілого комплексу завдань: вироблення системної політики держави щодо визначення правового статусу ВПО на рівні внутрішнього законодавства з його уніфікацією з міжнародними правовими актами щодо ВПО; доповнення Стратегії державної міграційної політики України до 2025 р. положеннями щодо ВПО; забезпечення ефективного виконання як на рівні центральних органів державної влади, так і на рівні місцевої влади Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб". При цьому держава з високим ступенем ефективності має використовувати усі наявні економічні, політичні, соціальні й інтелектуальні ресурси.

Основні положення та висновки розділу відображено у таких публікаціях авторки:

1. Коваленко, О. В., 2017. Тенденції та чинники трудової міграції в Україні в ситуації глобальної соціальної транзитивності. *Українська полоністика*. Випуск № 14. С. 42–50.
2. Коваленко, О. В., 2018. Чинники міграційних процесів в Україні у контексті зростаючої соціальної транзитивності. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні*: матер. Всеук. наук.-практ. конф.

- (м. Дніпро, 12 квіт. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. С. 131–134.
3. Коваленко, О. В., 2018. Трудова міграція в Україні у контексті зростання соціальної транзитивності сучасного світу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. Випуск № 1 (84). С. 37–42.
 4. Коваленко, О. В., 2018. Трудова міграція в Україні у контексті посилення ефективності державного управління. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2018 року): збірник тез. Бердянськ: БДПУ. Ч. 1. С. 72–74.
 5. Коваленко, О. В., 2018. Міграційні процеси в Україні у контексті транзитивності сучасного глобалізованого цивілізаційного простору. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. С. 28–29.
 6. Коваленко, О. В., 2020. Трудова міграція в Україні як соціогуманітарна проблема сучасності. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Н. М. Ковтун, О. В. Чаплінська та ін. Київ: КВІЦ. С. 150–152.
 7. Коваленко, О. В., 2020. Соціальні виклики у сфері медичного обслуговування внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції "Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)"* (20-21 лютого 2020 року). Запоріжжя: ЗДМУ. С. 25–27.
 8. Ковтун, Н. М., Коваленко, О. В., Венцель, Н. В., 2020. Внутрішньо переміщені особи в Україні та особливості їх реінтеграції в ситуації зростання соціальної транзитивності. *Пріоритетні шляхи розвитку науки та освіти (частина I)*: матеріали Міжнародної науково-

практичної конференції м. Львів, 5-6 травня 2020 року. Львів: Львівський науковий форум. С. 66–67.

9. Коваленко, О., 2023. Дослідження реінтеграції внутрішньо переміщених осіб як соціокультурна проблема. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / за ред. О. Л. Соколовського*. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. С. 43–45.

ВИСНОВКИ

У ситуації зростання соціальної транзитивності у сучасному глобалізованому просторі під впливом модернізаційних викликів третьої і четвертої індустріальних революцій, занепаду вуглеводневих економік, прискорення структурної перебудови світової економічної системи, наслідків пандемії Covid-19, загострення міждержавних і регіональних конфліктів якісно нового характеру набувають процеси міграції як на національному, так і в глобальному вимірах. У сучасному соціокультурному просторі відбувається якісна зміна форм і механізмів міграції. З одного боку, наростають процеси реальної трудової міграції з регіонів країн периферії і напівпериферії, які найбільше зіштовхуються з втратою робочих місць внаслідок занепаду економік сировинного характеру та прискоренням процесів роботизації, автоматизації й інтернетизації виробництва; а з другого – з'являються форми віртуальної трудової міграції в межах діджиталізованих економік розвинутих країн світу (країн центру світ-системи).

Складні і неоднозначні тенденції трансформації міграційних процесів у сучасному світі завбачують необхідність синтезу у дисертаційній роботі цілого ряду концептуальних і методологічних підходів до розуміння сутності міграції і міграційних процесів (економічного, політологічного, глобалізаційного, демографічного, соціологічного, соціокультурного та ін.). У межах соціокультурного підходу до міграційних процесів важлива роль належить вивченню ціннісних аспектів переміщення населення, впливу традиційних і інноваційних зразків соціального досвіду на цей процес. Це дозволяє досліджувати трансформацію міграційних процесів в умовах глобалізації, враховуючи її соціальні, економічні, політичні, правові, демографічні, етичні, релігійні, світоглядні чинники і наслідки.

Цей підхід знайшов продовження у використанні у дисертації міждисциплінарного комплексного підходу до аналізу міграції і міграційних

процесів, який сформувався на основі досліджень таких науковців, як Р. Білсбороу, М. Крітц, Г. Злотнік, Д. ван де Каа, Д. Массей. Міждисциплінарний підхід дозволив синтезувати методологічні підходи і категоріальний апарат, напрацьований у межах різних дисциплін (соціальної філософії, політології, соціології, демографії, економіки, історії та ін.).

У площині аналізу механізмів і форм міграційних процесів та їх динаміки у соціокультурному просторі сучасності значну роль відіграв і політологічний підхід. Він дозволив акцентувати на важливості ролі національних держав і національних юрисдикцій у процесі регулювання міграційних процесів в ситуації транgresивності сучасного соціуму. Ключовим методологічним принципом у межах цього підходу є визнання засадничої ролі держави у регламентації умов в'їзду, виїзду і перебування мігрантів на свої території в ситуації наростаючої транзитивності соціальних процесів у сучасному світі. Політологічний підхід до розуміння міграційних процесів дозволяє враховувати як економічні, політичні, соціокультурні умови міграції, так і аналізувати означений феномен через призму прав та потреб громадян країни-реципієнта і самих мігрантів.

У ситуації зростання соціальної транзитивності глобального світового простору ключовими причинами міграції залишаються економічні, демографічні, політичні (безпекові) та екологічні чинники. В ситуації індустріального суспільства другої половини ХХ століття економічні чинники залишалися ключовими у процесі активізації міграційних процесів. У цей період трудові ресурси набувають статусу глобального ресурсу переміщення якого в географічному, соціально-економічному, науково-технологічному просторі, переміщення якого мало визначальний характер на динаміку соціального і культурного розвитку не лише окремих країн, а й цілих регіонів. Серед ключових чинників міграції в індустріальному й постіндустріальному суспільстві залишається екологічний чинник (кардинальна зміна клімату, нестача води, опустелення, виснаження природних ресурсів). Світова міграційна криза 2011-2018 років засвідчила,

що стихійні міграційні процеси, спровоковані локальними і регіональними війнами, економічними та екологічними катаклізмами, можуть мати непередбачувані соціально-економічні, політичні, духовні наслідки не лише регіонального, а й планетарного масштабу.

Магістральною причиною зростання міграційних настроїв у країнах, які розвиваються і належать до периферії або напівпериферії світ-системи, є зростання бідності і безробіття серед значної частини їх населення. Прямим наслідком цього є поглиблення технологічної прірви між країнами-донорами і країнами-акцепторами мігрантів. При цьому країни, які розвиваються внаслідок відсутності фінансових, виробничих, науково-технічних ресурсів не здатні не тільки створити власну міцну базу високих технологій, а й змушені за надвисокими монопольним цінам купувати продукцію високотехнологічного рівня, яка виробляється у розвинутих країнах світу.

Водночас якщо в період індустріалізму домінуючою причиною посилення міграційних процесів було прагнення покращити рівень життя та покращити рівень освіти, то в постіндустріальному суспільстві домінуючу роль у міграційній мотивації починає відігравати необхідність забезпечення соціальної безпеки потенційних мігрантів, що унеможлиблюється соціально-економічними, політичними умовами країн виїзду мігрантів та в значній мірі гарантується рівнем розвитку соціальних, економічних, політичних відносин країн-реципієнтів мігрантів.

Аналіз міграційних процесів у дисертаційній роботі здійснюється на основі поділу розвитку соціуму на три ключові стадії – доіндустріальне, індустріальне і постіндустріальне суспільство. Якісно новий характер міграційних процесів співпадає з першою і другою індустріальною революцією. Виведення міграційних процесів на глобальний рівень припадає на період на початок першої "старої міграції", хронологічні межі якої охоплюють кінець XV – 60-ті роки XIX століття. Саме у цей період склалися ключові механізми та форми міграційних процесів, які у різній мірі проявляються і в період постіндустріалізму.

Міграція і міграційні процеси і в індустріальному, і в постіндустріальному суспільстві мають суперечливі наслідки. Вони можуть як позитивно, так і негативно впливати на функціонування соціально-економічних, політичних, духовних процесів як країн-реципієнтів, так і країн походження мігрантів. Для країн-донорів мігрантів умовно позитивними наслідками міграції є зменшення кількості "надлишкового" населення, що може зменшити не тільки рівень безробіття і соціальної напруги, а й призвести до стабілізації криміногенної ситуації. Позитивний характер має і надбання мігрантами у розвинутих країнах світу важливого життєвого та професійного досвіду і потенційної можливості його застосування на батьківщині. Окрім цього мігранти, зокрема у площині циклічної трудової міграції, залишаються важливими інвесторами країн-донорів, що тимчасово сповільнює економічну стагнацію цих країн. Натомість для країн-реципієнтів мігрантів позитивними факторами є обійняття мігрантами низько кваліфікованих трудових вакансій, на які не погоджується корінне населення; отримання країнами-акцепторами переважно молодих, соціально активних, часто кваліфікованих, працівників за умови не вкладання жодних коштів в їх освіту і виховання; послаблення негативних наслідків старіння населення у розвинутих країнах світу за рахунок прийняття мігрантів.

У дисертаційній роботі встановлено, що існує пряма загроза у глобальному просторі епохи постіндустріалізму поступового витіснення представників корінного населення у розвинутих країнах світу, насамперед Західної Європи мігрантами з мусульманських, африканських країн, а США і Канади – мігрантами з латиноамериканських країн. Уряди розвинутих країн у контексті цього мають виробити ефективну міграційну політику щодо переведення стихійних міграційних процесів у юридично обґрунтоване законодавством русло, насамперед у площині адаптації мігрантів в економічний, політичний, соціокультурний простір країн-акцепторів. Кардинальна зміна міграційної політики у всьому світі й у розвинутих країнах центру світ-системи, насамперед, відбулася як реакція на пандемію

Covid-19. В межах нової постпандемічної міграційної політики національні уряди отримали більш жорсткі важелі щодо можливості закриття кордонів, не допуску потенційних мігрантів, біженців або внутрішньо переміщених осіб. Водночас національні держави в умовах пандемії зберегли широку палітру інструментарію щодо вибіркового послаблення міграційної політики до "потрібних" для їх економіки професійних або вікових груп.

У площині адаптивних практик щодо мігрантів в умовах як індустріального, так і постіндустріального суспільства чітко проявляються дві тенденції. З одного боку, у країнах-реципієнтах простежуються в різній мірі тенденції щодо сприйняття мігрантами цінностей і світоглядних орієнтацій корінного населення у політичній, економічній, соціокультурній сферах буттєвості. З другого боку, у глобалізованому просторі сучасності чітко простежується тенденція щодо ізоляції новоприбулих мігрантів в етнічних міських гетто та консервація їх національної ідентичності, що є сприятливим ґрунтом для продукування конфліктів і непорозумінь з соціальною і культурною ідентичністю корінних народів приймаючих суспільств.

Як небажання самих мігрантів адаптуватися до соціокультурної реальності країн-реципієнтів, так і спроби примусової асиміляційної політики продукують соціальну напругу та соціальні конфлікти. Невирішеність цієї проблеми може формувати негативний образ мігрантів та несприйняття їх потреб та інтересів в очах автохтонного населення приймаючих суспільств. У зв'язку з цим продуктивним шляхом інтеграції мігрантів у соціокультурне середовище країн-реципієнтів є принципова орієнтація на повагу і збереження їх визначальних етнокультурних ознак, яка поєднується з послідовною, довготривалою реінтеграцією мігрантів у соціально-економічний, політичний, духовний простір приймаючих країн. При цьому з боку мігрантів має виявлятися принципове прийняття законодавчих норм і практик країни-акцептора.

На основі аналізу наявних статистичних даних та експертних прогнозів встановлено, що міграційні процеси в ситуації пандемії Covid-19 зазнають

істотної трансформації. Зростання масового безробіття у розвинутих країнах світу зумовлює скорочення сегменту ринку, де зайняті трудові мігранти. Це з необхідністю зумовить їх масове повернення у країни вибуття. Окрім цього трудові мігранти стають ще більш вразливими в ситуації пандемії через зайнятість у країнах прибуття в низькооплачуваних сферах та перебуваючи в ситуації тимчасового або неофіційного найму. Мільйони працівників-мігрантів під час поширення Covid-19 змушені повертатися у країни з низьким і середнім рівнем доходів, де ринки праці були нестабільними і до пандемії.

Жорсткі обмежувальні заходи, які були прийняті на протязі кількох тижнів у березні-квітні 2020 р. у більшості країн світу були введені, практично зупинили перетин кордонів між державами. Значна частина мігрантів змушена була залишитись у країні прибуття, де в період кризи вони починають менше заробляти, погоджуються на працю в неналежних умовах, де неможливе соціальне дистанціювання, або погоджуються на неформальні трудові відносини. Карантинні обмеження і на національному, і на глобальному рівнях перешкоджають не тільки вільному пересуванню мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб, а посиленню сегрегації, стигматизації та експлуатації мігрантів у місцях їх примусової концентрації.

У результаті карантинних заходів в ситуації пандемії Covid-19 мігранти, насамперед трудові, порівняно з іншими соціальними групами, найбільше постраждають від обмежувальних заходів, оскільки перебувають у сегменті робочої сили, яка найбільше працює у сфері обслуговування, ресторанному і туристичному бізнесі, що несуть граничні економічні втрати. Окрім цього, найбільш постраждалими внаслідок пандемії будуть і мігранти, які мають тимчасові трудові контакти або працюють на рівні самозайнятості.

Результати карантинних і обмежувальних заходів будуть різними для країн центру світ-системи і країн периферії. Якщо для країн периферії і напівпериферії прогнозується суттєвий притік трудових мігрантів, які масово повертатимуться з розвинутих країн світу, то у країнах центру світ-системи прогнозується спочатку масовий відтік трудових мігрантів. Але з часом у цих

країнах буде наявний значний притік трудових мігрантів, оскільки ці держави й надалі залишатимуться привабливим ринком праці. Водночас країни, для яких властивий високий рівень економічного і соціального розвитку, в ситуації постпандемійного суспільства уводитимуть більш суворі заходи для фільтрації потенційних працівників, ставлячи жорсткі професійні, освітні й вікові фільтри.

В результаті пандемії Covid-19 у більшості країн світу загострюються проблеми соціальної нерівності, соціального забезпечення та несправедливості перерозподілу матеріальних багатств, скорочення впливу держави на врегулювання соціальної нерівності, зростання ненормованої і нестабільної зайнятості та безробіття, масового зростання явища "працюючих бідних" та ін. Це, у свою чергу, спричинить закриття освітніх закладів і знецінення освіти як такої, зростання рівня інтернет-комунікацій, що лише полегшуватиме можливості для кримінальних структур втягувати вразливі соціальні групи у торгівлю людьми. У контексті міграційних процесів зростає й загроза посилення гендерної нерівності, насамперед у площині небезпеки втрати роботи та посилення експлуатації жінок-мігранток. Саме жінки як особливо вразлива категорія мігрантів може найбільш піддаватися сексуальній експлуатації, стигматизації за принципом, начебто що мігранти є потенційними розповсюджувачами Covid-19.

Ситуація швидкого інфікування Covid-19 значної кількості населення планети і початок глобальної економічної кризи в чергове поставили перед міжнародними структурами завдання переосмислення принципів і механізмів регулювання міграційних процесів. У ситуації пандемії країни-донори трудових мігрантів, зокрема, Україна мають проводити виважену міграційну політику в ситуації пандемії. Це стосується сфери регулювання і сприяння своєчасного полегшення від'їзду мігрантів у приймаючі країни, необхідності уникнення бюрократизації та зайвих обмежень міграційних процесів.

Натомість в ситуації масового повернення на батьківщину трудових мігрантів, уряди цих країн мають задіяти механізми визнання у мігрантів

набутих за кордоном професійних навичок, забезпечення на батьківщині справедливих процедур найму, розширення практик соціального захисту трудових мігрантів, створення належних умов для легальної повторної міграції. Ключовою умовою перетинання кордонів має бути його відповідність національному законодавству та рекомендаціям ВООЗ. Мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи мають бути повністю включені до національних систем приймаючих держав у сфері медичного обслуговування на належних фінансових та юридичних умовах.

В умовах соціальної транзитивності і нелінійності розвитку сучасної світ-системи українське суспільство зіштовхнулося з серйозними проблемами у сфері міграційних процесів. В умовах неспровокованої російської агресії щодо України, наростаючої структурної кризи економіки, збідніння значної частини населення українське суспільство зіштовхнулося зі значними соціальними ризиками у площині, насамперед, масової трудової міграції громадян України і необхідності реінтеграції мільйонів внутрішньо переміщених осіб і біженців внаслідок російсько-української війни.

На основі аналізу соціокультурної динаміки міграційних процесів сучасності встановлено, що, з одного боку, наша держава має специфічні причини масової трудової міграції, пов'язані з неспровокованою російською агресією щодо України, українською низькою заробітною платою та високим рівнем безробіття, порівняно з країнами-сусідами. З другого боку в результаті реалізації Угоди про асоціацію з ЄС (2014) проявились універсальні чинники відтоку трудових мігрантів з України (вищий рівень заробітних плат, вищий рівень соціальної безпеки і стабільності, вищий рівень соціальної справедливості в державах ЄС). Подібний шлях серйозної втрати трудових ресурсів пройшли й інші країни Центральної і Східної Європи, які свого часу стали "новими членами" Європейського Союзу.

Водночас, з другого боку, поряд з системним наростанням несприятливих внутрішніх умов, що "виштовхують" мобільних активних громадян за кордон Угода про асоціацію з ЄС (2014) відкрила якісно нові

можливості для відпливу працівників з нашої держави. Ключовими країнами-реципієнтами трудових мігрантів з України є Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія, на які припадає близько 80 % українських мігрантів. На основі аналізу соціально-економічного розвитку України встановлено, що якісно новим чинником активізації трудової міграції з держави є вплив на її економіку суперечливих результатів Industry 4.0, і як наслідок, загострення проблеми перерозподілу матеріальних багатств між бідними і багатими громадянами однієї країни та між економічно відсталими і розвинутими державами та регіонами світ-системи.

У дисертаційній роботі обґрунтовано суперечливий характер міграції з України у період модерної соціальної транзитивності. До потенційно негативних наслідків масової міграції, насамперед трудової, з України належить втрата найбільш мобільної молодшої частини населення, роздільне проживання членів родини, руйнація сімейних зв'язків, нелегальна або напівлегальна зайнятість українських трудових мігрантів, робота у важких, часто шкідливих умовах праці, низька заробітна плата та малокваліфікована робота за кордоном. Ще більш руйнівними для українського суспільства є незворотні втрати держави внаслідок нерентабельності капіталовкладень у сферу освіти через міграцію працівників в інші країни, пришвидшення процесу старіння нації та наростання дисбалансу на внутрішньому ринку праці, зростання цін на товари і послуги за умови низької купівельної спроможності основної маси населення. Натомість у країні прибуття для мігрантів є недоступною кваліфікована медична допомога, їм загрожує втрата національної ідентичності і пришвидшеної асиміляція.

Доведено, що відносно позитивний вплив масової трудової міграції з України на розвиток сучасного українського соціуму пов'язаний зі зниженням тиску на ринок праці та зменшенням рівня соціальної напруженості в українському суспільстві, зменшенням навантаження на сферу соціальної допомоги, можливістю підвищення добробуту окремих категорій працівників, здобуттям ними нового професійного досвіду,

отриманням значною частиною українських громадян нових мовних практик, набуття ними досвіду життя в демократичному правовому суспільстві та ін.

Розбудова розвинутої правової держави в Україні неможлива без процесу нівеляції негативних наслідків масової міграції. Зростання темпів і обсягів масової міграції з України засвідчує, що незважаючи на деякі кроки, зроблені українським урядом у 2017-2021 роках, як-от, підвищення мінімальної заробітної плати до 6700 грн., у нашій державі досі відсутня системна міграційна політика. Ця політика завбачує цілий комплекс заходів: реформування і лібералізацію процесу ведення бізнесу, формування позитивного інвестиційного клімату, протекціоністські заходи щодо розвитку виробництв з високою доданою вартістю, створення нових робочих місць з належною оплатою праці, розв'язання житлової проблеми та ін.

При цьому ефективна міграційна політика має захистити державу від напливу нелегальної міграції з третіх країн та гарантувати легальним українським мігрантам інтеграцію у розвинуті суспільства на правовій основі або сприяти їх поверненню до України. У ситуації наростаючої соціальної транзитивності саме держава й наддержавні міжнародні інституції мають взяти на себе регламентацію умов в'їзду і перебування іммігрантів на своїй території на підставі національних інтересів і завдань транснаціональної безпеки.

Внаслідок неспровокованого повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року міграційні процеси в Україні набули загрозливого характеру для самого існування української держави і українського суспільства: внаслідок евакуації, потоків біженців і ВПО, примусового переміщення, депортації і викрадення російськими загарбниками українського населення, насамперед дітей на ТОТ, Україна втратила не менше 10 млн. громадян. Міграція українців, яка на початку війни мала переважно ознаки евакуації, поступово перетворюється на трудову міграцію в країни ЄС або в інші держави. Поряд з цим під впливом військових дій в Україні очікується скорочення народжуваності через зменшення кількості молоді, скорочення кількості жінок і чоловіків

репродуктивного віку, невизначеність майбутнього потенційних батьків в умовах воєнних дій як основи для рішення про відкладення народження дітей.

Доведено, що в умовах війни склалася й ціла низка факторів, які спонукатимуть українських біженців не повертатися в Україну: побоювання за своє життя, небажання бути мобілізованими, руйнування економічного потенціалу України, затяжний характер війни. На процес повернення або неповернення в Україну мільйонів біженців буде впливати і ситуація у країнах тимчасового перебування: наявність роботи і житла, рівень матеріального забезпечення, можливість відправити дітей у школу. Також за умови успішної адаптації сімей з жінками і дітьми, можна очікувати й рух чоловіків після завершення війни для возз'єднання сімей в інших країнах.

З метою подолання цих негативних факторів у довготривалій перспективі державна політика України має бути зосереджена на цілеспрямованій політиці повернення українських біженців на батьківщину, інтеграції ВПО у місцеві громади, забезпечення їх тимчасовим, а в перспективі і постійним житлом переселенців, надання їм сприятливих можливостей для пошуку роботи, медичного обслуговування, отримання належного рівня середньої і вищої освіти та ін. Ключовою умовою розробки і впровадження ефективної стратегії і тактики реінтеграції біженців внутрішньо переміщених осіб є ефективне інформування громадян України щодо проблем ВПО і біженців, продукування відчуття солідарності між громадянами держави, зростання рівня толерантності до думки Іншого, виховання в українському соціумі ідей гуманізму і співпереживання.

У дисертаційній роботі обґрунтовано, що перспективними напрямками вирішення проблем ВПО і біженців могли б бути цілеспрямовані гранти на розвиток бізнесу і виробництва у конкретних громадах, які прийняли переселенців. Означені механізми могли б сприяти зростанню трудової зайнятості, розвитку соціальної та транспортної інфраструктури, розширенню можливостей для розквіту малого і середнього бізнесу в громаді. Водночас дієва реінтеграція ВПО неможлива без вироблення механізмів громадського

контролю за виділенням, розподілом і використанням державних коштів, фінансів місцевих органів влади і коштів міжнародних донорів, спрямованих на допомогу внутрішньо переміщеним особам в Україні.

Ефективне вирішення проблем ВПО і біженців в українському суспільстві вимагає створення єдиної електронної інформаційної бази переселенців, куди б увійшли дані про їх соціально-економічні параметри та географію їх розміщення. Це сприятиме як виробленню системної державної політики щодо ВПО, так і розширенню можливості їх адаптації до нового соціокультурного середовища. Зокрема, у галузях медичного обслуговування та освіти адаптація і реінтеграція внутрішньо переміщених осіб має супроводжуватися додатковим фінансуванням відповідних профільних закладів, використанням коштів міжнародних партнерів і міжнародних благодійних організацій, створенням єдиного реєстру дітей-переселенців дошкільного і шкільного віку та пацієнтів-переселенців, визначенням пріоритетних потреб внутрішньо-переміщених осіб у сфері медичної, зокрема, психологічної допомоги.

У зв'язку з об'єктивною неспроможністю сучасного українського суспільства самотійно вирішити проблеми з ВПО і біженцями доцільним залишається звернення за допомогою до міжнародних інституцій. В таких умовах поглиблення економічної кризи в нашій державі, потреби у додатковому виділенні значної частини бюджету на оборонну сферу, відсутності достатньої кількості робочих місць, масовому безробітті зумовлює необхідність для України укладення угод про циклічну міграцію з іншими державами. Це набуває ще вищого рівня актуальності, оскільки в ситуації четвертої індустріальної революції та пандемії Covid-19 багато урядів розвинутих країн приймають закони про обмеження надання статусу біженця і громадянства мігрантам з третіх країн.

Актуальними для українського суспільства досі залишаються проблеми активної взаємодії громадських організацій ВПО з державними органами, необхідністю подальшого унормування забезпечення прав і свобод ВПО,

отримання компенсації за зруйноване чи пошкоджене житло, втрачене майно, нівеляції та уникнення стигматизації ВПО та ін. Саме від взаємодії держави і громадянського суспільства залежить розробка ефективної міграційної політики, яка могла б дати відповідь на загрози національній і соціальній безпеці України, пов'язані з масовою вимушеною міграцією.

Загалом вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб і біженців в Україні вимагає розв'язання цілого комплексу завдань: вироблення системної політики держави щодо визначення правового статусу ВПО на рівні внутрішнього законодавства з його уніфікацією з міжнародними правовими актами щодо ВПО; доповнення Стратегії державної міграційної політики України до 2025 р. положеннями щодо ВПО; забезпечення ефективного виконання як на рівні центральних органів державної влади, так і на рівні місцевої влади Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб". При цьому держава має використовувати усі наявні економічні, політичні, соціальні й інтелектуальні ресурси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман, Зигмунт, 2008. *Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства* / Пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". 109 с.
2. Безуглий, П. Г., 2019. *Вплив державної політики на міграційні процеси в Україні (2010-2017 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 052 Політологія. Вінниця. 209 с.
3. Білобровець, О. М., 2018. Мігрантський шлях польського населення українськими землями (1915-1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 50. С. 336–340.
4. Білобровець, О., 2021. Регіональна ідентичність польської спільноти в соціально-політичному просторі Правобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. № 52. С. 29–36. DOI 10.31909/26168774.2021-(52)-3
5. Білобровець, О., 2022. Польський фактор у суспільному житті Правобережної України першої половини ХІХ ст. крізь призму системи судочинства. *Інтермарум: історія, політика, культура*. Вип. 11. С. 168-175. DOI 10.35433/history.112044
6. Білорус, О., 2015. Глобальна неоконвергенція транзитивних, трансформаційних і авангардних соціально-економічних систем. *Економічна теорія*. № 3. С. 56–64.
7. Білошицький, С., 2015. Сучасна міжнародна міграція як політична проблема та об'єкт політичної науки. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 4 (78). С. 142–158.
8. Бокала, А. А., 2016. Міграційна криза в Європейському Союзі. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 7. С. 215–221.

9. Бублій, М. П., 2009. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2. С. 131–139.
10. Бурейко, Н. Н., 2014. Международная миграция как предмет междисциплинарного исследования. *Studia Humanitatis*. № 4. С. 1–15. URL: <http://st-hum.ru/content/bureyko-nn-mezhdunarodnaya-migraciya-kak-predmet-mezhdisciplinarnogo-issledovaniya> (Дата перегляду: 12.07.2020).
11. Васильківський, Д. М., Осійчук, О. А., 2009. Зовнішня трудова міграція в Україні: сучасний стан, причини, наслідки. *Вісник Хмельницького національного університету*. № 1. С. 97–101.
12. Васянович, О. А., 2020. Провове становище екологічних біженців як вразливої категорії населення, що потребують еколого-правової охорони. *Часопис київського університету права*. № 4. С. 337–342.
13. Великий голод в Ірландії, 2002. *Епопея смерті та еміграції*. Від нашого кореспондента в Ірландії. URL: <http://surl.li/ifgur> (Дата перегляду: 22.12.2022).
14. Вербовий, М., 2011. Доктринальні засади міжнародної трудової міграції. *Демократичне врядування*. Науковий вісник. Вип. 7. С. 17–25.
15. Весельська, Л. А., 2016. Теоретичні засади регулювання міграційних процесів. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. № 15. С. 39-41. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2016/9.pdf (Дата перегляду: 03.04.2020).
16. *Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху*: монографія, 2016. / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ. 448 с.
17. *Вплив внутрішнього переміщення на розвиток територіальних громад. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи: колективна монографія,*

2019. НАН України. Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, С. 255–299.
18. *Втрата робочих місць через COVID-19 носить катастрофічний характер. Профспілка працівників освіти і науки України*, 10 квітня 2020. URL: <https://pon.org.ua/novyny/7797-vtrata-robochih-msc-cherez-covid-19-nosit-katastrofchniy-harakter.html> (Дата перегляду: 12.06.2022).
 19. Гаєк, Ф. А., 2002. *Конституція свободи*. Львів: Літопис. 556 с.
 20. Гантінгтон, Семюел П., 2006. *Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку*. Переклад з англійської Наталії Климчук. Львів: Кальварія. 474 с.
 21. Ганус, А. Гарячий сірійський трикутник. *Експрес*. 2016. № 18. С. 14.
 22. Герасименко, Г. В., Позняк, О. В., 2006. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України. *Демографія та соціальна економіка*. № 1. С. 46–54.
 23. Герич, А. Й., 2018. Змістовні характеристики міграційного контролю в Україні. *Юридичний бюлетень*. Випуск 7. Ч. 1. С. 290–295.
 24. Горбатенко, В., 2017. Надмірна міграція і порушення політичної стабільності на європейському континенті. *Studia Politologica Ukraino – Polona*. Випуск 7. Житомир-Київ-Краків: ФОП Євенок О. О. С. 20–28.
 25. Гребіник, Я., 2018. Політична реакція країн ЄС на міграційну кризу. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка*. №1(6). С. 139–142.
 26. Грушко, М. В., 2020. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим і м. Севастополь. *Право і суспільство*. № 5. С. 230-238. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.34> (Дата перегляду: 28.06.2023).
 27. Грошові перекази в Україну, 2019. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/2019/> (Дата перегляду: 18.08.2020).
 28. Гуменюк, Ю. П., 2013. Міжнародна трудова міграція: методологічний та організаційний аспекти: монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 619 с.

29. Дембіцька, А. В., 2013. Основні етапи міжнародної міграції робочої сили. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова*. Вип. 4/1. Т. 18. С. 149–152.
30. Демір, Гьокхан, 2015. Глобальні міграції і проблема толерантності. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: Міжнародна науково-теоретична конференція, 1 – 2 жовтня 2015 року*: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. Житомир: Вид. Євенок О. О. С. 228–230.
31. *Демографічна ситуація в Україні у 2017 р.*, 2018. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm (Дата перегляду: 21.02.2018).
32. *Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015*. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf (Дата перегляду: 27.02.2019).
33. *Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, Молдова, Білорусь та Грузія, 2019*. URL: <https://iom.org.ua/ua/publications?page=1> (Дата перегляду: 17.08.2020).
34. Дракохруст, Тетяна, 2022. Права людини: зміна клімату та примусове переміщення. *Актуальні проблеми правознавства*. 1 (29). С. 32-36. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022-1.pdf#page=32> (Дата перегляду: 27.04.2023).
35. Дракохруст, Т. В., 2020. *Правове забезпечення державної міграційної політики України: монографія*. Тернопіль, ТНЕУ. 416 с. URL: <http://surl.li/iffhjk> (Дата перегляду: 12.08.2021).
36. Дутчак, В. В., 2017. Мультикультуралізм як загроза європейській ідентичності. *Глобалізований світ: випробування людського буття*: Міжнародна науково-теоретична конференція, 6–7 жовтня 2017 року: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. М. А. Козловець [та ін.]. Житомир: Вид-во Євенок О. О. С. 286–288.

37. *Експорт-імпорт товарів – Державна служба статистики України*, 2016. URL: www.ukrstat.gov.ua/metaopus/.../1-2_05_01_01_2016.htm (Дата перегляду: 22.07.2019).
38. Еміграція. Енциклопедія сучасної України. URL: esu.com.ua/search_articles.php?id=17837 (Дата перегляду: 13.05.2022).
39. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, 2007. *Конвенція Ради Європи від 24 листопада 1977 р., № 93*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307 (Дата перегляду: 21.02.2022).
40. Євтух, В., 1996. *Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти*. Київ: Фенікс. 214 с.
41. ЄС стурбований погіршенням клімату, 2006. *Євробюлетень*. № 10. С. 14.
42. *Живильна сила економіки*, 4 грудня 2014. <https://www.epravda.com.ua/publications/2014/12/4/509254/> (Дата перегляду: 22.03.2020).
43. *З 1 березня 2020 року у Німеччині набуває чинності новий міграційний закон, що полегшить доступ іноземців до ринку праці*, 07.10.2019. URL: <https://inpoland.net.pl/novosti/z-1-bereznia-2020-roku-u-nimechchini-nabuvaeh-chinnosti-novijj-migracijnijj-zakon-shho-polegshit-dostup-inozemciv-do-rinku-praci-2/> (Дата перегляду: 17.08.2020).
44. *За новими прогнозами UNFPA, продовження пандемії Covid-19 спричинить згубний вплив на здоров'я жінок*, 28 квітня 2020. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/за-новими-прогнозами-unfpa-продовження-пандемії-covid-19-спричинить-згубний-вплив-на-здоровя> (Дата перегляду: 07.06.2020).
45. Захарченко, А. М., 2008. Проблема поширення ісламського фундаменталізму, екстремізму та тероризму: можливі наслідки для України. *Вісник Одеського державного університету*. № 1. С. 51.
46. *Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами*, 2018. (9 раунд, березень 2018 р.). Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. URL:

http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_9_ukr_press.pdf (Дата перегляду: 16.02.2020).

47. *Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави*, 11.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3044-20#Text> (Дата перегляду: 07.05.2023).
48. Зінько, С., 2008. Проблема інтеграції мусульманських спільнот у Європі: досвід для України. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (9). С. 229–240.
49. *Зовнішні трудові міграції населення України*, 2002. За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка. Київ: РВПС України НАН України. 206 с.
50. *Зовнішня трудова міграція населення України*, 2008. *Публікація Державного комітету статистики України*. URL: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Дата перегляду: 23.05.2020).
51. Зубик, А., 2014. Сучасна трудова міграція українського населення в Польщу. *Економічна та соціальна географія. Наукові записки*. № 1. С. 107–113.
52. Іванова, Т., Болуто, А., 2017. Зовнішня трудова міграція в Україні: проблеми та наслідки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 2 (10). С. 29–33.
53. Індекс споживчих цін у 1991 – 2014 рр. *Державна служба статистики*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Дата перегляду: 26.02.2021).
54. *Інтеграція ВПО у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія*, 2018. О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, Ю. С. Залознова та ін.]; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ. 244 с.

55. Капітан, В., 2012. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*. Вип. 32. С. 474–481.
56. Касьянова, М. М., Ширма, О. В., 2013. Основні чинники та соціальний склад трудової міграції населення України (1991-2011 рр.). *Наука. Релігія. Суспільство*. № 3. С. 14–17 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2013_3_5 (Дата перегляду: 07.05.2020).
57. Катеринчук, М., 2000. Правове регулювання обмежувальних заходів щодо імміграції до США. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць*. Вип. 91: Правознавство. Чернівці: ЧДУ. С. 89–94.
58. *Кількість зареєстрованих безробітних та кількість вакансій у 2018 р., 2018*. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Дата перегляду: 19.02.2018).
59. *Кількість звернень щодо домашнього насильства під час карантину стрімко зростає, 2020* ГО "Ла Страда-Україна". URL: <https://www.facebook.com/lastradaukraine/posts/2944704485606616/> (Дата перегляду: 13.08.2020)
60. Ключник, Р. М., 2020. Глобальні проблеми сучасності: економічний вимір. *Академічний огляд*. № 1 (52). С. 5–12.
61. Коваленко, О., 2023. Дослідження реінтеграції внутрішньо переміщених осіб як соціокультурна проблема. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / за ред. О. Л. Соколовського*. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. С. 43–45.
62. Коваленко, О. В., 2017а. Концептуальні підходи до аналізу міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого суспільства. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Випуск № 3 (17). С. 107–115.

63. Коваленко, О. В., 2018а. Міграційні процеси у контексті глобальної соціальної транзитивності. *Українська полоністика*. Випуск 15. С. 41-50.
64. Коваленко, О. В., 2020. Соціальні виклики у сфері медичного обслуговування внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції "Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)"* (20-21 лютого 2020 р.). Запоріжжя: ЗДМУ. С. 25–27.
65. Коваленко, О. В., 2017б. Тенденції та чинники трудової міграції в Україні в ситуації глобальної соціальної транзитивності. *Українська полоністика*. Випуск № 14. С. 41–50.
66. Коваленко, О. В. 2018б. Трудова міграція в Україні у контексті зростання соціальної транзитивності сучасного світу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. Випуск № 1 (84). С. 37–42.
67. Ковальчук, Т., 2018. *За рік Україні вдалося вийти з групи країн, де процвітає торгівля людьми.* URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/12352_Tetyana_Kovalchuk_Za_rik_Ukraini_vdalosya_viyti_z_grupi_krain_de_procvita_torgivlya_lyudmi_.htm (Дата перегляду: 28.02.2018).
68. Ковтун, Н. М., Венцель, Н. В., 2020. Новий середній клас як фактор нівеляції соціальної невизначеності в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. Випуск № 1 (87). С. 86–99. DOI.10.35433/PhilosophicalSciences.1(87).2020.86-99.
69. Ковтун, Н. М., 2014. *Воля як основа соціальної активності: теоретико-методологічний аналіз.* Монографія. Житомир: Видавництво Євенок О. О. 292 с.
70. Ковтун, Н. М., Коваленко, О. В., Венцель, Н. В., 2020. Внутрішньо переміщені особи в Україні та особливості їх реінтеграції в ситуації

- зростання соціальної транзитивності. *Пріоритетні шляхи розвитку науки та освіти (частина I): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 5-6 травня 2020 року.* Львів: Львівський науковий форум. С. 66–67.
71. Ковтун, Н. М., Ковтун, Ю. В., 2020. "Інтелектуальна" міграція у контексті суспільних викликів четвертої індустріальної революції. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Н. М. Ковтун, О. В. Чаплінська та ін. Київ: КВІЦ. С. 43–46.*
72. Ковтун, Н. М., 2015. Тероризм як неконвенційна форма політичної активності у контексті аналізу індивідуальної і суспільної волі. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць / Гол. ред. В. Г. Воронкова. Вип. 61. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА. С. 90–99.*
73. Ковтун, Н. М., Шкіль, Л. Л., Венцель, Н. В., 2021. Безумовний базовий дохід як фактор нівеляції соціальних ризиків в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. Випуск № 1 (89). С. 76–87.
74. Козловець, М. А., Білобровець, О. М., Краснобока, Т. В., 2022. Соціокультурні, соціально-економічні та геополітичні детермінанти міграційних процесів у сучасному українському суспільстві. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки.* Вип. 1 (91). С. 30–40.
75. Козловець, М. А., Ковтун, Н. М., 2010. *Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія.* Київ: ПАРАПАН. 348 с.
76. Конвенція про працівників-мігрантів, 1949. *МОП: Конвенція від 1 липня 1949 р. № 97.* URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_159 (Дата перегляду: 13.02.2021).

77. Конвенція про статус біженців, 1951. *Конвенція ООН від 28 липня 1951 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (Дата перегляду: 26.12.2019).
78. Концепція державної міграційної політики, 2011. *Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 р.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> (Дата перегляду: 11.03.2021).
79. Краузе, О., 2010. Зовнішня трудова міграція населення України. *Галицький економічний вісник.* № 2 (27). С. 26–34.
80. Креминская, Е. Д., 2012. Теоретико-методологические основы изучения миграционных процессов в глобализирующемся мире (политологическое измерение). *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету.* Випуск 9. С. 48–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_9_9 (Дата перегляду: 15.03.2022).
81. Кримський, С. Б., 2003. *Запити філософських смислів.* К. : ПАРАПАН. 240 с.
82. Кудряченко, А. І., 2014. Іслам у сучасній Європі та Україні. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід.* Вип. 21 (Ч. II). Серія "політичні науки". С. 64–69.
83. Куревіна, І. О., 2006. Вплив інтеграційних процесів на міжнародну трудову міграцію: регіональний аспект. *Національний Інститут Стратегічних досліджень.* URL: <http://niss.lviv.ua/publications/96.htm> (Дата перегляду: 22.11.2019).
84. Лавер, О. Г., 2014. Біженці, вимушені переселенці та нелегальні мігранти ХХ – початку ХХІ століть як глобальна проблема людства. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія "Історія".* Вип. 2(33). С. 93–100.
85. Латигіна, Н. А. , 2016. *Іслам: шлях крізь століття: монографія.* Київ: Київ. нац. торгівельно-економічний університет. 360 с.

86. Лесьняк-Мочук, К. *Закордонна трудова еміграція сільського населення*. URL: http://www.univ.rzeszow.pl/konferencje/rl_most/ukr. (Дата перегляду: 04.15.2019).
87. Лехан, В. М., Крячкова, Л. В., Борвінко, Е. В., Колесніков, В. І., 2018. Медико-соціальні аспекти медичного обслуговування контингенту тимчасово внутрішньо переміщених осіб. *Вісник проблем біології і медицини*. № 1. Т. 1 (142). С. 334–337.
88. Липов, В., 2005. *Міжнародна економіка*. Міністерство освіти і науки України, ХНЕУ. Харків: ВД "ІНЖЕК". 30 с.
89. Лібанова, Е. М., 2014. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.). *Вісник Національної академії наук України*. № 12. С. 15–24.
90. Лібанова, Е. М., 2018. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2 (33). С. 11–26.
91. Лободзинська, Т. П., Білих, М. С., Чорна, К. В., 2020. Пандемія коронавірусу як форс-мажорна обставина для малого та середнього бізнесу: Україна та світ. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Випуск 42. С. 35–38.
92. Лубінець, Дмитро. *Викрадення українських дітей – це геноцид*, 08 травня 2023. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/554338_vikradennya_ukrainskih_ditey-tse.html (Дата перегляду: 11.08.2023).
93. Лубська, М. В., 2010. Право в системі культури. *Філософія. Політологія*. № 98. С.8–11.
94. Львова, О. Г., 2006. Соціально-політичні наслідки міжнародної міграції для приймаючих країн у 90-х роках ХХ ст. *Наукові Записки. Політичні науки*. Том. 57. С.24–30.

95. Максименюк, М. Ю., 2012. Етнонаціональні і регіональні відносини як фактор розвитку поліетнічного, полікультурного і поліконфесійного соціуму. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. № 49. С. 205–219.
96. Малиновська, О., 2012. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. № 1. С. 77–86.
97. Малиновська, О. А., 2015а. *Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз: аналітична записка*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-09/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf (Дата перегляду: 26.12.2019).
98. Малиновська, О. А., 2004. *Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями*. Київ: НАДУ. 235 с.
99. Малиновська, О. А. 2018. *Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія*. Київ: НІСД. 472 с.
100. Малиновська, О. А., 2011. *Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування*. Київ: НІСД. 40 с.
101. Малиновська, О. А., 2015б. Шляхи вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. Аналітична записка: Інститут стратегічних досліджень. Серія "Соціальна політика". № 9. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_prob1-a598d.pdf (Дата перегляду: 15.02.2020).
102. Марценко, Н., Грушко, М., 2021. Гуманітарний доступ під час збройних конфліктів. *Університетські наукові записки*. № 6 (84). С. 102-110. DOI 10.37491/UNZ.84.9 .
103. Маслова, Н. М., 2009. Фактори формування, функціонування і розвитку територіальних соціокультурних систем. *Геополітика и екогеодинамика регионів*. Т. 5. Вып.1. С. 75–82.
104. Мельник, П. *Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/554>. (Дата перегляду: 04.11.2019).

105. *Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика)*, 1998. За ред. Римаренка Ю. Київ: Довіра. 911 с.
106. *Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи*, 2007. За ред. О. В. Позняка. Умань. 276 с.
107. *Міграція в Україні: факти і цифри*, 2016. Упорядник Олена Малиновська. Київ: MOM. 32 с. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (Дата перегляду: 07.03.2019).
108. *Міграція в Україні: факти і цифри*, 2013. Міжнародна організація з міграції (МОМ): Представництво в Україні. 15 с. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf (Дата перегляду: 12.11.2018).
109. *Міграція як чинник розвитку в Україні*, 2016. Київ: MOM. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf (Дата перегляду: 22.12.2019).
110. Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, 1990. *Конвенція ООН, прийнята резолюцією 45/158 Генеральної Асамблеї від 18 грудня 1990 року*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml (Дата перегляду: 03.04.2020).
111. Міжнародна організація з міграції підтримує безпечну та впорядковану мобільність трудових мігрантів через кордони, 2020. *МОМ. ООН міграція*. Липень 2020. URL: <https://iom.org.ua/ua/publications> (Дата перегляду: 18.08.2020).
112. Міжособистісна політико-психологічна напруженість населення України, 2023. *КМІС*. Пресреліз підготував Сергій Дембіцький. 04.05.2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1230&page=2> (Дата перегляду: 18.05.2023).

113. Младьонова, О., 2020. Тест на корона вірус: світові лідери крізь призму інформаційної політики під час пандемії Covid-19. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія "Питання політології"*. Вип. 37. С. 53–60.
114. *Можна побудувати стіни, але імігранти їх просто обійдуть – гендиректор МОМ*, 2016. URL: <http://apostrophe.ua/ua/article/society/2016-10-11/mojno-postroit-stenyi-no-migranty-ih-prosto-oboydut---gendirektor-mom-/7674> (Дата перегляду: 12.03.2018).
115. Муранова, В. В., 2015. Міграційні конфлікти як об'єкт філософсько-правового аналізу. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1-2 (9-10). С. 141–151.
116. Надточій, А. О., 2015. Причини зовнішньої трудової міграції та оцінка її наслідків для економіки України. *Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку*. № 1. С. 1–8.
117. *Населення України. Трудова еміграція в Україні*, 2010. [Е. М. Лібанова, С. В. Башкіров, Н. А. Богоєва та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. В. М. Птухи НАН України. 233 с.
118. *Настрої та оцінки українських біженців (липень–серпень 2022 р.)*, 2022. Центр Разумкова. 30 серпня 2022 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p> (Дата перегляду: 24.12.2022).
119. *Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами*, 2021. Раунд 2. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/iom_nms_r2_ua-v.pdf (Дата перегляду: 06.02.2022).
120. Ніколаєвський, В. М., Прохоренко, Н. Є., 2009. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення. *Вісник міжнародного слов'янського університету*. Т. 12. № 1. С. 34–39.

121. Новікова, О. Ф., Панькова, О. В., 2018. Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. *Проблеми економіки*. № 3(37). С. 217–225.
122. *Обліковано 1427211 внутрішньо переміщених осіб*, 2019. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17926.html> (15.12.2019)
123. *ООН назвала кількість мігрантів у світі та суму, відправлену ними на батьківщину*, 2017. URL: <https://informer.press/oon-nazvala-kilkist-mihrantiv-u-sviti-ta-sumu-vidpravlenu-nymu-na-batkivschynu/> (Дата перегляду: 30.04.2019).
124. Оснач, О., 2011. Деякі аспекти визначення концептуальних засад та пріоритетів міграційної політики України. *Дослідження міжнародної економіки: збірник наукових праць*. № 2(67). С. 168–177.
125. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Дата перегляду: 22.05.2023).
126. Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення, 2023. *Аналітична доповідь*. Травень 2023 р. 20 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/22/2023-MATRA-I-KVARTAL-7.pdf> (Дата перегляду: 12.06.2023).
127. Павленко, Ю. В., 2002 *История мировой цивилизации. Философский анализ*. Киев: Феникс. 760 с.
128. Падаєнко, Ю. Л., Новокшанова, О. С., 2012. Ісламський чинник як невирішене питання західноєвропейської політики мультикультуралізму. *Наукові праці. Політологія*. Вип. 170. Том 182. С. 74–80.
129. *Пандемія і міграція. Як пандемія Covid-19 впливає на трудових мігранток?*, 2020. 09 червня 2020. URL: <https://www.ppl.org.ua/pandemiya-i-migraciya-yak-pandemiya-covid-19-vplivaeye-na-trudovix-migrantok.html> (02.08.2020).
130. Пархоменко, Н. В., 2018. Міграційні процеси як філософська проблема: теоретико-методологічні основи дослідження. *Молодий вчений. Філософські науки*. № 3 (55). С. 457–461.

131. Пахомов, Ю. Н., 2011. Близкие и отдалённые последствия международной миграции (в т. ч. для Украины). *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук. практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.)* упоряд. О. А. Малиновська. Київ: НІСД. С. 155–158.
132. Перфільєва, А. О., 2018. Міжнародна міграція як об'єкт глобалістичних досліджень у контексті творення стратегії розвитку держави. *Регіональні студії*. №12. С. 36–140.
133. Петрова, Я. В., 2008. Міграційна політика сучасної держави: сутність та шляхи впровадження. *Вісник ХНУ "Питання політології"*. Харків, № 796. Вип. 11. С. 169–177.
134. Петроє, О. М., Васильєв, В. Т., 2015. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. № 4. С. 93–100.
135. *Повертаються через сум за домом і безробіття: що ми знаємо про внутрішніх переселенців*, 2023. 20 лютого 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/iom-ukraine-interview-idp-pereselenci/32278342.html> (Дата перегляду: 02.05.2023).
136. Попович, М. Д., 2015. Системні аспекти комунікації як соціокультурного феномену. *Науковий вісник. Серія "Філософія"*. Харків: ХНПУ. Вип.45 (частина І). С. 214–229.
137. *Порівняння середньої заробітної плати в Україні і країнах Африки*, 2016. URL: https://antikor.com.ua/articles/137790-porivnjannja_serednjoj_zarobitnoj_plati_v_ukrajini_i_krajinah_afriki (Дата перегляду: 12.08.2023).
138. *Примусові медогляди на ТОТ: росіяни проводять відбір і забирають найздоровіших дітей – Герасимчук*, 2023. 30 травня 2023. URL: <https://suspilne.media/492031-primusovi-medogladi-na-tot-rosiani->

- [provodat-vidbir-i-zabiraut-najzdorovisih-ditej-gerasimcuk/](#) (Дата перегляду: 02.06.2023).
139. Примуш, М. В., 2021. Кривошеїн В.В. Соціоінженерний потенціал соціології соціальних проблем. *Політичне життя*. № 2. С. 32–37.
 140. *Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014. Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> – Ст. 1.* (Дата перегляду: 26.12.2019)
 141. *Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII (зі змінами та доповненнями).* URL: zakon.rada.gov.ua/go/761-19 (Дата перегляду: 28.12.2019).
 142. Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року, 2011. *Розпорядження Кабінету Міністрів України № 572-р від 22.06.2011 р.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2011-%D1%80#Text> (Дата перегляду: 03.11.2019).
 143. Пробоїв, О. А., 2017. Напрями подолання міграційної кризи в країнах ЄС і врегулювання потоків нелегальної міграції. *Економіка і суспільство*. Випуск 8. С. 89–95.
 144. Пуригіна, О., Сардак, С., 2007. *Міжнародна міграція*. Київ: ВЦ "Академія", 312 с.
 145. *Расові відмінності зitre кліматична міграція, – вчені, 2018.* URL: https://zik.ua/news/2018/09/17/rasovi-vidminnosti-zitre-klimatychna-migratsiya_vcheni_1408103 (Дата перегляду: 17.11.2018).
 146. *Рівень безробіття в Україні: на одне робоче місце – 8 людей, 2010.* URL: <http://www.p-p.com.ua/articles/9659>. (Дата перегляду: 05.09.2018).
 147. Риндзак, О. Т., Бідак, В. Я., Цапок, С. О., 2014. Соціально-економічна дискримінація мігрантів в умовах глобальної регіоналізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Вип. 2. С. 469–478.

148. Риндзак, О. Т., 2015. Теорії міграції населення – основа удосконалення міграційної політики України. *Збірник наукових праць з актуальних проблем економіки. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. С. 77–81.
149. Рощина, Н.В., Борданова, А.С., 2017. Особливості міграційних процесів у сучасних економічних умовах. *Економіка та держава*. № 1. С. 32–36.
150. Рыбаковский, Л. Л., 1987. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. Москва: Наука. 199 с.
151. Садова, У. Я., Риндзак, О. Т., Андрусин, Н. І., 2016. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. № 3 (28). С. 171–185.
152. Світлов, О. Р., 2012. Поняття "міграції": сучасні погляди та можливі перспективи в контексті теорії соціальної мобільності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Вип. 16. С. 33–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_16_6 (Дата перегляду: 05.03.2020).
153. *Середня зарплата в США за спеціальностями*. URL: <https://zrfa.ua/ua/articles/srednyaya-zarplata-v-ssha-po-spetsialnostyam/> (Дата перегляду: 18.03.2018).
154. Сидоренко, Світлана, 2022. Розвиток цифровізації в умовах війни як соціокультурного явища. *Медіафорум*. 11. С. 298–309. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.298-309> (Дата перегляду: 15.06.2023).
155. Сисак, М., 2016. Феномен міграції в умовах глобалізації. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. Випуск 20. С. 181–187.
156. Скиба, О. П., 2012. Соціокультурний вимір наукового пізнання. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. №2. С.63–66.

157. Скляр, В., 2012. Вплив міграційних процесів на зміни етнічного складу населення України (Середина ХХ – початок ХХІ ст. *Українознавчий Альманах*. Вип. 7. С. 34–36.
158. Скрипник, О., 2018. *Тримайте лікаря!* Ольга Скрипник. URL: <https://dt.ua/HEALTH/trimayte-likarya-270296.html> (Дата перегляду: 26.02.2018).
159. Слюсаревський, М. М., Блінова, О. Є., 2013. *Психологія міграції*. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: ТОВ "Імекс ЛТД". 244 с.
160. Сметанюк, Ю., 2016. Феномен міграції в соціально-філософському дискурсі: понятійно-категоріальний апарат. *VERSUS*. № 1 (7). С. 92–97.
161. *Соціокультурні чинники розвитку українського ринку праці: колективна монографія*, 2017. За ред. О.М. Балакіревої; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". Електрон. дані. К. 264 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/285.pdf> (Дата перегляду: 17.06.2019).
162. *Соціальна справедливість і коронавірус: аналіз наслідків для добробуту*, 2020. 29 березня 2020. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/sotsialna-spravedlyvist-i-koronavirus-analiz-naslidkiv-dlia-dobrobutu> (Дата перегляду: 05.06.2020).
163. Ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України, 2023. *КМІС*. Пресреліз підготовлений Президентом КМІС Володимиром Паніотто. 30.03.2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1218&page=3> (Дата перегляду: 12.06.2023).
164. Староверов, В. И., 1975. *Социально-демографические проблемы деревни*. Москва: Наука. 285 с.
165. Степанов, В. Ю. 2014. Соціокультурний простір сучасності. *Вісник ХДАК*. Випуск 43. С.104–110.

166. Стрижак, О. О., 2012. Теорія людського капіталу: формування наукової концепції. *Вісник Харківського національного економічного університету*. № 4. С. 56–59.
167. Тіщенко, С. О., Тіщенко, І. О., 2019. Міграційні процеси у сучасному світі: правові, економічні та соціокультурні аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 3. С.103–108.
168. У всесвітній день протидії торгівлі людьми МОМ повідомляє про сумний рекорд в Україні, 2020. 30 липня 2020. URL: <https://iom.org.ua/ua/u-vsivitniy-den-protydiyi-torgivli-lyudmy-mom-povidomlyaye-pro-sumnyy-rekord-v-ukrayini> (Дата перегляду: 17.08.2020).
169. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014. *Офіційний вісник України*. № 75. Т. 1. С. 2125.
170. *Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання*, 2019. Наук. ред. У. Я Садова. Львів. 110 с.
171. *Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*, 2013. Київ: ІС НАНУ. 566 с.
172. *Українське суспільство: міграційний вимір*, 2018. *Національна доповідь*. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ. 396 с.
173. *Філософський словник соціальних термінів*, 2005. За ред. В. П. Андрущенка. Харків: РИФ. 372 с.
174. *Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ "Карітас України"*, 2018. Київ. 56 с.

175. Харитонов, Р. Ф., Грушко, М. В., 2022. Проблемні питання прав екологічних біженців на європейському просторі. *Ампаро*. № 4. С. 54–58. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-4-08>
176. Хомра, А. У., 1979. *Міграція населення: вопросы теории, методики исследования*. Київ: Наукова думка. 146 с.
177. Хомра, О., 1999. *Міграція населення: питання теорії, методики дослідження*. Київ: Наукова думка. 146 с.
178. Хореев, Б. С., Чапек В. Н., 1978. Проблемы изучения миграции населения. Москва: Мысль. 254 с.
179. Чорна, В. О., 2015. Соціально-філософський аналіз міграції. *Наукові праці. Філософія*. Вип. 245. Том 257. С. 52–56.
180. Шаленна, Н. М., 2014. Особливості формування концепту "європейського ісламу". *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 123. (Частина I). С. 34–43.
181. Швед, В. І., 2003. Ісламський чинник та його врахування у реалізації стратегічних цілей Української держави. *Вісник Одеського національного університету*. Вип. № 9. С. 757–764.
182. Шкарупа, К. В., 2020. Теоретичні підходи до розуміння терміна "зовнішня трудова міграція". *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4. С.60–65.
183. Шульга, М., 2005. Міграція як форма розширення ареалу життя особистості. *Соціальний ареал життя особистості*. Київ: Інститут соціології НАН України. С. 181–196.
184. Юськів, Б., 2011. Міжнародна трудова міграція в Європі на початку ХХІ ст. *Сучасна українська політики. Політики і політологи про неї*. Київ, Вип. 22. С. 363–373.
185. Юськів, Б. М., 2009. Глобалізація і трудова міграція в Європі [Текст]: монографія. Рівне: видавець О. М. Зень. 476 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/212999468.pdf> (Дата перегляду: 06.10.2020).

186. Ядловська, Ольга, 2022. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію Російської Федерації. *Науковий вісник ДДУВС. Спеціальний випуск № 2*. С. 188–203.
187. 232 Million International Migrants Living Abroad Worldwide, 2013. *New UNGlobal Migration Statistics Reveal*. URL: <http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm> (s.a.). (View date: 15.10.2021).
188. Bauman, Zygmunt, 1998. *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press. 136 p. file:///C:/Users/Admin/Downloads/vdoc.pub_globalization-the-human-consequences.pdf (View date: 03.04.2021).
189. Bauman, Zygmunt, 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press. 232 p. URL: <https://giuseppicapograssi.files.wordpress.com/2014/01/bauman-liquid-modernity.pdf> (View date: 17.05.2020).
190. Bauman, Z., 1989. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity. 31 p. URL: https://www.faculty.umb.edu/lawrence_blum/courses/290h_09/readings/bauman_intro.pdf (View date: 14.06.2021).
191. Bauman, Z., 2004. *Zycie na przemieszaniu*. Krakow: Wydawnictwo Literackie. 208 s.
192. Buchanan, Patrick, 2002. *The Death of the West: How Dying Populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Civilization*. Thomas Dunne Books, St. Martin's Griffin, New York. 320 p.
193. Beck, Ulrich, 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Translated by Ritter, Mark. London: Sage Publications. 264 p.
194. Brettel, C., 2007. *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. Brettel C., Hollifield J. F. N.-Y.: Routledge. 304 p.
195. Castles, S., Miller, M., 1993. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* / Stephen Castles, Mark Miller. New York: Guilford Press. X, 307 p.
196. Castells, Manuel, 1998, second ed., 2010. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. III. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell. 625 p.

- URL:https://deterritorialinvestigations.files.wordpress.com/2015/03/manuel_cas_tells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.pdf (View date: 21.05.2021).
197. *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*, 18 March 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf?fbclid=IwAR3L0RfG_q8fNJHJOco2Dt9q0fgGIDo2_ZNcd83hSypped9m-_y-94H67II (View date: 24.04.2020).
198. *COVID-19 Coronavirus pandemic*. October 14, 2023. URL: https://www.worldometers.info/coronavirus/#main_table (View date: 14.10.2023).
199. *COVID-19: наслідки для світової економіки*, 2020. ПАБУ. 05 травня 2020 року. URL: <https://pabu.com.ua/ua/mediacentr-3/profesiini-novyny/1624-covid-19-naslidky-dlia-svitovoi-ekonomiky> (View date: 05.03.2021).
200. *COVID-19: Impact on Cambodian migrant workers*, 6 August 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---sro-bangkok/documents/briefingnote/wcms_752836.pdf (View date: 14.08.2020).
201. Drakokhrust, T., Prodan, I., Tkach, U., 2019. Migration challenges: trends and implications for Ukraine and Countries of Eastern Europe. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 5(2). P. 30–37. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/632/pdf> (View date: 23.08.2021).
202. Drakokhrust, Tatiana, 2019. The role of information and legal technologies in detecting and counteracting illegal migration in EU. *Legea și Viața*. 6/2(330), P. 23–27. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/23-27_13.pdf (View date: 12.06.2020).
203. Düvell, F., 2006. Ukraine – Europe's Mexico? Research Resources Report 1/3: Country Profile. *COMPAS*. University of Oxford. 9 p.
204. *ILO: Uncertain and uneven recovery expected following unprecedented labour market crisis*, 25 January 2021. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_766949/lang--en/index.htm (View date: 17.09.2022).

205. *Impact of COVID-19 on Syrian refugees and host communities in Jordan and Lebanon*, 2020. Briefing note, 28 June 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/briefingnote/wcms_749356.pdf (View date: 21.08.2022).
206. *Interim guidance for refugee and migrant health in relation to COVID-19 in the WHO European Region*, 2020. 25 Mar 2020. URL: <https://reliefweb.int/report/italy/interim-guidance-refugee-and-migrant-health-relation-covid-19-who-european-region-2020> (View date: 03.08.2020).
207. International Migration Report 2013, 2013. *Department of Economic and Social Affairs*. New-York: United Nations. 22 p. URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/migration/migrationreport2013/Full_Document_final.pdf#zoom=100. (View date: 11.02.2017).
208. Faist, T., 2000. *The Volume and Dynamics of International. Migration and Transnational Spaces* / Tomas Faist. New York: Oxford University Press. 396 p.
209. Global Trends Forced Displacement in 2018, 19 Jun 2019. *UNHCR*. URL: <https://www.unhcr.org/search?comid=56b079c44&&cid=49aea93aba&tags=globaltrends> (View date: 18.12.2019).
210. Karakayali, N., 2006. *The Uses of the Stranger: Circulation, Arbitration, Secrecy, and Dirt*. URL: <http://www.jstor.org/stable/25046728> (23.01.2018).
211. King, R., 2012. Theories and typologies of migration: an overview and a primer / Russell King. *Willi Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*. Vol. 3/12. Malmö University. P. 3–43.
212. Kovalenko, O., 2019. Factors of Migration Processes in a Situation of Global Social Transitivity. *Norwegian Journal of development of the International Science*. № 28. Part 3. P. 48–51.
213. Kovtun, N. M., Polishchuk, O. P., Kovtun, Yu. V., 2022. Disappearing professions: labor market transformation in the condition of modernization challenges of post-industrial society. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. Vol. 1 (91). P. 17–29.

214. Kovtun, N., Polishchuk, O., Ventsel, N., Kovalenko, O., 2020. Social Risks of Countries with Emerging Economies Amid Industry 4.0 Modernization Challenges. *Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference* (May 26-28, 2020), Washington, USA: EnDeavours Publisher. P. 111–113. URL: <https://interconf.top/>. (View date: 29.08.2021).
215. Kovtun, N. M., Ventsel, N. V., 2019. Transitional Society in Modernization Conditions Challenges of Forth Industrial Revolution. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. Випуск № 1 (85). С. 5–16. DOI.10.35433/PhilosophicalSciences.1(85).2019.5-16
216. Kozlovets, Mykola, Gold, Olga, Hlushko, Tetiana, & Horokhova, Liudmyla. 2022a. Ecohumanism as a prerequisite for the sustainable development of humanity. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed.V. Voronkova*. Zaporozhzhia: Publishing house "Helvetica", 2022. 12 (89). P. 26–34. URL: <https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-03>
217. Kozlovets, Mykola, Horokhova, Liudmyla, Melnychuk, Viktoriia, 2019. Humanistic type of rationality as a factor of the formation of co-evolution-innovation strategy for sustainable development of mankind. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Випуск 77. С. 47–68. <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2019.177708>
218. Kozlovets, Mykola, Samoilenko, Danylo, 2020. Multiculturalism and Translinguism as Components of the Cultural Policy of Modern Poland. *Українська полоністика*. Випуск 18. Філософські дослідження. С.84-93. URL: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.18.2020.phyl-4>
219. Kozlovets, M. A., Gold, O. F., Ogorodniichuk, Yu. Y., 2022b. Social rejection as a phenomenon of modern world. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. Vol. 2(92). S. 69–81. URL: <http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/issue/view/16111> (View date: 12.08.2022).

220. Kolodynskyi, S., Drakokhrust, T. & Bashynska, M., 2018. The innovative infrastructure of economic development in the framework of international digital transformation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 4(4). P. 166–172. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-166-172> (View date: 23.05.2021).
221. Kovalchuk, V., Zharovska, I., Mykivych, M., Hrushko, M., Hrabynskyi, M. 2022. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare. (a vision from Ukraine). *Revista UNISCI*. 59. P. 129–144. URL: <https://www.unisci.es/wp-content/uploads/2022/11/UNISCIDP59-8VITALIY.pdf> (View date: 22.01.2023).
222. Krasnoboka, T., Bilobrovets, O., Shkil, L., 2022a. Socio-cultural Dynamics of Population Ageing in a Globalized Society. *Visnyk of the Lviv University. Series philosophical science*. Issue 30. P. 50–58.
223. Krasnoboka, T., Shkil, L., 2022b. Ageing: Socio-cultural Dynamics. *Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies*. 2022. Issue 43. P. 87–92.
224. Kravchuk, K., 2014. *Influence of Labour Migration on the Economy of Ukraine*. URL: <http://4liberty.eu/influence-of-labour-migration-on-the-economy-of-ukraine/> (View date: 14.03.2017).
225. Massey, D., 1999. International Migration at the Dawn of the Twenty-First Century: The Role of the State. *Population and Development Review*. 25 (2) June. P. 303–322.
226. Massey, D. S., 2003. *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*. University of Pennsylvania. 42 p.
227. Miliband, D. The Unmet Needs of Refugees and Internally Displaced People, 2018. David Miliband. *The Lancet*. Volum 392. Desember 15/2018. DOI:[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)32780-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)32780-6). URL: [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736\(18\)32780-6.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736(18)32780-6.pdf). (View date: 16.02.2020).

228. Möbert, Jochen, 2020. *Immigration may increase the population up until 2030 Is India becoming the most important country of origin?* July 13, 2020. URL: <http://surl.li/iinnt> (View date: 17.06.2021).
229. Mooney, E., 2005. The concept of internal displacement and the case for internally displaced persons as a category of concern / Erin Mooney. *Refugee Survey Quarterly*. 24. Issue 3. P. 9–26. URL: <https://www.brookings.edu/articles/the-concept-of-internal-displacement-and-the-case-for-internally-displaced-persons-as-a-category-of-concern/> (View date: 16.02.20).
230. Morgentau, H., 1951. *In Defense of the National Interest* / Hans Morgentau. New York: Modern Publishing. 378 p.
231. Parsons, T., 1966. *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc. 120 p.
232. Phuong, K., 2004. The international protection of internally displaced persons / Katherine Phuong. UK: Cambridge University Press. 299 p.
233. Ramadan, T., 2004. *Westen Muslims and the future of Islam* / Tarig Ramadan. Oxford; New York: Oxford University Press. 272 p.
234. *Rapid assessment of the impacts of COVID-19 on vulnerable populations and small-scale enterprises in Iraq*, 2020. Tewodros Aragie Kebede, Svein Erik Stave, Maha Kattaa. 71 p. July 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/publication/wcms_751209.pdf (View date: 11.08.2020).
235. Ravenstein, E., 1889. The Laws of Migration / Ernest Ravenstein. *Journal of the Royal Statistical Society*. Vol. 52. P. 241–301. URL: https://ia600708.us.archive.org/view_archive.php?archive=/22/items/crossref-pre-1909-scholarly-works/10.2307%252F2957272.zip&file=10.2307%252F2979333.pdf (View date: 23.09.2022).
236. *Refugee and migrant health in the COVID-19 response /2020*, 2020. Hans Henri P. Kluge, Zsuzsanna Jakab, Jozef Bartovic, Veronika D'Anna. DOI:

- [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30791-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30791-1). URL:
[https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30791-1/fulltext?rss=yes](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30791-1/fulltext?rss=yes) (View date: 02.08.2020).
237. Sassen, S., 1988. *The Mobility of Labor and Capital. A Study in International Investment and Labor Flow* / Saskia Sassen. Cambridge: Cambridge University Press. 224 p.
238. Sarrazin, Thilo, 2018. *Feindliche Übernahme. Wie der Islam den Fortschritt behindert und die Gesellschaft bedroht*. München: Finanz Buch Verlag, 495 s.
239. Scheler, M., 1915. *Abhandlungen und Aufsätze*. Band I Leipzig: Verlag der weissen Bücher. 388 s. URL:
<https://archive.org/details/abhandlungenunda01sche/page/n111/mode/2up>
 (View date: 27.05.2023).
240. *Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova*, 2023. Press Release: 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (View date: 18.05.2023).
241. Skeldon, R., 1997. *Migration and Development: A Global Perspective*. Essex: London, Longman. 253 p.
242. Sorokin, Pitirim, 1941. *The Crisis of our Age*. New York: E. P. Dutton and Company. 338 p. URL:
<https://ia801506.us.archive.org/0/items/in.ernet.dli.2015.275906/2015.275906.The-Crisis.pdf> (View date: 22.03.2023).
243. Sorokin, Pitirim, 2017. *Social and Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships*. Routledge, . 720 p.
<https://books.google.com.ua/books?id=Km9QDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (View date: 18.03.2023).
244. Taran, Patrick A., Geronimo, Eduardo, 2002. *Globalization, labour and migration: protection is paramount. ILO: International Migration Programme*. 23 p. URL:

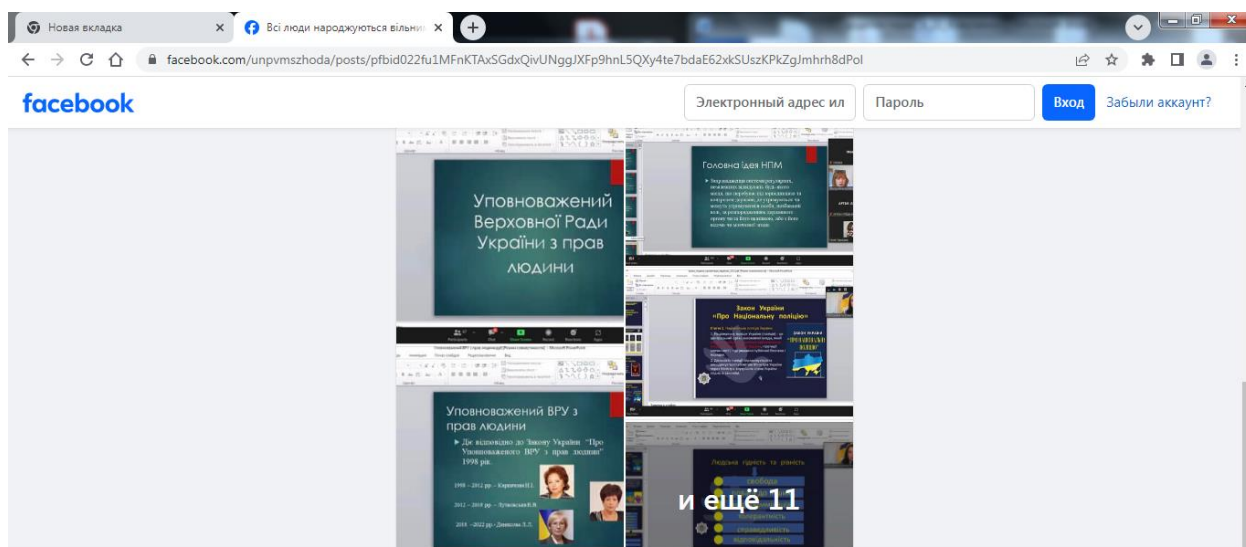
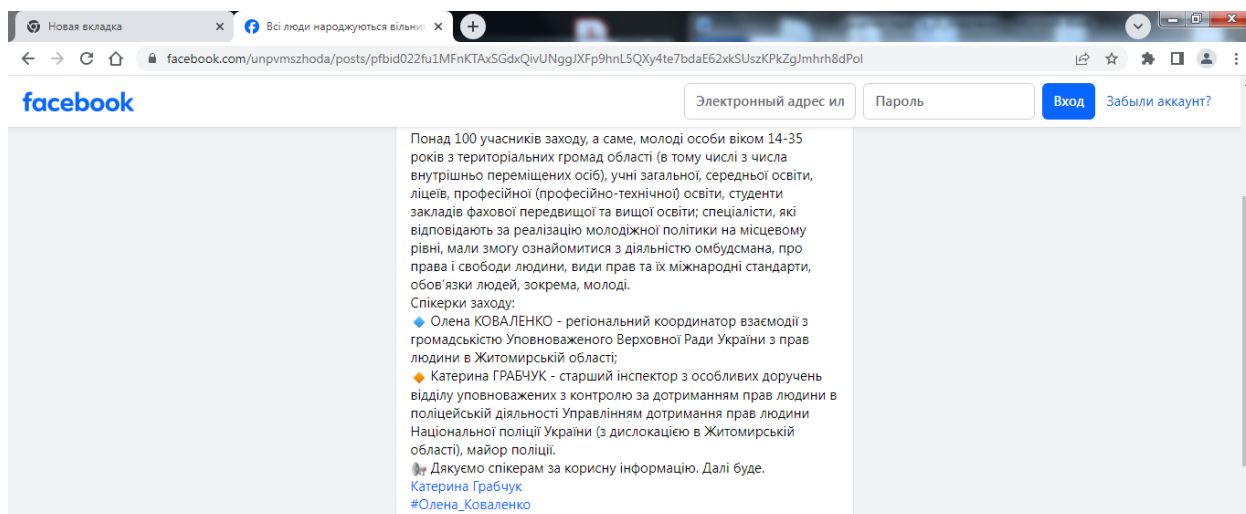
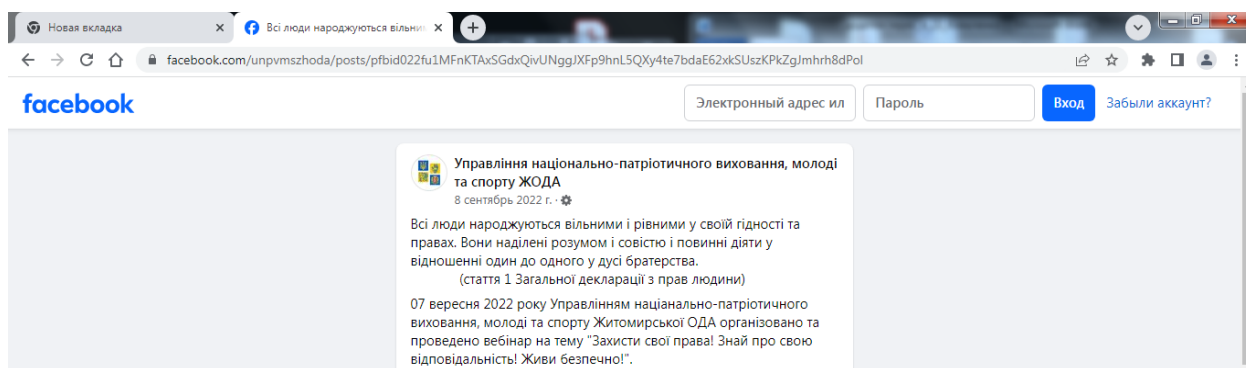
- https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_protect/protrav/migrant/documents/publication/wcms_232365.pdf (View date: 27.04.2019).
245. *The Guardian*: Бездействия президента Бразилии довели страну до катастрофы, 17.08.2020. URL: <https://uainfo.org/blognews/1597679357-the-guardian-bezdeystviya-prezidenta-brazilii-doveli-stranu.html> (View date: 17.08.2020).
246. Theories of International Migration: a Review and Appraisal, 1993. Douglas S. Massey, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, J. Edward Taylor. *Population and Development Review*. Vol. 19. No. 3. P. 431–466.
247. Tibi, B., 2010. Euro-Islam: An Alternative to Islamization and Ethnicity of Fear / Bassam Tibi. *The Other Muslims : Moderate and Secular* / edited by Zeyno Baran. New York : Palgrave Macmillan. P. 157–174.
248. *TRAFFICKING IN PERSONS REPORT JUNE 2020*, 2020. 570 p. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/2020-TIP-Report-Complete-062420-FINAL.pdf> (View date: 18.08.2020).
249. United Nations High Commissioner for Refugees, 30.09.2022. URL: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/304?sv=54&geo=0> (View date: 21.04.2023).
250. United Nations High Commissioner for Refugees, 2023. *UKRAINE SITUATION FLASH UPDATE*. №48. 9 June. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/101252> (View date: 26.06.2023).
251. UNHCR: A record 100 million people forcibly displaced worldwide. *United Nations. UN News: Global perspective Human stories*. 23 May 2022. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/05/1118772>. (View date: 19.10.2022).
252. *Virus adds to risk for trafficked migrants in war-torn Yemen*, 2020/07/30. URL: <https://www.infomigrants.net/en/post/26306/virus-adds-to-risk-for-trafficked-migrants-in-war-torn-yemen> (View date: 17.08.2020).

253. War's Human Cost, 2013. *UNHCR. Global Trend 2013*. 52 s. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/5399a14f9.pdf> (View date: 25.12.2019).
254. Wallerstein, Immanuel, 2004. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press. 128 p.
255. Women at Work: *Trends 2016 International Labour Office*. Geneva: ILO, 2016. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_457317.pdf (View date: 18.08.2020).
256. *World Day against Trafficking in Persons Statements*, 2020. 30 July 2020. URL: <https://www.unodc.org/endht/en/statements.html> (View date: 18.08.2020).
257. World Economic and Social Survey Economic, 2004. *Impacts of International Migration*. P. 95–126.

ДОДАТКИ

Додаток А

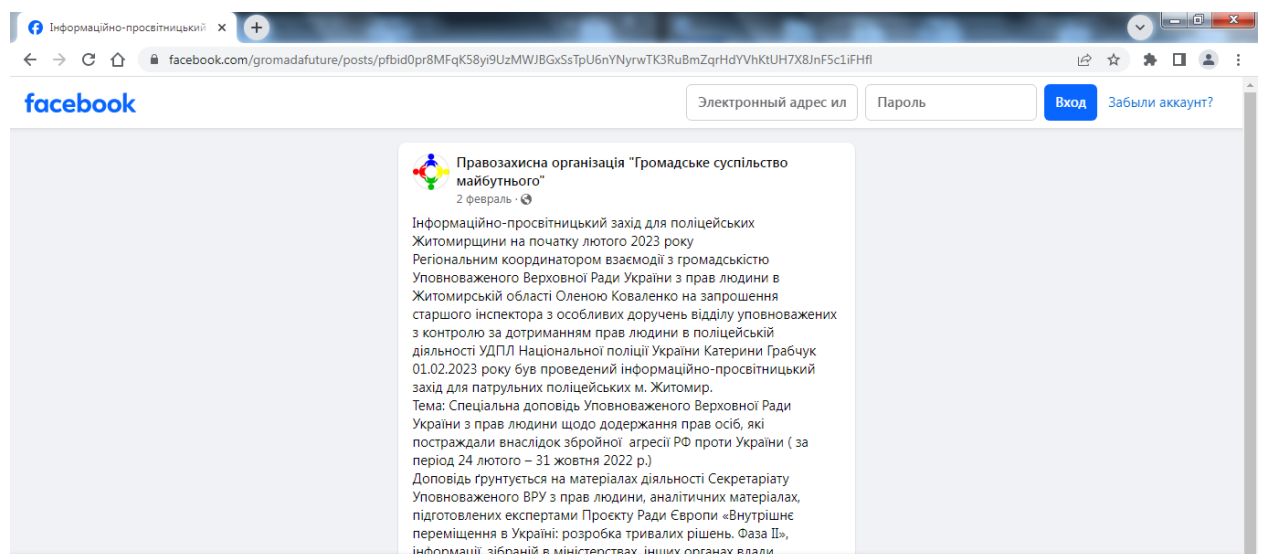
07 вересня 2022 року регіональна координаторка взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області Олена Коваленко взяла участь в організації і проведенні вебінару на тему "Захисти свої права! Знай про свою відповідальність! Живи безпечно!".

Регіональним координатором взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області **Оленою Коваленко** на запрошення старшого інспектора з особливих доручень відділу уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності УДПЛ Національної поліції України Катерини Грабчук 01 лютого 2023 року був проведений інформаційно-просвітницький захід для патрульних поліцейських (м. Житомир).

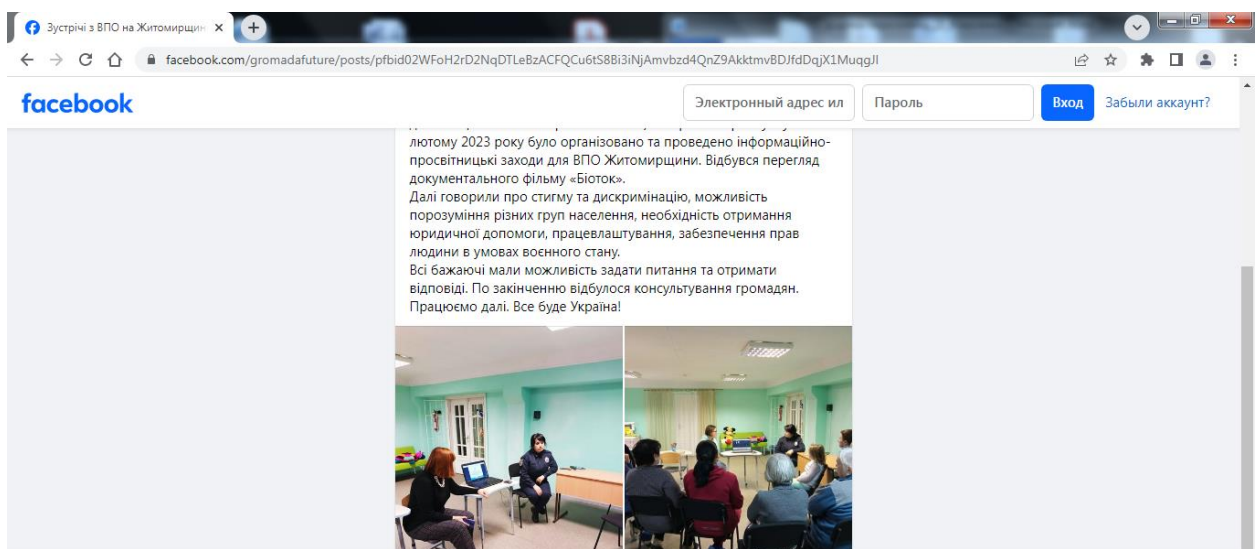
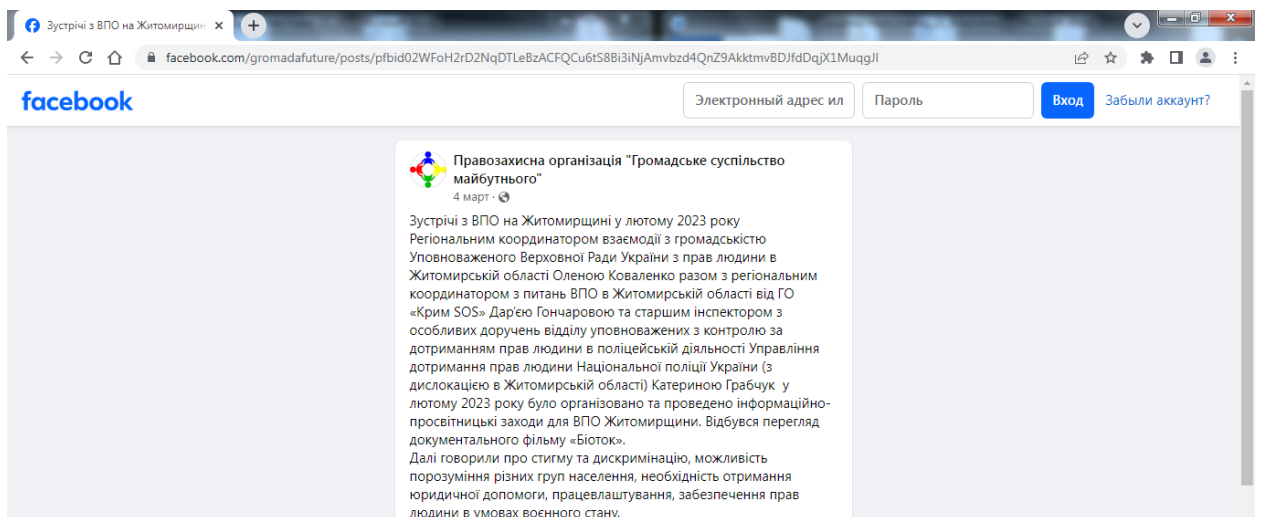
Тема: "Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України (за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 р.)".

Доповідь ґрунтується на матеріалах діяльності Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини, аналітичних матеріалах, підготовлених експертами Проєкту Ради Європи "Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. Фаза II", інформації, зібраній в міністерствах, інших органах влади, державних підприємствах та національних і міжнародних неурядових правозахисних організаціях.

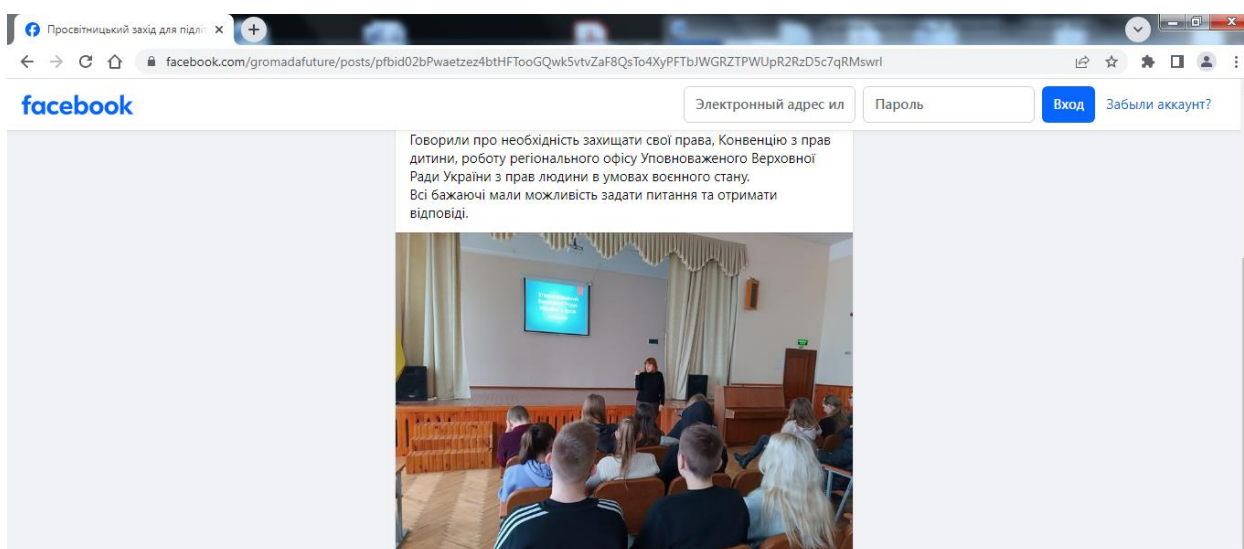
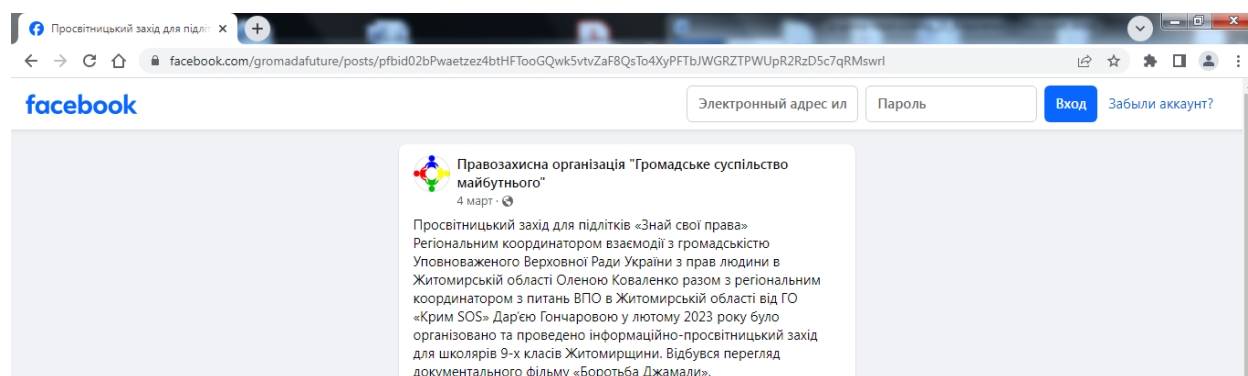
Додаток В

Регіональним координатором взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області **Оленою Коваленко** разом з регіональним координатором з питань ВПО в Житомирській області від ГО "Крим SOS" Дар'єю Гончаровою та старшим інспектором з особливих доручень відділу уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності Управління дотримання прав людини Національної поліції України (з дислокацією в Житомирській області) Катериною Грабчук *13 лютого та 22 лютого 2023 року* було організовано та проведено 2 інформаційно-просвітницькі заходи для ВПО Житомирщини. Відбувся перегляд документального фільму "Біоток". Далі говорили про стигму та дискримінацію, можливість порозуміння різних груп населення, необхідність отримання юридичної допомоги.

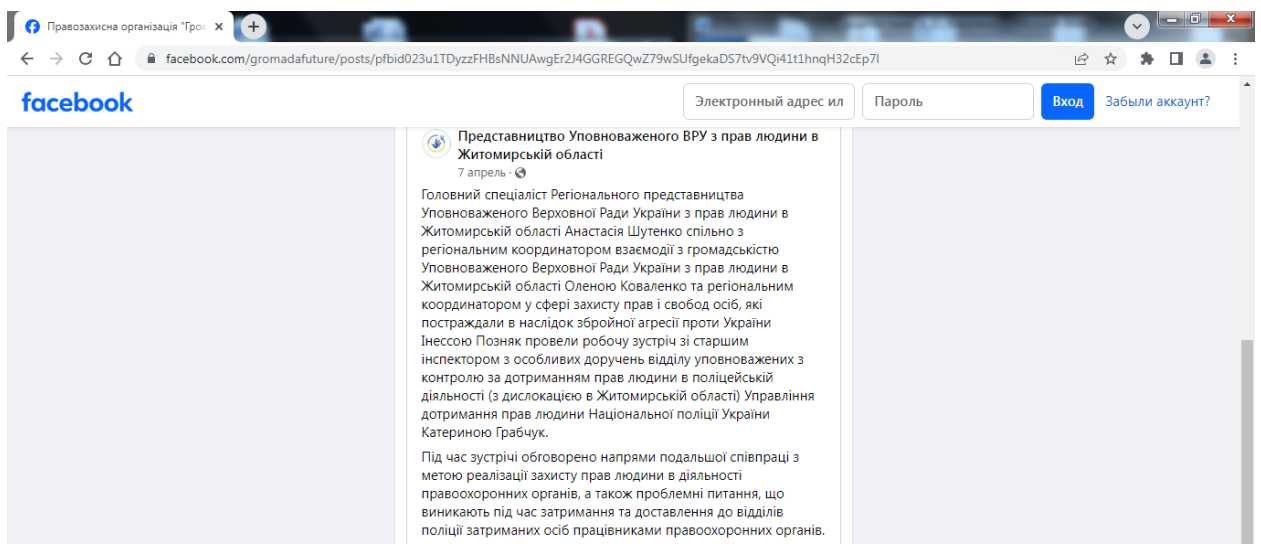
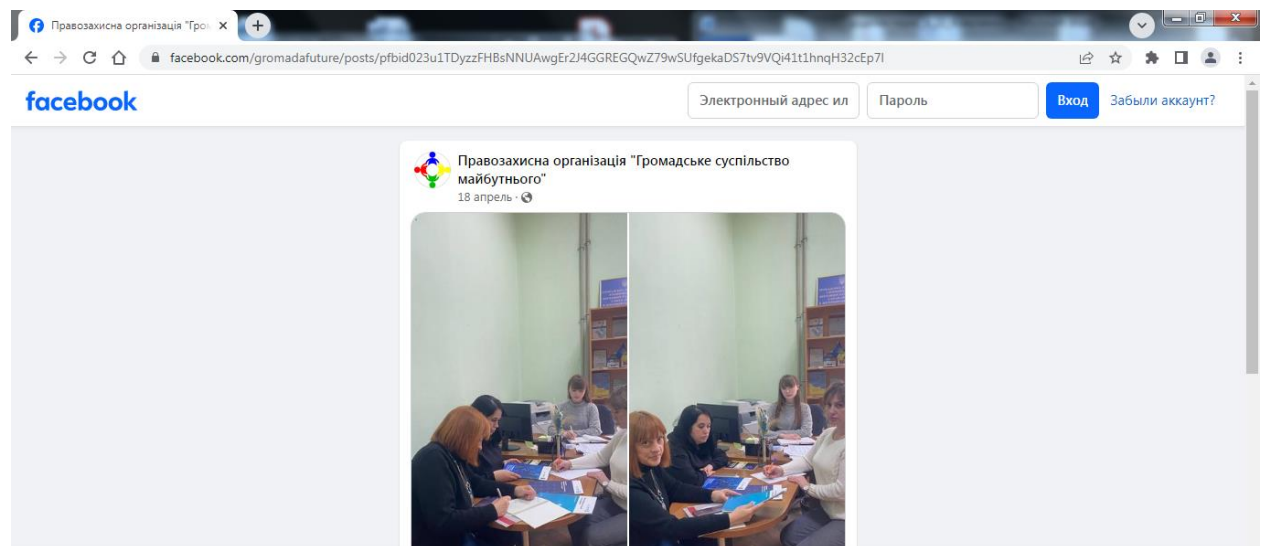
Додаток Д

23 лютого 2023 року регіональним координатором взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області **Оленою Коваленко** разом з регіональним координатором з питань ВПО в Житомирській області від ГО "Крим SOS" Дар'єю Гончаровою було організовано та проведено інформаційно-просвітницький захід для школярів 9-х класів Житомирщини "Знай свої права". Відбувся перегляд документального фільму "Боротьба Джамали". Говорили про необхідність захищати свої права, Конвенцію з прав дитини, роботу регіонального офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в умовах воєнного стану.

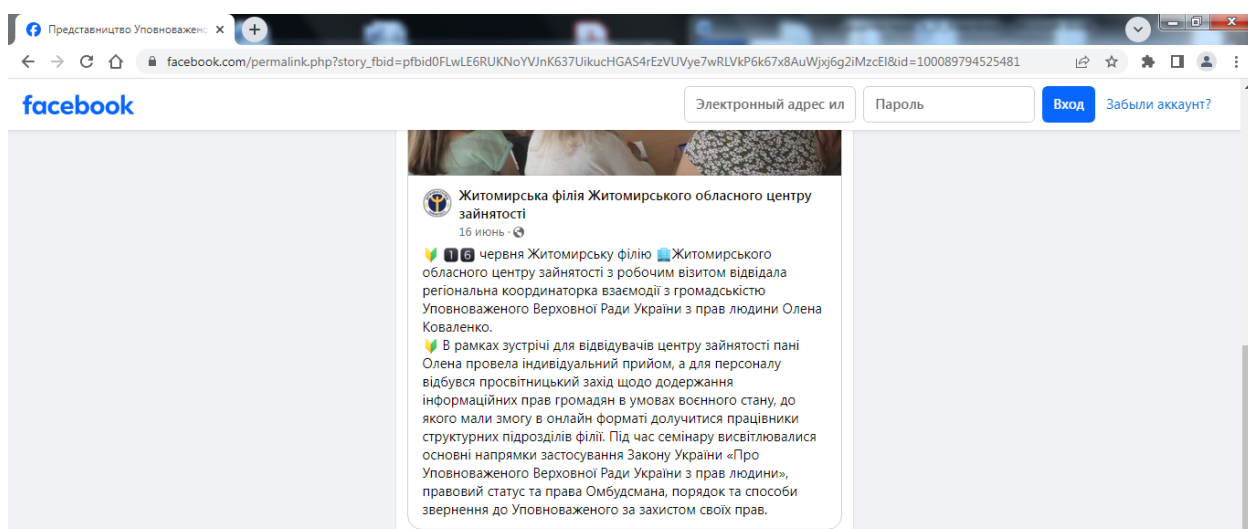
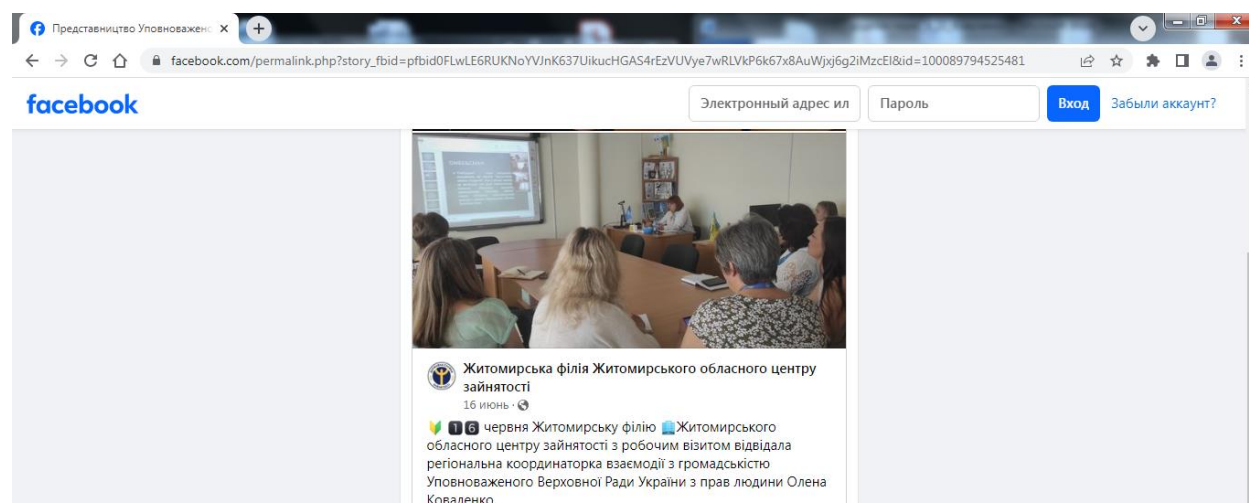
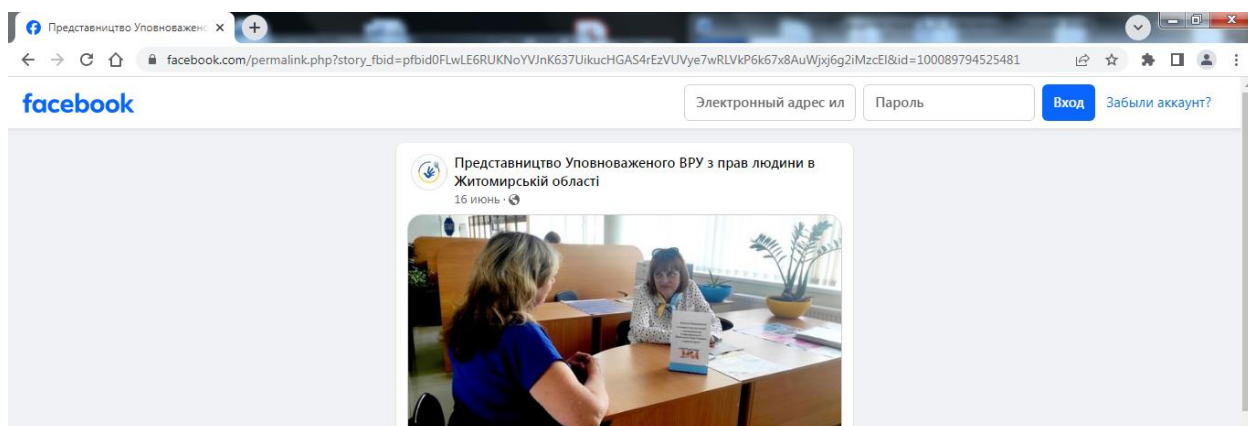
Додаток Е

18 квітня 2023 року регіональна координаторка взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області Олена Коваленко у приміщенні Житомирського обласного Представництва Уповноваженого Верховної ради України з прав людини провела робочу зустріч з головним спеціалістом Регіонального представництва Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області Анастасія Шутенко, старшим інспектором з особливих доручень відділу Уповноваженого з прав людини в поліцейській діяльності Управління дотримання прав людини Національної поліції України з дислокацією в Житомирській області Катериною Грабчук та регіональним координатором у сфері захисту прав і свобод осіб, які постраждали в наслідок збройної агресії проти України Інессою Позняк.

Додаток Ж

16 червня 2023 року Житомирську філію Житомирського обласного центру зайнятості з робочим візитом відвідала регіональна координаторка взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Житомирській області Олена Коваленко.

Додаток К

